

ПРОФ. АЛ. Ц. ЦАНКОВЪ

ТРИТЪ СТОПАНСКИ СИСТЕМИ

КАПИТАЛИЗЪМЪ,
КОМУНИЗЪМЪ
И НАЦИОНАЛЪ-
СОЦИАЛИЗЪМЪ

**НАЦИОНАЛЕНЪ
СВЪТОГЛЕДЪ**

СОФИЯ
1 9 4 2

През лятното полугодие на учебната година 1941/1942 имах възможност предъ една аудитория отъ студенти на Софийския университет да държа — въ форма на лекции — 10 сказки на тема: „Триъ Стопански Системи“: „Капитализъмъ, Комунизъмъ и Националь-Социализъмъ“. Тия сказки бѣха стенографирани и сега ги правя достояние на по-широкъ кръгъ читатели. Ония, които сж следили моитѣ разбира- ния по стопанскитѣ и социални въпроси на нашето време, ще намѣратъ много тъмъ познати работи и дори повторения. Отъ години, особено презъ периода 1923/39 година, отъ университетската катедра, отъ парламентарната и обществена трибуна, азъ съмъ застъпвалъ гледища и разбираия, които сега обобщавамъ въ цялостенъ възгледъ по системитѣ предметъ на моитѣ сказки.

У В О Д Ъ

Отъ заглавието на темата се досѣщате, че азъ ще искамъ да ви занимаю съ тритѣ стопански системи — капитализмъ, комунизъмъ и националъ-социализъмъ. Ще ви изложя, така както азъ ги разбирамъ, както азъ ги виждамъ, наблюдавамъ и както съмъ могълъ да изуча тия три стопански и обществени системи, които днесъ сж въ кървава борба. Преди това искамъ да сподѣля съ васъ моитѣ разбирания върху нѣкои отъ основнитѣ елементи и въпроси, съ които ние ще боравимъ при изучаването и разглеждането на тия три системи.

Преди всичко азъ ще разгледамъ комунизма, капитализма и националъ-социализма като икономически системи. Естествено е, разбира се, да се изяснимъ най-напредъ върху понятието „икономически животъ“, тъй както икономическиятъ животъ се формира и развива въ всѣка една отъ тѣхъ. Въ тѣхъ собствено ние изучаваме стопанския животъ, неговитѣ форми, задачитѣ, които стопанстващиятъ човѣкъ си поставя, и начинитѣ и срѣдствата, съ които той ги разрешава. Но веднага трѣбва да предупредя, че не ми е възможно и смѣтамъ това за излишно отнемане на време, да се впускамъ въ подробни теоретически разсждения върху основнитѣ понятия, предметъ на стопанския животъ и на политическата икономия като наука.

Теоретизирането и даването конкретни, точни и изчерпателни дефиниции на най-елементарнитѣ понятия, съ които ще боравимъ при изучаването и разглеждането на системитѣ, които ни интересуватъ, би ме отвлѣкло твърде далече и азъ се отказвамъ, не поради това, че колкото едни понятия сж по-прости и по-елементарни, толкова ние сме по-затруднени въ тѣхното точно опредѣляне, но поради това, че азъ приемамъ, че тѣ сж вамъ известни, че вие ги знаете. И, наистина, нѣкои отъ по-

нятията, съ които борави науката сж тъй елементарни и ние сме така страстнали съ тѣхъ, че е излишно да се впускаме въ теоретични разсждения и опредѣляния.

При разглеждането на споменатитѣ три стопански системи, както казахъ, ще искамъ да изложа предъ васъ икономическия животъ, неговитѣ форми и съдържание, какъ тѣ въ тия три системи се създаватъ и развиватъ. Съ една дума ще искамъ да разгледамъ икономическия животъ въ капитализма, въ комунизма и въ националъ-социализма.

Икономическиятъ животъ е само частично проявление отъ човѣшкия животъ изобщо. Всички взаимнодействащи фактори и условия, които опредѣлятъ и влияятъ върху живота, отразяватъ своето влияние и върху стопанския животъ. Види се, това взаимно влияние на условията въ живота сж дали основание на нѣкои учени, като, напр., на известния професоръ по философия на правото Рудолфъ Шамлеръ *Wirtschaft und Recht* 1896, да смѣтатъ, че социалниятъ животъ на човѣка дава съдържанието и на стопанския, че стопанскиятъ животъ, както казахъ, е частично проявление на социалния. Животътъ, обаче, е общъ, цѣлостенъ, съ различни проявления. Ние имаме икономически, културенъ, религиозенъ, политически и пр. и пр. животъ. Затова Шамлеръ смѣта, че стопанскиятъ и социаленъ животъ трѣбва да се третираатъ заедно, наравно, че политическата икономия и социологията сж нераздѣлни. Това само показва колко сж близки тия две науки и какъ се преплитатъ областитѣ на тѣхнитѣ изучавания. Тѣ сж толкова тѣсно свързани по между си, че често пжти сме въ затруднение да можемъ да разграничимъ и прокараме между тѣхъ ясна, строго очертана раздѣлителна граница.

Икономическиятъ или стопанскиятъ животъ се занимава съ нашитѣ нужди, съ начинитѣ и срѣдствата за тѣхното задоволяване. И политическата икономия, като наука, има за предметъ именно изучаването на човѣшкитѣ нужди, на методитѣ и способитѣ за тѣхното задоволяване. Като е дума за човѣшкитѣ нужди, трѣбва да кажемъ, че тѣ отговарятъ на разностраността на човѣшкия животъ. Както различни сж проявленията на нашия животъ, така различни и разнообразни сж и човѣшкитѣ нужди. Може да се каже, че ние боравимъ не

само съ единъ голѣмъ комплексъ, но съ цѣлъ лабиринтъ отъ нужди: материални, духовни, физиологически, обществени, национални и пр. — едва ли бихме могли да ги изброимъ. При все това предметъ на стопанската дейтелностъ, следователно, предметъ на политическата икономия сж само известни нужди, ония, които изчерпватъ съдържанието на понятието „стопански животъ“. Тия нужди обикновено се наричатъ материални нужди, защото срѣдствата за тѣхното задоволяване сж отъ материаленъ характеръ.

Общността или универсалността на човѣшкия животъ, универсалността на срѣдствата за издрѣжката и задоволяването на човѣшкитѣ нужди, въ широката смисълъ на това понятие, е дало основание на другъ икономистъ, на Отмаръ Шпанъ, да смѣта, че стопанската дейтелностъ на човѣка се изчерпва въ диренето, намирането и приспособяването на срѣдствата за постигането на една целъ — задоволяването на самия животъ. Кратко и ясно той опредѣля стопанската дейтелностъ на човѣка и задачата на политическата икономия като наука за издирване на срѣдствата за постигането на известни цели.

Разнообразието на целитѣ разбира се, отговаря и на разнообразието и на разностранността на самия животъ. Ние, обаче, повтарямъ, сме свикнали да смѣтаме като предметъ на нашата стопанска дейтелностъ намирането на срѣдства за задоволяване преимуществено на нашитѣ материални нужди.

Думата „стопанство“ или „икономия“ произхожда отъ старогръцката дума *οικονομία*, което значи управление на домъ, на кжща, а днесъ бихме по-основателно казали, управление на домакинство. Съ това се очертава още по-ясно задачата на икономическата наука и на стопанската дейтелностъ на човѣка — какъ да устрои своето домакинство, да го организира, да го ржководи съ целъ самъ или въ сътрудничество съ тия, които съставляватъ домакинството му и сътрудничатъ съ него, да си осигури срѣдствата и начинитѣ за издрѣжката на живота, своя и на домакинството си.

Нека пакъ да се повърна на понятието „стопански животъ“. Най-общоприетото разбиране на понятието „стопански животъ“ е оная дейтелностъ, която е отправена къмъ намиране на срѣдства за задоволяване на човѣш-

китѣ нужди. Тукъ ние боравимъ съ три елемента: първо, поставената целъ — това сж човѣшкитѣ нужди; второ, начинитѣ и срѣдствата — техническитѣ пособия за постигане на целта и, трето, самитѣ предмети, богатата, съ които ще задоволимъ дадени нужди.

Както се знае, човѣшкитѣ нужди сж били елементарни, но съ тенденция на постоянно нарастване и разнообразяване, въ зависимостъ отъ културния и духовенъ напредѣкъ на човѣка. Колкото човѣшкитѣ нужди сж били по-елементарни, по-малобройни и еднообразни, толкова повече човѣкътъ-стопанинъ е билъ въ състояние да ги задоволява въ самото домакинство. Но разнообразието на нуждитѣ и тѣхното увеличаване отнематъ на човѣка възможността самъ да се грижи за тѣхъ и човѣкъ би билъ безпомощенъ, ако самата природа така да се рече не би му дала срѣдствата за облекчаването му. Всички блага потрѣбни за издрѣжката на човѣшкия животъ се взиматъ отъ природата. Но никжде, или много рѣдко, природата ни поднася на готово всичко това, което ни е потрѣбно. Въ повечето случаи то трѣбва да бжде приспособено. И въ това приспособяване на предметитѣ отъ външната природа човѣкъ влага едно начало, постѣпва по единъ начинъ, който му дава възможностъ да пести трудъ, време и материя. Това начало науката е нарекле „икономически принципъ“, което, научно формулирано, значи съ най-малко жертви да постигнемъ най-голѣмъ полезенъ резултатъ.

Стопанстващиятъ човѣкъ не стопанисва съ голи рѣще. Той винаги използва междинни срѣдства, технически пособия, орѣдия, инструменти, които въ единъ даденъ исторически моментъ добиватъ значението на това, което днесъ наричаме „капиталъ“. По-примитивниятъ човѣкъ е употребявалъ прости технически пособия, които, обаче, се усъвършенствуватъ съ усъвършенствуването и съ напредѣка на човѣка и човѣшкия животъ. Въ основата на всички тѣзи по-съвършени технически пособия лежи стопанския принципъ: да се облекчи човѣка, да се спести неговия трудъ, да се намали времето, нужно за добиването на единъ предметъ, да се спести и най-разумно използва материята, тѣй като, колкото и да е богатата природата, не всѣкога тя е щедра, а освенъ това и човѣшкия родъ постоянно се увеличава, нараства, разно-

образяватъ се и нуждитъ и понѣкога човѣкъ чисто и просто е изправенъ предъ опасността, не само да намаляватъ, но и да липсватъ ония материали, които сж отъ жизнена необходимостъ за живота.

Икономическиятъ принципъ лежи, така да се каже, въ инстинкта на човѣка, както лежи и въ инстинкта на животното. И животното се приспособява къмъ природата. Благодарение на закона за естествения подборъ и за приспособлението и животнитѣ осигуряватъ своето съществуване и използватъ даровѣтъ на природата. Но докато при животнитѣ приспособлението е инстинктивно, въ човѣка това става чрезъ съзнателна деятелностъ, човѣкъ разумно се стреми къмъ неговото приложение, дири и намира действително сръдствата и начинитѣ, които ще му дадатъ възможностъ съ най-малко жертви да постигне най-голѣмъ резултатъ.

Спрѣхъ се на този въпросъ не само заради това, че той има голѣмо значение за напредъка на човѣчеството изобщо и че благодарение на него той се е издигналъ отъ положението на животното, но и защото той днесъ е причина на цѣло движение, известно подъ името „рационализация на труда“.

Борбата на човѣка и стремлението му е било винаги да намали разходването на трудова енергия, т. е. да се облекчи работата на човѣка — пестене и намаляване на трудъ. Стопанското значение и напредъка на техниката има за цель преди всичко да намали труда, т. е. отмѣняването на човѣка като работникъ, съкратяване на времето и най-разумното, най-икономичното използване на предметитѣ отъ външната природа, и то особено на ония, за които се предполага, че човѣкъ не може да разполага вѣчно, т. е., които така или иначе могатъ да подлежатъ на изчерпване.

Техническиятъ напредѣкъ има за цель да измѣсти отчасти или да отмѣни човѣка и да намали до минимумъ разхода на човѣшка енергия. Въ това се състои и така нареченото учение за рационализация на труда и на производството.

Движението за рационализацията на труда и на производството идва най-напредъ отъ Америка, която въ последното десетилѣтие, може да се каже, е най-индустриализираната страна въ свѣта. То има за свои родоначал-

ници инж. Тайлъръ и известният голѣмъ индустриалецъ Фордъ. И единиятъ, и другиятъ си поставятъ за задача да използватъ най-рационално, най-рентабилно човѣшкия трудъ и вещественитѣ материали, да се приложи и използва най-икономично и най-доходоносно, както ние бихме казали днесъ, трудътъ и капиталътъ, представенъ въ лицето на човѣка и на съвременната техника.

Стремлението за риционализирането на стопанския животъ днесъ, поради войната, добива още по-голѣмо значение. То се налага съ една необходимостъ. Войната ще направи, действително, много опустошения, но тя ще изчерпи и изхаби и много срѣдства. Човѣшкитѣ нужди следъ войната ще бждатъ още по-голѣми, и, следователно, оскъжидцата ще се чувствува още по-осезателно. Човѣкъ, при разностранността на живота, на неговитѣ културни и духовни интереси, ще бжде принуденъ да отдѣля все повече време, не само за своята материална издрѣжка, но и за своето културно съществуване. Тая тенденция въ свѣта, въ всички културни страни се изразяваше въ намаляването на работното време до 8, а дори и до 6 часа.

Повикътъ е : икономия на трудъ, време и материали.

Не мога да отмина мълкомъ и да не кажа нѣколко думи и за същността на тия две направления, представени, както казахъ, едното отъ Тайлъръ, а другото отъ Фордъ.

Тайлъръ, както споменахъ вече, е инженеръ по професия. Наблюдавайки трудящитѣ се работници той е могълъ да открие, че не всички манипулации, които работника изпълнява сж рационални, че много отъ тѣхъ сж свързани съ губене на повече време отколкото е необходимо, както и съ хабенето на повече трудова енергия. И той се заелъ съ подробни и дълги изучавания и опити да отстрани всички ония излишни действия при работата, които чисто и просто обременяватъ работника и да намѣри по-прости и по-подходящи за целта срѣдства, които биха дали възможностъ на работника да спести трудъ и време.

Системата на Тайлъръ е изключително механическа система. Приведена до своята крайна целъ, тя има за тенденция да механизира, дори да автоматизира работата. И макаръ приложена отъ самия Тайлъръ, пови-

канъ като организаторъ въ нѣкои индустриални предприятия въ Америка, тя се смѣта за противообществена, защото обръща работникъ въ автоматъ, съ цель да се използва по възможностъ по-доходоносно неговия трудъ. Системата на Тайлоръ има, така да се каже, техническо приложение. Нейниятъ недостатъкъ е въ това, че тя изсмуква до крайностъ човѣшката енергия въобще.

Системата на Фордъ е по-друга. За нея бихме могли да кажемъ, че е по-социална. Усилията на Фордъ сж насочени да даде една разумна и единна стопанска и финансова организация на предприятието. Самиятъ Фордъ, както се знае, е голѣмъ индустриалецъ производителъ на известнитѣ и популярни моторни коли, носящи неговото име. Фордъ се стареа да използва преди всичко капитала по-рентабилно, да намали, чрезъ усъвършенствуване на техническитѣ пособия, главно на машинитѣ, производственитѣ разноси, да ги направи даже по-евтини чрезъ една рационална организация на цѣлото производство. И той самъ е далъ примѣръ за това въ своитѣ заводи. Фордовитѣ заводи представляватъ едно цѣлостно предприятие — всичко, което е необходимо за фабрикуването на единъ автомобилъ, отъ най-маловажната, до на-важната часть, се произвежда въ заводитѣ на Фордъ. Той има собствена плантация за добиване на каучукъ, той има собствени гори, за добиване на дървенитѣ материали, той има собствени мини за добиване на металитѣ, които сж нуждни за неговото производство, той има и собствени заводи за автомобилни мотори. Всичко това е организирано, ръководено и финансирано отъ едно мѣсто.

Рационализационната система на Фордъ съдържа въ себе си принципа за непрекъснатостта и единството на работата. Така той, действително, благодарение на стопанската и финансова организация на своето предприятие, е достигналъ поставената отъ него задача и желания резултатъ.

Въ Русия, където най-напредъ се омаловажиха и дори ostrаниха различията между квалифициранъ и неквалифициранъ трудъ, като всички работници се поставиха на едно ниво, вмѣсто да се повиши производителността на труда, се понижи, се яви движението на Стахановцитѣ изъ срѣдата на самитѣ работници, пред-

ставявани от работника Стахановъ, който самъ по своя инициатива и разбиране се натъква на рационализирането на труда, съ цель да се увеличи производителността на отдѣлния работникъ.

Икономическиятъ напредѣкъ въ живота се дължи на техническитѣ усъвършенствания, на естествения стремежъ у стопанствующия човѣкъ да опростотворява работата, да пести трудъ, но да увеличава полезния резултатъ, т. е. да рационализира стопанската техника, изобщо икономическия и общественъ напредѣкъ е резултатъ на тѣхния голѣмъ напредѣкъ. Голѣмитѣ тѣхнически изобретения, научнитѣ открития революционизиратъ, тъй да се каже, живота и движатъ голѣмия напредѣкъ. Напредѣкътъ на капитализма и господствующото положение, което той зае отъ 18 и 19 вѣкъ се дължи именно на техническитѣ и научни придобивки презъ края на 18 и началото на 19 вѣкъ. Новата обществена и социална система — Социалистическата, сжщо тъй ще дължи своитѣ завоевания на техническитѣ и научни открития къмъ края на 19 и началото на 20 столѣтие. Изобретенията и усъвършенствуванията въ стопанската техника направиха производствата на богатата масови. Производството днесъ е масово и като поевтиниха ценитѣ, направиха всѣка стока достъпна за масата. Лукса, напримѣръ, днесъ, не е скъпа привилегия само на богатитѣ и той, тъй да се каже, се демократизира. Това се дължи именно на техническия и стопански напредѣкъ. Тѣхническитѣ усъвършенствувания позволиха поевтиняването на живота и конкуренцията между предприемачитѣ е конкуренция на низки цени, а не на високи. Тѣхническиятъ напредѣкъ, обаче, има само тогава стопанско значение, когато той ползува не само отдѣлно предприятие или отдѣленъ отрасълъ, но цѣлото народно стопанство. Стопански изгоди отъ едно по-свършенно техническо изобретение или нововъведение има само тогава, когато изобщо увеличава производителността на труда, когато производственитѣ разноски намаляватъ, т. е. производството поевтинява. Но тия резултати могатъ да се получатъ и отъ рационалното организиране на предприятието и на стопанския животъ изобщо.

Следъ войната, каквато и да бжде стопанската система на бждещето, принципитѣ на рационализацията

ще добият още по-голям значение и по-съвършено приложение, защото само с техническите усъвършенствувания, с най-разумното и целесъобразно използване на човешкия труд и машината, ще може да се добият маса продукти, необходими за задоволяване на нуждите на изстрадалото човечество и потребни за поддържане на икономическия напредък.

Колкото една техника е по-съвършена, толкова и икономическият принцип намира по-съвършено приложение; колкото по-необходимо става да се използва човешкия труд, толкова и по-належаще става и неговото рационално използване.

* *

Стопанисване значи поставяне на целта, а техника — намиране на средствата за постигане на тая цел, извършването на работата. Стопанисването е обмислянето, решението да се предприеме една работа, организирането на елементите на стопанисването. Разбира се, между техника и стопанство има тесна връзка. Може да се каже, че те не могат да се разделят. Но докато техниката се представлява повече от работника или машината, през която се провежда работата, стопанисването се представлява от оня, който поставя задачата и организира средствата за нейното постигане. Във днешната капиталистическа система това е предприемачът-капиталист. Стопанисването е психологическа работа, осмисляне и поставяне на целта, съчетание на средствата за нейното постигане, пресмисъл на жертвите и на резултатите, които се целят.

Техникът изпълнява, стопанстващият ръководи и направлява.

Във стопанския живот, при каквато и система да живеем, важно значение има не само произвеждането, но и разпределянето на средствата за задоволяването на човешките нужди. Обикновено човекът не е в състояние да произведе всичко, което му е необходимо и още от началото, когато е започнал да стопанисва, той е сътрудничил с своите. А с разрастване на човешките нужди, на отделния стопанин съвсем не е било възможно да се сдобие с всичко онова, което му е било необходимо. Затова той е прибегвал до подпо-

магането, до сътрудничеството, а въ по-последни времена и до размѣняването на онова, което е ималъ въ излишекъ, съ онова, което му е било необходимо.

Добиването на стопанскитѣ блага, обаче, е имало винаги общественъ характеръ въ всѣка епоха и въ всѣка система. И разпредѣлението на богатата е имало сжщо така общественъ характеръ. Всички ония, които сътрудничатъ, които взиматъ участие въ добиването на срѣдствата за сжществуване, естествено ще трѣбва и да участвуватъ въ разпредѣлението на добититѣ резултати. Формитѣ на разпредѣлението, изразяващи се обикновено въ начина на размѣната, сж били различни и сж еволюирали, както е еволюирало и производството и стопанската техника. Отъ случайна, елементарна въ началото, размѣната се е развила до национална и международна търговия.

Колкото е важенъ въпроса за добиването на срѣдствата, толкова е важно и разпредѣлението имъ между участващитѣ. Стопанскитѣ животъ днесъ се схваща като нѣщо цѣло, което има народенъ характеръ. Срѣдствата, съ които живѣемъ и издържаме живота си, сж резултатъ отъ сътрудничеството, така да се каже, въ народното стопанство на всички негови членове. Въ стопанския животъ производството и размѣната иматъ общественъ характеръ и затова наредъ съ начина на производството се поставя и въпроса за разпредѣлението на богатата.

Въпросътъ за разпредѣлението на богатата има несравнено по-голѣмо значение. Отъ правилното, достатъчно и справедливо разпредѣление на срѣдствата за сжществуване, зависило е въ миналото, зависи и днесъ, ще зависи и въ бждеще, въ всички стопански и обществени системи, спокойствието, напредъка и хармонията въ общежитието на единъ народъ и на народитѣ изобщо.

Може да се каже, че социалнитѣ борби сж предизвикани отъ неправилноститѣ, отъ недостатъчно справедливото разпредѣление на богатата за сжществуване; начинитѣ на разпредѣлението сж причината за ония борби, на които ние сме свидетели днесъ, както въ вътрешния животъ на единъ народъ, така и въ живота между народитѣ. Не е преувеличение, ако се каже, че една отъ причинитѣ за днешната голѣма война между народитѣ е

именно неправилното и несправедливо разпредѣление на природнитѣ богатства, на срѣдствата, необходими за съществуване и напредѣкъ на човѣшкия родъ. И именно диренето на по-свършени и по-задоволителни способности за разпредѣлението на благата докарва социалнитѣ борби и домогванията на общественитѣ сили за преустройство на съвременния общественъ редъ.

Всѣка стопанска и обществена епоха има своитѣ начини на производства и своитѣ начини на разпредѣление на произведеното. Въ срѣднитѣ вѣкове, напр., тѣ сж били едни, въ епохата на капитализма сж други, а въ бждещата епоха, въ епохата на социализма ще бждатъ свършено други. По-нататѣкъ при разглеждането на отдѣлнитѣ системи ще имаме възможность да се спремъ по-подробно на тѣзи въпроси, които вълнуватъ днесъ толкова много човѣчеството и особено ония, които взиматъ най-дейно участие съ труда си въ производството, но които, може да се каже, сж най-онеправдани.

Епохата преди капитализма — срѣднитѣ вѣкове

Както въ природата нѣма нищо случайно, така сѣщо и въ обществения животъ нѣма случайности. Капитализмътъ като стопански строй, като обществена система, като епоха, не е случайностъ. Той е логическа последица въ историческия процесъ на развитието на европейскитѣ народи. Капитализмътъ е европейска система, система на новото време, макаръ нѣкои писатели да смѣтатъ, че известенъ капитализмъ, както и известенъ комунизмъ, е сѣществувалъ още въ древността. Нѣкои дори смѣтатъ, че въ древността е имало и социални въпроси, напр., борбитѣ на робитѣ срещу патрициитѣ и пр. Нашата задача тукъ е да изучимъ и да изложимъ капитализма като европейска стопанска и обществена система.

Капитализмътъ е естественъ резултатъ преди всичко на ония самозараждащи се икономически и обществени сили, които, до известенъ моментъ на развитие сѣ били сковани, спънати, стѣснени въ своя напредѣкъ. Така, капитализмътъ се заражда въ края на срѣднитѣ вѣкове. Срѣдновековieto е предшественикътъ на капитализма. Срѣдновековниятъ стопански и общественъ строй е вече тѣсенъ, спъва прогреса, омаломощава новитѣ икономически, социални, културни и духовни сили, които, поставени въ рамкитѣ на обществения строй, сѣ сковани, не имъ се откриватъ никакви възможности за напредѣкъ. Тѣ, обаче, напъватъ, и впоследствие, както ще видимъ, съ сграшна сила разчупватъ оковитѣ и трѣгватъ по своя пѣтъ на развитие.

Споменахме вече, че капитализмътъ е европейска система, че той е логическа последица на стопанския общественъ животъ на Европа презъ вѣковетѣ. Европа минава, може да се каже, въ стопанско и обществено отношение презъ две голѣми епохи. Безъ да се ровимъ

много въ миналото, ще кажемъ, че феодална Европа трѣбваше да отстъпи на капиталистическа Европа така както капиталистическа Европа ще трѣбва да отстъпи на социалистическа Европа.

Историческото развитие, следователно, отъ нѣколко десетки столѣтия насамъ върви отъ феодализъмъ къмъ капитализъмъ и отъ капитализъмъ къмъ социализъмъ. Преминаването отъ едната Епоха въ другата, отъ единия строй въ другия, не е вървѣло гладко и безъ сътресения и борби, и то кървави борби. Ето и днесъ въ пожаритѣ на една незапомнена въ историята война, се кове сждбата на новия общественъ строй. Наистина, три системи си даватъ кърваво сражение и отстояватъ правото си за съществуване: капитализмътъ, който неминуемо ще бжде победенъ, ще бжде принуденъ да слѣзе отъ сцената на историята; комунизмътъ и националъ-социализмътъ, които водятъ кървава борба и отстояватъ правото си не само за съществуване, но и да бждатъ признати за господстваща система, ако не въ свѣта, то поне въ Европа.

* * *

Като преминаваме последователно въ изучаването на тритѣ системи, естествено нашето внимание трѣбва да бжде спрѣно и върху оная епоха и онзи общественъ строй, отъ който се роди капитализма, но който въ сжщото време и прѣчеше на неговото развитие — на срѣднѣвковния общественъ и стопански строй.

Срѣднитѣ вѣкове сж една отъ най-дългитѣ епохи въ живота на Европа. Тѣ господствуватъ и траятъ въ продължение на 16—17 столѣтия. Срѣднѣвковието, духовно е епоха на християнизирание на европейския свѣтъ, може да се каже то е епоха на християнството. Срѣднѣвковието почва отъ преселението на народитѣ и падането на Римската империя. Християнството, обаче, не е било само религиозно движение, то има и обществено значение. И както всички голѣми движения въ живота на човѣчеството, така и то се налага, защото успѣва да проникне и завладѣе народитѣ. Християнството успѣва, защото се насочва къмъ униженитѣ и оскърбенитѣ, къмъ онеправданитѣ. То бѣ реакция срещу упадъка на езичеството, реакция срещу робството, срещу царящата

беднотия въ древния свѣтъ. То затрогваше човѣка не толкова съ обещанията си за блаженный задгробенъ животъ, колкото съ бичуването на пороцитѣ, развалата и особено алчността на богатитѣ. Нали Христосъ казваше, че по-скоро камила ще мине презъ иглени уши, нежели богатъ да влѣзе въ рая. Съ голѣма сила то наложи своето влияние и отпечатъкъ върху цѣлия животъ, въ всичкитѣ му проявления, обществени, духовни, политически и стопански въ всички европейски народи.

Християнството преди всичко утвърди и издигна голѣмия авторитетъ на вѣрата въ лицето на католическата църква. Нѣма друга църква по-авторитетна, повластна отъ католическата църква. Въобще католицизмътъ е всеподчиняващъ и всеобемащъ. Църковната властъ въ лицето на папата достига такова могъщество, такава сила, че дори и кралетѣ сж принудени да ѝ се подчиняватъ. Известна е, напр., случката между Хенрихъ IV и папа Григорий VII въ Каноса.

Католическата църква бѣ оторитарно-догматична и подчиняваше цѣлиятъ духовенъ животъ на християнскитѣ догми и на схоластичната философия. Тя не търпѣше никакъвъ другъ авторитетъ освенъ своя; — тя бѣ голѣма организация съ властъ надъ цѣлия католически свѣтъ въ Европа. На римския папа духовно бѣха подчинени и Франция, и Германия, и Испания, и Италия и Холандия, и Дания и Белгия — съ една дума цѣла западна Европа.

Католицизмътъ е космополитиченъ. За католическата църква е важенъ не гражданина, а християнина и тя се стреми отъ гражданитѣ на всички тия народи да създаде католици, вѣрующи и подчинени на пипизма граждани на църквата. Отъ това, че св. Петъръ бѣше основалъ първата религиозна община въ Римъ, папата се смѣташе за неговъ замѣстникъ. Църквата не търпѣше никакво противоречие. Всичко бѣше подчинено ней. Папата се смѣташе за непогрѣшимъ. Човѣцитѣ сж грѣшни, но тѣ могатъ и да изкупуватъ грѣховетѣ си. Изкупуването на грѣховетѣ можеше да прави само католическата църква, която въ последствие отиваше до тамъ, че продаваше специални писма (индулгенции) на доста висока цена, за опрощаване грѣховетѣ на грѣшнитѣ. Католическата църква се отличаваше съ своята дисциплина. Тя бѣ една цѣлостна система въ всѣко отношение.

Ето единъ отъ основнитѣ авторитетни елементи, може да се каже първиятъ авторитетъ и най-главния стожеръ, върху който бѣха построени обществено и духовно срѣднитѣ вѣкове.

Втората важна основа на този строй бѣше феодализма. Политическата властъ въ срѣднитѣ вѣкове бѣше сподѣляна между феодалнитѣ владетели, разнитѣ барони, графове, князе, изобщо рицаритѣ, които, по силата на ленното право, натрупаха голѣми богатства, главно земи, и владѣха цѣли територии. Тѣ бѣха господари съ политическо и икономическо значение.

Църквата и феодалитѣ сподѣляха властта и земята. Богатството въ срѣднитѣ вѣкове се изразяваше повече въ владението на земята. На феодалитѣ бѣха подчинени не само селянитѣ, но и населението отъ градоветѣ. Отношенията между феодалнитѣ владетели и подчинения народъ се уреждаха едностранно. Селянитѣ бѣха подчинени и обезправени. Робството, наистина, бѣше премахнато, но то бѣ замѣнено съ крепостничеството. Голѣма частъ отъ народа бѣше въ безправие и подчинена въ всѣко отношение на тия господари.

Икономическиятъ животъ се характеризираше още и съ господстващото значение на така нареченитѣ еснафски корпорации. Земята се обработва отъ селянитѣ, но въ полза на феодалнитѣ владетели, тъй като земе-владението е изключително тѣхна привилегия.

Занаятчийството е съсрѣдоточено въ градоветѣ. Градътъ въ повечето случаи е въ територията на феодалния владетель и въ такъвъ случай ^е ~~сѣ~~ подчиненъ нему. Занаятътъ е самъ по себе си ограничено производство; упражнявано отъ специални професии, които добиваха правото за занаятъ само при изпълнението на известни условия. Занаятчийското производство бѣше производство по поръчка, за клиентелата на занаятчията. Занаятчиитѣ бѣха граждани въ границитѣ на града или въ границитѣ на територията на феодалния владетель. Градътъ икономически бѣше затворенъ въ себе си.

Феодализмътъ се характеризира още съ своята разпокъсаностъ, затвореностъ и ограниченостъ въ малки или по-голѣми териториални области, начело на които стоеше единъ феодаленъ владетель.

Еснафските корпорации урегулирваха стопанските отношения, както по между си, така и между своите клиенти. Те имаха права, дори и известни привилегии. Право на еснафската корпорация беше да определя трудовите условия, да установява условията, при които калфите и чираците можеха да стават самостоятелни майстори и да бъдат причислявани към съответната организация. Сжитите тия организации определяха цените, решаваха спорове не само стопански, но и от чисто правен характер. Покрай чисто стопанските си функции, те, следователно, имаха и обществени и граждански.

Средновековните градове израстнаха обикновено около манастирите, черквите и кръстопжтищата, изобщо около ония места, които имаха благоприятни условия за размяна. Много от тях цъфтяха и достигаха големо стопанско и обществено значение. И досега много от градовете на централна Европа, Франция, Германия носят традициите и славата на своето средновековно минало.

Правото на практикуване занаята не беше свободно. То беше ограничено въ смисъл, че беше поставено под режима на известни правила. Занаятът, наистина, се предаваше по наследство от поколение на поколение, от родъ, на родъ, но винаги при спазването и изпълнението на условията и правилата, които еснафа установяваше.

За да завършим можем да характеризирем средновековния стопански живот като малък, ограничен, затворен въ границите на града или на територията на феодалния владетел, изолиран и разпокъсан.

Ето на какви условия беше сложен стопанския и обществен живот през тая толкова дълготрайна епоха. Ето трите власти и трите авторитета, които господстваха, даваха тонъ и образъ на цялия политически и стопански живот на това време. Това бяха: църквата, феодалните господари и еснафските корпорации. Те не бяха въ еднакво иерархическо положение, не може да се каже, че бяха и равноправни. Най-голем авторитетъ и нека го кажемъ, и най-голяма сила имаше църквата, католическата църква. Следъ това и до известна степенъ наравно съ църквата вървяха феодалите. По подчинено положение, обаче, имаха еснафските корпорации.

Ако трябва да завършим нашата характеристика на средновековието, трябва да кажемъ, че то имаше

своя културенъ и духовенъ стилъ на живота. Латинскиятъ езикъ бѣше господствуващъ и всичко бѣше подчинено подъ голѣмото влияние на църквата и на схоластическата философия. Много столѣтия тия авторитети не загубиха своето значение въ живота на сръдноевропейскитѣ народи. Но колкото и да бѣха могъщи, животътъ иска своето и рано или късно самозараждащитѣ се нови обществени и стопански сили реагиратъ и искатъ своето, правятъ опити да намѣрятъ нови пѣтища, нови изгледи за съществуние и напредѣкъ.

Всѣка сила и особено всѣка силна властъ не е тирания, но всѣка властъ и всѣка сила е предъ опасността да се изроди въ тирания. Новитѣ обществени сили, които се раждаха и излизаха въ преднитѣ линии на живота поведоха, кога скрито, кога явно, борба срещу това, което вече отживяваше времето си и бѣше спънка за обществения напредѣкъ. Голѣми, тежки, можемъ да кажемъ дори кръвопролитни борби се водиха и изживѣха, докато сръдновековния строй биде съборенъ и пратенъ въ историята, за да открие мѣсто на новото, което идваше. Реакцията, както се вижда, не закъснѣ да се прояви.

Новитѣ сили намѣриха благоприятни условия поради това, че тѣзи три института, поради борбитѣ помежду си, бѣха вече доста много изтощени и разклатени. Въ XIV вѣкъ се появава известни религиозни и обществени движения, които не закъснѣватъ, въ продължение на времето, да се явятъ не само като реакция, но да встѣпятъ и въ борба, да раздрусатъ и подготвятъ падането на цѣлия сръдновековенъ строй. Указание за тѣзи нови движения ние имаме вече въ XIV-то столѣтие, въ епохата на възраждането. Отъ 1400—1500 г., значи презъ XV и XVI вѣкове сръдновековна Европа заживява началото на една възродителна епоха, известна въ историята епоха на ренесанса.

Ренесансътъ е рожба на хуманизмътъ. Къмъ края на XIV вѣкъ, 1392 г., турцитѣ покоряватъ Балканския полуостровъ окончателно. Византия пада, Цариградъ престава да бѣде голѣмия духовенъ и културенъ центъръ на източна Европа. Много учени, богослови, философи и общественици емигриратъ въ Италия. Въ Равена

и въ Флоренция се появяват първитѣ заченки на хуманизма, като резултатъ отъ оплодяването на византийската и итало-латинската култури. Учениятъ грѣкъ Мануелъ Хризолорасъ се отзовава презъ това време въ Флоренция. Той е родоначалникъ на хуманизма въ Италия, а отъ тукъ, разбира се и въ цѣла Европа.

Хуманизмътъ е най-благородната и най-невинната реакция срещу схоластиката и авторитета на Аристотеля и на отцитѣ на католическата църква. Хуманизмътъ има култъ къмъ класическата литература, къмъ класическото изкуство и философскитѣ школи на древността; той припомня и възкресява наново тѣхното значение за човѣшката мисълъ. Той е единъ апелъ за връщане назадъ къмъ елинския класицизмъ, който католическата църква, поради неговия езически характеръ, съ течение на времето бѣше пренебрѣгнала и забравила.

Старитѣ класически народи имаха култъ къмъ хубавото, къмъ красивото, затова у тѣхъ формата и въ стихъ, и въ живописъ, и въ архитектура достигна хармония. Формата въ изкуството при тѣхъ достигна до идеална красота и съвършенство. Идеалътъ на класическата древностъ бѣше цѣлостниятъ, хармоничниятъ човѣкъ, хармоничната духовна красота, еднакво ценене на духовния и физически животъ.

Въ противоположность на това бѣше тогава католическата църква. Католическата църква искаше да раздѣли духа отъ тѣлото. Тѣлото бѣше плѣтско и грѣшно; тя искаше да възвиши душата, като убие у човѣка човѣшкото.

Ренесансътъ даде своитѣ духовни и идейни отражения въ всички области на тогавашния животъ. Но най-ярко то се изрази въ живописътъ, поезията и архитектурата, Много отъ тогавашнитѣ бележити поети и мислители бѣха хуманисти, като напр. Урлихъ Ванъ Хутенъ, Еразмусъ Роттердамски, папа Пий II; отъ поетитѣ въ Италия — Данте, Петрарка и Бокачио — бѣха хуманисти. Най-яркъкъ представителъ въ изкуството е разностранниятъ гений на Леонардо де Винчи. Той бѣше подъ най-осезателното идейно влияние на хуманизма. Неговата „Тайна вечеря“ е едно отъ най-съвършенитѣ творения на живописътъ презъ ренесанса. За нея единъ историкъ на изкуството, Робертъ Вестъ, казва, че „Тайната вечеря“ на

Леонардо де Винчи, изразява най-съвършената теория за изкуството на ренесанса и на хуманизма.

Ако трѣбва още съ нѣколко думи да заключимъ и да обобщимъ голѣмото влияние на ренесанса, като културно движение, можемъ да кажемъ, че той е революция на духа. Личността се освобождава отъ веригитѣ на сръдновѣковнитѣ традиции, отъ установенитѣ тогава авторитети. Гражданинътъ, който бѣше всецѣло подчиненъ на църквата и установенитѣ традиции, се освободи, даде се полетъ и свобода на мисль и творчество.

Рожба на ренесанса е друго, съ неизмѣримо значение за човѣшкия напредѣкъ и духовния животъ, движение — реформацията. Въпрѣки своята стѣгнатостъ, дисциплина, догматичностъ, издържаностъ, властъ и авторитетъ, католическата църква, въ лицето на папизма, не биде пощадена отъ времето и отъ духа на идеитѣ на новото време. Съ течение на времето, макаръ и самовластна, и въ нея вече се забелязватъ и буйно се развиватъ процеси на разложение. Борбитѣ около папския тронъ, борбитѣ между църквата и светската властъ, въ лицето на краля, разпуснатостъта въ нравитѣ на католическитѣ свещеници, изобщо моралниятъ упадѣкъ даде поводъ за появяването и бързото разпространение на едно ново обществено и религиозно движение — на реформацията.

Реформацията е, казахме, духовна рожба на ренесанса. Тя има за свой родоначалникъ Мартинъ Лутеръ, роденъ въ 1483 г. Лутеръ е селски синъ. Той изучава богословие съ намѣрение да се посвети на монашеско звание. Буденъ умъ, всестранно надаренъ, съ поетически дарби, той е неспокоенъ духъ и още като студентъ, изучавайки свещенното писание, той съзира недостатѣцитѣ на римо-католическата църква. Презъ 1511 г. той пътува за Италия, за Римъ. Времето, което е прекаралъ въ Италия, той използвалъ за опознаване отъ близо на папското духовенство.

При единъ конфликтъ между двата ордена, августинци и капуцинери, които сж имали привилегията да продаватъ прочутитѣ индулгенции — писма, продавани срещу доста значителни суми — за опрощаване грѣховетѣ на вѣрующитѣ, а въ сжщностъ сж служели за събиране сръдства за изграждане на църквата „Св. Петъръ“ — на тѣзи,

които сж ги кугували, Лутеръ възстава срещу маниеритѣ на монаха Тецълъ, маниери, които той намира недостойни за църквата и за религията. именно съ пари да се откупува огрещаване на грѣхсветѣ. Въ 1517 г. той формулира своитѣ 95 тезиси, които сж основния статутъ на протестанството. Той напада остро църквата като институция за опрощаване на грѣхове и гарантка на душата. Човѣкъ е грѣшенъ, казва той, и ще грѣши, но грѣхсветѣ му не могатъ да се опрощаватъ отъ свещеницитѣ и католическата църква, чрезъ заплащане, откупуване и молитви, а съ благочестивъ и истински християнски животъ. Никой не може да бжде замѣстникъ на апостолитѣ, на св. Петъръ и на Христа. Църквата не може да бжде нищо друго освенъ храмъ, мѣсто за молитва и служене на Бога, мѣсто кждето човѣкъ общува съ Бога.

Изучавайки библията той я очиства отъ еврейското и вавилонско влияния, които представляватъ Бога отмжстителенъ, свирепъ, жестокъ, който наказва и унищожаваша и чиято милость и благоволение трѣбва да бжде изпросена по различни начини отъ църквата.

Протестанството е реакция срещу закостенелостта и всеобемащия авторитетъ на католическата църква, реакция сжщо така срещу упадъка и злоупотрѣбата, както на папизма, така и на католическото свещенство. Протестанството освободи човѣшкия духъ, даде полетъ на мисълта, даде право и възможность на вѣрующия самъ да разбира и тълкува християнската вѣра. Затова протестанството не е универсално, както е католицизма. То не е създадено и нѣмаше за цель да създаде една единна, здрава, авторитетна и организирана църква. Свободата на тълкуването и разбирането на християнскитѣ догми, която даваше протестанството, създадоха условията за появяването на много секти.

Протестанството въ християнството е съ голѣмо историческо и вѣрско значение. То е преди всичко, както казахме, движение за религиозна свобода, за свобода на вѣрването и свобода на тълкуването и разбирането на христовото учение.

Протестанството е германски продуктъ, но презъ Английска и Холандска преработка, то завладѣ и проникна въ една значителна часть на презокеанския и европей-

ския свѣтъ. Значителна частъ отъ Германия, всички скандинавски страни, почти цѣла Англия — всички тѣ попаднаха религиозно подъ влиянието на протестантизма.

Но заслугитѣ на Лутеръ сж и въ друго направление. Той преведе светото писание, стария и новия заветъ, на хубавъ и популяренъ нѣмски езикъ. Съ това той даде поводъ единъ видъ да се национализира християнството, като се измѣсти служенето на латински езикъ както бѣ въ католическата църква съ служене на матерния езикъ на вѣрующитѣ.

Лутеръ се смѣта, нека само мимоходомъ да го кажемъ, за създателъ на новия литературенъ нѣмски езикъ.

Разбира се, папизмътъ и католическата църква, която владѣеше тогава цѣлия културенъ свѣтъ, не остана пасивна и реагира енергично срещу протестантизма. Дълги и упорити войни, каквато бѣше 30-годишната война, война съ чисто религиозенъ характеръ, се водиха между католицизма и протестантизма за право на сжществуване. Най-сетне борбата отъ 1618 до 1648 г. свършва съ известния Вестфалски миръ, който е чисто и просто едно примирие, но значението на който е, че католицизма и протестанството се отдѣлиха и разграничиха. Отъ тукъ настѣпва голѣмия разколъ въ католическата църква, отдѣлянето на източно-римската църква отъ западната, отъ която пъкъ се отдѣли протестанството въ отдѣлна църква.

Все въ сжщата епоха станаха и други не по-маловажни събития и открития. Нѣмецътъ Иванъ Гутенбергъ — 1448 г. — откри книгопечатането. На 1492 г. Христофоръ Колумбъ откри Америка. Нужно ли е/да казваме, че безъ книгопечатането не би била възможна днешната наша духовна култура? Книгата направи достѣпни до всички слоеве на народа придобивкитѣ на науката. Човѣшкитѣ знания се разширяваха и задълбочаваха и само печатната книга можеше да задоволи жаждата у човѣка къмъ знания. Книгата корени невежеството, тя издига, тѣй да се каже, духовното ниво на гражданина. Но най-важното значение на печатната книга е, че тя не само демократизира знанието, но и даде възможность идеитѣ, голѣмитѣ идеи, които движатъ културата и живота, които правятъ голѣми преобразования, да се популяри-

зиратъ и да станатъ достъпни на широкитѣ маси отъ народа. Само живото слово не е достатъчно. То не оставя много трайни следи. Книгата е, която остава въ вѣковетѣ и прави достъпни на бждешитѣ поколѣния духовнитѣ ценности.

Ако трѣбва да обобща всичко казано до тукъ, ще кажа, че реформацията развенча авторитета и силата на църквата, възкреси свободата и създаде не само полетъ къмъ свобода и творчество, което е толкова присъщо на новото време, безъ което новата епоха на капитализма, едва ли би била мислима, но и нанесе съкрушителенъ ударъ на католицизма и особено на християнството като религия. Протестанството отне на християнството мистицизма и обърна религията въ морална религиозна философия.

Откриването пъкъ на Америка има чисто икономическо значение. Жаждащитѣ за свобода, ограничавани, стѣснявани отъ авторитета на църквата и на католическата религия, заразенитѣ отъ протестантизма и неговитѣ секти, се отправиха въ задокеанския свѣтъ, за да живѣятъ по-свободно и да намѣрятъ по-добро приложение на своя трудъ. Започна се едно преселение на народитѣ въ обратно направление. Докато по-рано човѣшки маси емигрираха и се отправяха отъ Азия къмъ Европа, сега европейскитѣ народи се запътиха къмъ новооткрититѣ земи. И сѣщинскитѣ откриватели на новия свѣтъ това сж емигрантитѣ отъ разнитѣ държави на Европа — англичани, шведи, норвежци, нѣмци, холандци, данчани и пр. Въ Америка тѣ занесоха придобитията на европейската култура, отнесоха съ себе си знания, сръчности и дори богатства, преди всичко свободния духъ, свободата на инициативата, което имъ позволи да откриятъ латентнитѣ богатства на новитѣ земи.

Европейскиятъ капитализъмъ едва ли би ималъ такова бързо темпо на развитие и би стигналъ такива удивителни размѣри, които ние познаваме не само отъ днесъ, но и отъ по-рано, безъ откриването на Америка и безъ използването на голѣмитѣ природни надземни и подземни богатства на тоя всестранно надаренъ материкъ.

Европейскиятъ капитализъмъ се пренесе и въ Америка. Той намѣри тукъ нови условия за прогресъ, за развитие. Той получи тукъ най-типичнитѣ и най-свѣръ-

шени форми и достигна такива грандиозни размъри, които едва ли можем да си представимъ. А богатствата и капиталитъ, които се възвръщаха било отъ възвръщащитъ се обратно емигранти, или изпращани отъ емигрантитъ на тѣхнитъ близки въ старото имъ отечество, подхранваха европейския капитализъмъ и му дадоха нови сили и нови импулси.

Съ падането авторитета на католическата църква стопанскиятъ и духовенъ напредъкъ не доби пълна възможность за развитие. Имаше, както се знае, и други стѣснителни и ограничителни институции, напр. феодализма и занаятчийскитъ корпорации. Но феодалитъ бѣха сразени и измѣстени отъ засилващата се кралска власть и отъ създаването на териториалната държава. Феодалитъ живѣха въ постоянни конфликти и борби помежду си; тѣ бѣха въ известна взаимозависимостъ, домогваха се и се борѣха, да се освободятъ именно отъ тая зависимостъ. Кралътъ използва угнетеното състояние на народа, особено на селскитъ маси, па и на самитъ занаятчийски корпорации, които сжщо така търпѣха ограниченията на феодалитъ, и въ съюзъ съ тѣхъ — той, най-сетне можа да отстрани и да измѣсти съвършено значението на феодалитъ като политически и обществени фактори.

Но и занаятчийскитъ организации бѣха ограничителни организации; тѣ не даваха никаква свобода на подрастващитъ поколѣния, не търпѣха никаква конкуренция, като искаха да запазятъ всичкитъ си привилегии за себе си и за своитъ членове, предавайки ги въ наследство отъ поколѣние на поколѣние.

Новитъ стопански и обществени сили се опълчиха противъ занаятчийската корпорация, която вече не бѣше въ състояние, като стопанска форма, да задоволява нарастващитъ нужди. Разбира се, и тукъ процесътъ не се извърши спокойно и тихо. Голѣми и упорити борби, водени вече отъ зараждащиятъ се капитализъмъ, трѣбваше да се изживѣятъ, докато биде заличенъ авторитетътъ и на занаятчийскитъ кооперации.

Всичко изложено до тукъ показва какъ въ единъ дълъгъ исторически процесъ се разчиства пътя на стопанския и общественъ прогресъ.

Друго, отъ голѣмо историческо значение, събитие довърши и ликвидира срѣдновѣковния общественъ строй като унищожи всички права и привилегии и откри ерата на свободата и напредѣка — това бѣ френската революция. Наистина и самата френска революция бѣше последица отъ това разложение, но тя тури край на срѣдновѣковието. Идеологично тя е творение на френскитѣ просвѣтителѣ и енциклопедистѣ като Волтеръ, Монтескьо, Дидро, Жанъ Жакъ Русо, Кондорсе и цѣла плеада отъ писатели, философи, юристи, общественици и политици.

Всички голѣми обществени епохи сѣ предшествувани отъ голѣми социални революции. Една отъ най голѣмитѣ, която ние познаваме въ нашата съвременна история, това е френската революция, защото тя даде своето отражение въ цѣлия европейски континентъ. Френската революция започва отъ края на XVIII вѣкъ, а революционнитѣ борби и вълнения продължаваха току-речи до началото на втората половина на XIX вѣкъ.

Политическитѣ и обществени последици отъ френската революция бѣха, че тя, като унищожи феодализма и кралския абсолютизмъ, наложи републиканския политически и общественъ строй на континента и затвърди конституционно-парламентарната монархия. Френската революция ликвидира съ абсолютизма и наложи републиканския режимъ въ Франция, но той дълго време остана изолиранъ и присѣщъ само на тази страна.

Конституционно-парламентарния режимъ има тази особеностъ, че той въ лицето на парламента, на народното събрание, привлича народа, организиранъ въ политически партии, къмъ устройството на държавата и нейното управление. Парламентътъ изравни или по-скоро можемъ да кажемъ — сподѣли държавната властъ между двата фактора, между короната и народа.

Характерната особеностъ на конституционно-парламентарния строй сѣ политическитѣ партии, партийното организиране на народа върху началата на известни идеи. Партийно-политическата система има за своя родина Англия, гдето отначалото и до днесъ съществува дупартийната система въ лицето на консерваторитѣ (тори) и на либералитѣ (виги). Въ партийно отношение Франция и континенталнитѣ държави сѣ много по-раздробени.

Още по време на френската революция във Франция се образуваха различни политически групи — групите на якобинците, монтанярите, жирондистите и др. — от които в течение на времето се наплодиха многобройните политически формации и групи.

Въздействието на френската революция във Европа е, че се унищожиха окончателно и последните останки от сръдновъковния строй; тя наложи и утвърди капитализма като обществена и стопанска система. Френската революция можем да кажем, че е революция на капитализма.

Идеологично капитализмът е френски продукт, а икономически — английско създание.

Идеите на френската революция се разпространяваха във Европа и добиха своята популярност чрез Наполеоновите войни. Наполеонът, който целеше утвърждаването на новия строй във Франция, за която цел той поведе борба и потуши всички въстания против конвента и парламента, против представителите на новата власт и на новата държава, поведе борба и срещу ония държави, главно във лицето на Англия, които противодействаха и бяха против Франция. Сжщинското значение на Наполеоновите войни е да наложат хегемонията на Франция над Европа, но във този си стремеж Наполеонът срещна отпора на Англия, която, с практиката, която следва и до сега, във коалиция с почти всички държави, поведе борба срещу Наполеона. Тези войни, както се знае, траяха дълго време. Победата първоначално беше на страната на Наполеона, той успя за известно време да отстрани Англия от Европа и да наложи така наречената континентална шпера; смисъла и значението на това самозатваряне беше да се откъсне и изолира Европа съвършено от английското влияние. Континенталната шпера има и това историческо значение, че тя създаде условия за възраждането на идеята за европейската солидарност и да се открие общността на интересите между европейските държави.

Впоследствие Наполеонът биде победен военно и политически. Но идейно френската революция не беше победена; духовно тя завладя цяла Европа.

Какви бяха идейните и политически основи на френската революция, във името на която тя доби такава

популярност и сила, чрезъ които можа да унищожи срѣдновѣковния общественъ строй и да открие пътя на новото време? Това бѣха тритѣ идеи — идеитѣ за свобода, равенство и братство.

Идеята за свободата се постави въ основата на едно политическо и обществено движение, известно подъ името либерализмъ: освобождаване отъ всички авторитети, отъ авторитета на църквата, отъ авторитета на феодалната власт и на абсолютия монархъ, отъ авторитета и силата на занаятчийската корпорация; свобода на вѣрата, свобода на словото, свобода на мисълта, свобода на инициативата, възможностъ за свободно проявление на гражданина.

Либерализмътъ като политическа и обществена доктрина господствуваше въ епохата и легна въ основата на голѣмитѣ обществени и стопански движения въ нашето време.

Идеята за равенството легна въ основата на другото обществено-политическо течение — демократизма, което наредъ съ либерализма допринесе сжщо за организирането на съвременното общество и на политическитѣ и обществени сили.

Идеята за равенството изисква не само равенство предъ Бога и предъ законитѣ, но и равенство въ възможноститѣ, равенство въ проявленията, премахването на всички привилегии, съсловни и пр., които създаватъ различията между гражданитѣ на едно общество, на една държава и не ги поставятъ на еднаква йерархическа степенъ.

Третята идея, която трѣбваше да създаде единство въ гражданството, да създаде това, което се нарича днесъ народъ, нация, това е идеята за братството, идеята за обществената солидарностъ.

Срѣдновѣковниятъ строй бѣше разпокъсанъ и раздробенъ. Раздроблението се проявяваше въ разпокъсаността въ различнитѣ институции, — известни ни вече — тѣ сжществуваха изолирано, затворени сами въ себе си и често враждуващи помежду си. И народътъ бѣше разпокъсанъ въ малки групи. Съборени основитѣ на срѣдновѣковния строй, идеята за братството изтъкна на първо мѣсто общитѣ интереси и солидарността между отдѣлнитѣ граждани на единъ и сжщъ народъ.

Ето условията при които се роди и разви новия общественъ строй. Но процесътъ на развитието и утвърждаването на новия общественъ строй, т. е. на капитализма, не би билъ завършенъ, ако наредъ съ всичко това, което изложихме до тукъ, не се прибавѣха нови нѣкои обстоятелства — думата ми е за напредѣка въ науката и голѣмитѣ технически открития въ началото на капиталистическата епоха. Безъ тия духовни и културни открития революцията не би дала всичкитѣ свои резултати. На човѣшкия духъ, наистина, се откриваха широки простори; човѣкъ добиваше свобода на инициативата; новъ духъ, духъ на свободолюбие прониква въ всички слоеве на народитѣ. Действително, закипѣ новъ животъ, но темпото на живота, темпото на преобразованието се усили особено много отъ техническитѣ открития, които ставатъ отъ края на XVIII в. до първитѣ нѣколко десетилѣтия на XIX в.

Въ този промеждутъкъ отъ време Джеймсъ Уатъ откри парната машина. Въ сжщото време Робертъ Фултонъ откри парахода. Все въ тая епоха Георгъ Стефансонъ откри локомотива, Аркрайтъ — механическия станъ, а Картрайтъ — предачната машина. Трѣбва да забележа, че всички тѣзи откриватели, съ изключение на единъ, на Фултонъ, американецъ по рождение, но отъ английски произходъ, сж англичани. Това е пъкъ техническата революция, която даде възможность на капитализма да се създаде и развие като стопанска система. Това е революцията, нека кажемъ, на парата и парната машина.

Какво е значението на тѣзи открития? Има ли нужда да се спирамъ на тѣхъ? Не може, обаче, да се отминатъ мълкомъ. Парата даде възможность да се измѣсти и отмѣни двигателната сила отъ човѣка, отъ природата и отъ животното и да се изпълнява тя отъ единъ механически двигателъ, какъвто представлява парната машина. Механическиятъ двигателъ тури въ действие изнамѣренитѣ вече работни машини, механическия станъ, механическия чекръкъ и пр. Парахода и желѣзницитѣ създадоха модернитѣ съобщителни срѣдства. Чрезъ парахода и локомотива човѣкъ завладѣ обширнитѣ сухоземни и морски простори. Парата и парната машина освободиха и облекчиха труда. Тѣ въ много случаи измѣстиха и работника,

като сведоха неговата функция само до единъ надзорникъ на самата машина.

Какво е значението на тѣзи изобретения може да се види само като се има предвидъ, че съ тѣхъ се постигна извънредно голѣма икономия — пестене на човѣшката работна енергия. Трудящиятъ е облекченъ. Бремето на труда въ голѣмата си частъ е прехвърлено на машината. Техническитѣ изобретения и напредѣка създадоха машината; машината създаде фабриката; фабриката създаде съвременната индустрия, а индустрията е масово производство. Индустрията измѣсти занаята. Масовото производство подири и създаде съвременния пазаръ. Съобщителнитѣ сръдства, параходътъ и желѣзницата, му придадоха и международенъ характеръ.

Благодарение на тѣзи изобретения Европа и Америка се индустриализираха. Индустрията измѣсти всички стари форми на производството. Тя проникна въ всички страни и преди всичко и най-главно въ Англия, Германия, Франция, Холандия и пр. Съ една дума, свѣтътъ започна бързо да се индустриализира. Бързото индустриализиране и въобще индустриализирането породи нови борби и войни, които съпътствуватъ вече капитализма отъ неговото раждане и до днесъ. Тѣзи борби сж борби за пазари и за сурови материяли.

Индустрията се създаде най-напредъ въ ония страни, които на първо мѣсто имаха най-благоприятни условия за това, а това бѣше Англия, облагодетелствувана отъ своето островно положение и надарена съ най-важнитѣ за това време материали — каменнитѣ въглища, като източникъ на двигателна сила, и желѣзото като суровъ материалъ. Разбира се, наредъ съ това растѣха и нуждитѣ отъ вълна, памукъ, разни други метали и минерали, колониални произведения и пр. Населението нарастваше, пазаритѣ растѣха, но въ сжщото време тѣ бѣха вече тѣсни за масовото производство. Буйно и бурно надпреварване, което се изроди въ формени войни, зарази всички индустриализирващи се държави, борби и войни за пазари, за източници на суровини, борби за колонии и за свободни морски и сухоземни пѣтища.

Ето тия именно причини създаватъ пѣкъ условията за едно отъ най-характернитѣ проявлания на съвременния капитализъмъ — империализма.

Капитализмът като обществена и стопанска система.

Особеност на капитализма.

Капитализмът е единъ епохаленъ дѣлъ отъ историята на човѣчеството. Той е исторически продуктъ, при-сжщъ на европейскитѣ народи и отъ Европа пренесенъ въ задокеанскитѣ страни, главно въ Америка и проникващъ отъ Америка и въ другитѣ задокеански простори.

Капитализмът е отражение на духа и на идеитѣ на новото време въ границитѣ на новата териториална държава. Тази епоха се отличава съ духъ на предприемчивостъ, съ духъ на смѣлостъ и експанзивностъ, духъ на съобразителностъ. Затова въ нея така бързо и леко проникнаха и бидоха усвоени идеитѣ на свободата и равенството, духътъ на свободата и експанзивността. Този духъ проникна въ всички отрасли на стопанския животъ и наложи своя отпечатъкъ на експанзия и динамика въ културния и духовенъ животъ на човѣка. Така капитализмът се разрастна като цѣлостна стопанска система, културна и духовна, завладяваща и поставяща подъ своето влияние цѣлия животъ, влияеща дори и на науката.

Рожба на много условия, той е преди всичко и рожба на техническия и наученъ напредъкъ.

Сжщественитѣ особености на капиталистическата стопанска система сж три и се представляватъ отъ капитала, отъ капиталиста и отъ капиталистическото предприятие. Или ако можемъ да дадемъ една формула на икономическата форма на капиталистическата система, тя е една система, въ която капиталистътъ въ капиталистическото предприятие организира и обмислено използва капитала съ цель за добиване на печалба. Отъ тукъ личатъ тритѣ основни елементи на капитализма като система и едно установяване значението и функциитѣ на тѣзи три елементи се налага.

Какво представлява и какво значение има на първо място капитала? Азъ не бихъ се впусналъ въ теоретическо изследване и размишление, за да приведа всички опредѣления, които науката е дала на понятието „капиталъ“. Това и не е нужно. Въ ходящия животъ подъ понятието „капиталъ“ обикновено се разбира сума пари. Разбира се, това е погрѣшно и повърхностно схващане, което би ни въвело въ много заблуждения. То не би ни дало ясна представа, нито за ролята нито за значението на капитала. Паритѣ, наистина, сж единъ универсаленъ инструментъ на размѣната, тѣ сж единъ посрѣдникъ, една мѣрка, която ни служи за измѣрването на ценитѣ, на стокитѣ и на богатството, но паритѣ сами по себе си не сж капиталъ, така както не е капиталъ и богатството, както не е капиталъ и имота или напр. спестовнитѣ влогове, вложени въ нѣкоя банка или кредитно учреждение.

Капиталътъ е междиненъ продуктъ, създаденъ отъ човѣка, резултатъ, значи, на човѣшкия трудъ. Той служи за посрѣдникъ между стопанствуващия човѣкъ и външната природа. Чрезъ него ние използваме дароветѣ на природата и нейнитѣ сили, приспособявайки ги къмъ задоволяването на нашитѣ нужди. Това широко опредѣляне бѣше далъ още първосъздателътъ на политическата икономия като наука — Адамъ Смитъ. За него капиталътъ е една съвокупность отъ срѣдства за непосредствено произвеждане или добиване на блага. Това е класическото опредѣляне на капитала.

Другъ единъ капацитетъ, Бьомъ-Баверкъ, пъкъ опредѣли капитала като съвокупность отъ продукти и и срѣдства, които служатъ на човѣка за добиването на социални стопански блага, въ смисълъ, че човѣкъ не е изолиранъ, че той сътрудничи съ онѣзи, съ които е и съ които живѣе и че всичко, което се произвежда, е общественъ резултатъ.

Тѣзи опредѣления сж елементарни, ясни и не сж погрѣшни, както нѣкой би помислилъ. Тѣ опредѣлятъ понятието „капиталъ“ въ най-широкия смисълъ на думата, въ най-широкото му предназначение, което той има. Тѣ още показватъ и историческия произходъ на понятието „капиталъ“, целитѣ на които той служи въ

различнитѣ фази на своето развитие и въ различнитѣ фази на самия стопански животъ.

При днешното състояние, обаче, на капитализма, ние бихме опредѣлили понятието „капиталъ“, както то се опредѣля отъ Карлъ Марксъ и отъ Мюнхенския професоръ Луиджи Брентано, така: капиталътъ е една, въ пари изразена, ценностъ за добиване на нови ценности, т. е. за добиване на печалба.

За какво служи капиталътъ? Капиталътъ служи за добиване на социално-стопански блага (Б. Бовскъ) или, за добиване на ценности съ цель за печалба (Брентано). Капиталистическата система е стокопроизводна и стоко-размѣнна система.

Нека да направимъ едно малко отклонение, една разлика между блага и стоки. Благата сж предмети, които служатъ за задоволяване непосредствено на човѣшкитѣ нужди. Стокитѣ сж сжщо така блага за задоволяване на човѣшкитѣ нужди, обаче, блага, които не отиватъ непосредствено къмъ задоволяването на нуждитѣ. Тази цель тѣ постигатъ чрезъ преминаването имъ презъ пазаря. Стокиѣ сж блага, които сж предназначени за пазаря.

Всѣка стока е стопанско благо, но всѣко стопанско благо не е стока. То е стока само тогава, когато е произведено и предназначено за пазаря съ цель да се добие печалба.

Капиталистическата стопанска система е, значи, система за произвеждане на стоки съ цель за печалба. Печалбата е главната цель, която капиталистътъ-предприемачъ си поставя. Тя е ръководното начало; тя изразява това, което се нарича личенъ интересъ, лична полза. Капиталиста-предприемачъ се ръководи отъ своя личенъ интересъ, отъ личната полза — печалбата.

Печалбата се съдържа въ ценитѣ на стокитѣ. Тя се реализира на пазаря. Тя е единъ плюсъ надъ производственитѣ разноси или тя е плюсъ, както би се изразилъ Адамъ Стимъ, надъ естествената цена на стокитѣ. Ценитѣ на стокитѣ се формиратъ окончателно на пазаря. Тѣ сж резултата отъ действието на закона за търсенето и предлагането. Търсенето представлява сумата или размѣра на нуждитѣ, които трѣбва да бждатъ задоволени, а предлагането представлява сумата или коли-

чеството на благата, които се предлагатъ и могатъ да задоволятъ дадена нужда. Ония, които търсятъ и ония, които предлагатъ една стока се явяватъ на пазаря. Тамъ тѣ свободно се състезаватъ, тамъ се развива въ пълното си действие и сила известниятъ въ политическата икономия законъ на търсенето и предлагането. Този законъ има това важно значение въ системата на капитализма, че той урежда не само пазарнитѣ отношения, но регулира и направлява и цѣлия производственъ процесъ.

Отъ състезанието на странитѣ се формира така наречената срѣдна пазарна цена, къмъ която, съ малко отклонение въ плюсъ или въ минусъ, гравитира конкретно цената на всѣка стока или на всѣко продадено количество стоки. Съ това, обаче, ние още не си изясняваме законитѣ и пружинитѣ, които движатъ икономическия животъ и които опредѣлятъ ролята и функциитѣ на капиталиста-предприемачъ и на самия капиталъ. Две сж качествата, които характеризиратъ капиталиста-предприемачъ и създаватъ отъ него това, което е той днесъ, опредѣлятъ неговата роля и неговата функция въ живота и въ капиталистическия стопански процесъ изобщо. Това е спекулацията и риска.

На пазаря, както и въ производството, капиталистътъ-предприемачъ не борава съ напълно известни условия. До нѣкжде той е поставенъ въ неизвестностъ. Не всички условия сж му ясни, понятни и конкретно опредѣлени. Той може да ги вижда, той може да ги налущква по нѣкой пжтъ, може и да ги вижда доста ясно и опредѣлено, но това не всѣкога е правило. Той е поставенъ винаги въ една по-голѣма или по-малка неизвестностъ. Спекулативната способностъ на предприемача се състои въ това да разучи, да установи, да открие, да съумѣе, организирайки се, да използва и да се нагоди къмъ тия условия, за да спечели, да осигури печалбата си. Отъ спекулативнитѣ способности на предприемача зависи и неговото положение, неговото сигурно съществуване. Той трѣбва да е разсѣдливъ, пресмѣтливъ; той трѣбва да е ловкъ, да умѣе да използва създаденитѣ моменти и дори да създава самъ условия, благоприятни за себе си. Ето това е едно отъ най-същественитѣ и най-характернитѣ качества на предприемача — спекулацията въ добрия смисълъ на думата.

Но тъй като, каквито и да сж неговитѣ способности, не всѣкога той е въ състояние точно и сигурно да измѣри и да използва условията, той е принуденъ да действува, да взема решения, единъ видъ, при не съвсемъ сигурна обстановка и обстоятелства. Тукъ именно се проявява рискътъ. Предприемачътъ носи риска, т. е. последствията за успѣха или неуспѣха на предприятието и на капитала, който той използва. Рискътъ е действие, рискътъ е смѣлостъ, рискътъ е решение. Това е второто качество, което трѣбва капиталистътъ да обладава. Рискътъ и спекулацията сж дветѣ условия, съ които той борави и които опредѣлятъ неговата роля.

Други сжществени условия на капиталистътъ-предприемач сж да бжде организаторъ и да има инициатива. Инициативата е сжщо така смѣлостъ, но въ инициативата се проявява онова качество, което, както казахме, се създава въ по-далечно минало — духътъ на капитализма, т. е. предприемчивостта на капиталиста въ капиталистическата система. Капиталистътъ се отличава съ своя духъ на предприемчивостъ, на замахъ, на смѣлостъ. Ако капиталистътъ нѣма тия качества той не би изпълнилъ своята роля. Тѣ създаватъ и неговото обществено и стопанско значение и правятъ отъ него, не само единъ необходимъ, но и единъ полезенъ факторъ въ живота. И наистина, колко инициативи, колко полезни работи, но иначе несигурни, биха останали неосжществени и неизползувани, ако капиталистътъ нѣмаше инициативата и нѣмаше духътъ на предприемчивостта.

За да изчерпимъ въпроситѣ върху сжщността на капитализма, ще трѣбва да се върна пакъ върху въпроса за печалбата. Наистина, печалбата се формира на пазаря въ процеса на размѣната, но кжде е нейния източникъ, кжде собствено се създава тя; е ли тя само една сума пари, единъ плюсъ или този плюсъ е изразъ на ония нови полезни ценности, които се съдържатъ въ добитата и изнесената за търгуване стока? Нали и въ това е предназначението на производството и на търговията: да се придадатъ полезни свойства на предмета, които го правятъ годенъ действително да служи за нѣщо.

Ние знаемъ, че природата ни дава всичко, че тя е и богата, и щедра, но и скжперница, че тя не всѣкога

ни дава това, което ни е нужно въ готова за използване форма. Производството и размъната сж, които дават полезнигъ качества на богатата и правятъ отъ вещественитъ предмети стопански блага и стоки. Въ тази именно придадена нова ценностъ се съдържа печалбата. За нея капиталистътъ-предприемачъ претендира и се стреми да я осребри въ сума пари. Но къде е източника на тая нова ценностъ? Споредъ създателътъ на така наречениятъ наученъ социализъмъ, Карлъ Марксъ, печалбата, не е нищо друго, освенъ незаплатенъ трудъ на работника. Капиталистътъ-предприемачъ наема за използване работнически трудъ за опредѣлено време, обаче, работникътъ е въ състояние само въ частъ отъ опредѣленото време да възпроизведе разносикътъ, направени по него въ форма на платена надница. Остананото време, което той работи, споредъ Маркса не е заплатено и именно това е, което използва капиталистътъ като създаденитъ презъ незаплатеното времетраение ценности, той осребрява на пазара въ формата на печалба. Това е, така наречената теория на принадлежната стойностъ, която теория, обаче, ние не сподѣляме и която днесъ не може да бжде сподѣлена. Тя още отначалото, при първосъздаването ѝ, не бѣше общоприета.

Тукъ сме принудени да направимъ едно разграничение между трудъ и капиталъ, между ролята и функциитъ на двата фактора — на работника и капиталиста. Кой собствено е творецътъ на богатата и на новитъ ценности? Она ли, който поставя целта, който организира елементитъ на производството, който носи всичкитъ последици отъ успѣха или неуспѣха на предприятието, който предприема инициативата, който, съ една дума, поставя целта и организира всички елементи за нейното осществяване: или онзи, който чисто и просто, технически изпълнява една работа и чрезъ машината или инструмента провежда своя трудъ за постигането на поставената цель?

Споредъ менъ печалбата, както това съмъ и другъ пжтъ ималъ случай да отбележа, е общественъ продуктъ, тъй както и капиталътъ е общественъ продуктъ. Тя не е резултатъ само отъ едностранното участие или усилие на работника, а е резултатна отъ участието и сътрудничеството на тритъ елементи: на труда, капитала и природата. И затова азъ приемамъ, че трудътъ, капиталътъ и

природата сж равнозначущи елементи, че тѣ не само се допълнятъ, но сж и нераздѣлни и затова печалбата е продуктъ именно на тия три елемента. Печалбата е продуктъ общественъ и заради това, че стоката не добива сама по себе си характера на стока и стопанско благо, ако нѣма качества, които да я правятъ годна да задоволи нѣкои нужда или ако не е ценена, не е дирена, не е желана отъ обществото въ лицето на купувачитѣ. Купувачтъ, оня който търси заедно съ оня който предлага и оня, който произвежда, създаватъ ценноститѣ. Едно благо, което нѣма качеството да задоволява нѣкакви нужди, не само че не е стока, но не може да бжде и предметъ на стокообмѣна, не е полезно, какъвто и трудъ и капиталъ да е изразходванъ за него.

Въпросътъ за източника на печалбата се повдига поради това, че, както ще видимъ по-нататѣкъ, при разглеждането на другитѣ системи, е сложенъ спорниятъ въпросъ: кому принадлежи печалбата и каква е ролята на капитала? Социалиститѣ-марксисти виждатъ въ лицето на капитала само единъ инструментъ за експлоатиране на работническия трудъ, единъ инструментъ, който, по силата на правото на частната собственостъ, дава право на капиталиста да използва работника и да си присвоява безплатно онова, което не му принадлежи.

Но въпросътъ за печалбага има и друга една обществено-стопанска страна, на която ще искамъ сжцо така да се спра, Касе се до така наречената рентабилностъ на предприятието. Рентабилността изразява доходността на предприятието изобщо. Ако предприемачтъ губи, капиталтъ загива, загива и предприятието заедно съ него, то неминуемо отива къмъ ликвидация. Обаче да печели едно предпртятие това не винаги зависи отъ предприемача-капиталистъ, сжцо както и размѣрътъ на печалбата понѣкога се опредѣля отъ условията, които сж извънъ спекулативнитѣ способности и риска на предприемача. Има случаи, на благоприятни условия, независящи, отъ личнитѣ усилия на капиталиста, при които печалбата се увеличава. Такива сж случаитѣ при така нареченитѣ конюнктюрни печалби, печалби, които се осжществяватъ независимо отъ качествата и отъ способноститѣ на капиталиста-предприемачъ. Но има и условия, при които предприятието не е доходноносно, не изработва

дори обичайната срѣдна печалба, която получава капиталътъ въ дадени отрасли на производството и при дадени условия. Тогава казваме, че предприятието е нерентабилно, недостатъчно доходносно. Въ капиталистическата система нерентабилнитѣ предприятия се ликвидиратъ, защото недостатъчната печалба не задоволява интереситѣ на предприемача-капиталистъ. Има, обаче, случаи въ живота, когато известни предприятия трѣбва да се поддържатъ и насърчаватъ, дори и когато тѣ сж нерентабилни. Въ такъвъ случай, такива предприятия служатъ повече на общественитѣ, отколкото на частнитѣ, на личнитѣ интереси, и затова държавата е принудена да взима мѣрки въ тѣхна защита.

Целта на предприемача, добиването на печалба, не се постига чрезъ високитѣ цени. Високитѣ цени не всѣкога съдържатъ въ себе си голѣма печалба. Целта на капиталиста е по-сигурна и по-голѣма печалба, общо върху капитала. Капиталистътъ печели не за смѣтка на високитѣ цени, защото високитѣ цени, като поскъпяватъ живота, ограничаватъ консумацията и пазара на стокитѣ. Високитѣ цени най-сетне сж последица на повишенитѣ разноси, на случайнитѣ измѣнения въ условията на пазара. Съ една дума тѣ могатъ да бждатъ чисто конюнктурни. Тѣ, разбира се, могатъ да бждатъ резултатъ и на домогването на капиталиста-предприемачъ, резултатъ на спекулата. Капиталиститѣ-предприемачи, за да си осигурятъ печалбата, конкуриратъ обикновено съ по-евтини цени. Това тѣ постигатъ или съ намаление на разноситѣ или съ увеличаването на общото количество на продажбитѣ. (Увеличаване на оборота).

При все това въ конкуренцията за по-голѣма и по-сигурна печалба, капиталиститѣ предприемачи сж безогледни. Тази именно безогледностъ докарва анархията и безредието въ цѣлата капиталистическа система. Поради тоя поводъ именно тя е предметъ на остра критика отъ страна на ония, които сж противъ нея. Предпричитѣ-капиталисти, обаче, и тукъ намиратъ начинъ, за да регулиратъ отношенията по между си. Като резултатъ на това сж споразуменията, сдружаванията, разбирателствата между тѣхъ за отстраняване на конкуренцията помежду имъ и овладяването по-сигурно на пазара. Последицитѣ отъ всички тѣзи усилия сж предприемаческитѣ организации, трѣстоветѣ, картелитѣ и консорциумитѣ, изобщо всич-

ки ония разнообразни форми на сдружавания, съ които е толкова богата капиталистическата система. Единствената задача на тия образувания е да осигурят печалбитъ на заинтересованитъ. Тѣзи организации служатъ добре на целитъ на капиталиста, обаче за обществото и за стопанския животъ тѣ не сж полезни. Можемъ да приемемъ за момента, че тѣ внасятъ редъ и спокойствие, но този редъ и спокойствие цари въ срѣдитъ на заинтересуванитъ капиталисти; за обществото, обаче, за консуматоритъ тѣ иматъ своитъ лоши послѣдствия и затова не сж добре приети. Практически различнитъ страни различно се отнасятъ къмъ предприемаческитъ организации. Въ Америка, кждето тѣ сж най-мощни и кждето господствуватъ въ икономическия и влиятъ дори върху политическия животъ, тѣ сж преследвани и, се води борба, обаче трѣбва да се признае, че борбата, поне до сега, е била безрезултатна. Въ нѣкои страни на континентална Европа, тѣ сж считани за неизбѣжни прояви въ развитието на капитализма; тѣ сж търпѣни. Държавната властъ обаче се намѣсва съ цѣль не само да ги контролира, но и да не допуска крайноститъ, да ги подчини подъ своето господство.

* * *

Всѣка стопанска система, както и всѣко дѣло, създадено отъ човѣка не е свършено и подлежи на усъвършенствуване, но все пакъ оставатъ известни недъзи, които сж въ вреда на самата система. Сжщото може да се каже за капиталистическата стопанска и обществена система. Въ стремлението си за печалба капиталистътъ-предприемачъ води тежка и безогледна конкурентна борба, която не рѣдко свършва съ катастрофи. Ето защо въ капиталистическата стопанска система законътъ за свободната конкуренция търпи критика и възбужда негодувание. Да се оставятъ стопанскиятъ животъ и пазарнитъ отношения да се регулиратъ отъ свободнитъ и спонтанни сили, неконтролирани и необуздани, нерегулирани и оставени свободни, така както изисква законътъ за търсенето и предлагането всичко това понѣкога довежда до анархия и до стопанскитъ кризи, които въ епохата на капитализма почти периодически се изживѣватъ и повтарятъ.

Смѣта се, че единъ отъ най-сжщественитѣ недо-
статъци на капиталистическата стопанска система сж
именно кризитѣ, които тя самата предизвиква, поради анар-
хистичния характеръ на самата капиталистическа система.
Ржководени само отъ своитѣ интереси за печалба, капи-
талиститѣ-предприемачи, отправятъ капитала само въ ония
отрасли на производството, които иматъ най-благоприятни
изгледи, най-сигурни условия за печалба. Така капита-
лътъ се отправя едностранчиво и се изоставятъ сами на
себе си, безъ всѣкакви срѣдства и безъ всѣкава по-
мощъ други важни отрасли на икономическия животъ.
Капиталътъ, напр., предпочита да отива въ кредитнитѣ
учреждения чрезъ тѣхъ да финансира известни предприя-
тия и по този начинъ да осигурява печалбата си. Капи-
талистътъ-предприемачъ предпочита ония предприятия,
които сж най-изгодни и най-сигурни за него. Капиталътъ
отива въ индустрията, изоставяйки занаята, изоставяйки
дребнитѣ стопански предприятия, изоставяйки и земеделъ-
лието, единъ отъ най-важнитѣ отрасли на икономи-
ческия животъ изобщо.

Нека само мимоходомъ да кажемъ, че капиталътъ
най-бавно и най-мжчно прониква въ земедѣлието, но че
земедѣлието все пакъ въ системата на капитализма, сжщо
се капитализира. Капиталътъ вече прониква, макаръ бавно
и мжчно и въ земедѣлието. Това се дължи, разбира се,
и на особения характеръ на земедѣлското производство.
То винаги има по-слаба притегателна сила по отношение
на капитала.

Едностранчивото отправяне на капитала, естествено,
налага и едностранчивото развитие на икономическия
животъ. Може да се каже, че капиталътъ, като про-
никва въ промишлеността индустриализира така да се
каже свѣта и особено европейскитѣ континентални дър-
жави въ лицето на най-голѣмитѣ, каквито сж индустри-
ална Германия, Франция, Белгия и др.

Капиталътъ като събрано богатство, като срѣдство за
производство, като притежание само на една сравнително
малка частъ отъ собственици, по силата именно на пра-
вото на частната собственостъ, раздвоява обществото и
създава общественитѣ класи. Наистина, съсловнитѣ ор-
ганизации изчезнаха, съсловнитѣ привилегии сжщо бѣха

заличени и съсловията не играят вече оная роля, която сж играли въ миналото, съ една дума съсловния характеръ на обществото се заличи, но вмѣсто това се родиха социалнитѣ класи въ лицето на буржуазията и пролетарията и социалнитѣ въпроси, социалнитѣ борби между тия две класи — не закѣснѣха да се явятъ.

Капитализмътъ раздѣли не само обществото, но раздѣли и народитѣ, и държавитѣ. Сжществуватъ две групи, така да се каже, държави — земеделски и индустриални. Борба има не само между пролетарията и капиталиститѣ, но и между земеделѣието и индустрията. Земеделѣието е източника на материалитѣ, които обработва индустрията, и, естествено, конфликтитѣ между интереситѣ на тия две голѣми обществени групи, земеделци и индустриалци, не закѣснѣватъ да се проявятъ. Тѣ сж причина не само на обществени борби, на обществени движения, но тѣ даватъ тонъ и направление на самата икономическа политика на дадена държава.

Каквото и да се говори, каквито и да сж недостатѣцитѣ на капиталистическата стопанска и обществена система, недостатѣци и преимущества, съ които ще има да се занимаемъ тепърва, не можемъ въ заключение да не посочимъ на голѣмитѣ резултати, които капиталистическата система даде на човѣчеството и специално на европейскитѣ народи.

Преди всичко капитализма даде нови полети и голѣмъ размахъ на търговията. За иллюстрация на този фактъ бихме могли да приведемъ много данни. За съжаление, обаче, ние разполагаме съ такива отъ по-старо време, които не ни даватъ истинско представление за неговитѣ успѣхи презъ последнитѣ години. При все това ще цитирамъ известни цифри, които ще ни посочатъ на голѣмия размахъ на капитализма. Известниятъ нѣмски икономистъ и държавенъ мжжъ, министъръ по времето на първата голѣма война, д-ръ Кирлъ Хелферихъ ни дава данни за развоя на свѣтовната търговия въ последнитѣ нѣколко десетилѣтия преди избухването на войната отъ 1914—1918 год. До 1880 год. международната търговия въ свѣта е възлизала на 64 милиарда марки. До 1910 година, до първото десетилѣтие отъ настоящето столѣтие, т. е. 4 години преди избухване на войната, международната търговия въ свѣта е достигнала до 132 милиарда

марки. За единъ периодъ значи отъ 30 години тя се е повече отъ удвоила. 20 години следъ първата голѣма война международната търговия е нарастнала най-малко още съ 30%. Всичко това се дължи на експанзивната способностъ на капитализма. На масовото индустриално производство, на откриването на нови пазари и на усъвършенствуването на съобщителната техника, главно на усъвършенствуването въ мореплаването. Търговията въ епохата на капитализма има преимуществено международенъ морски характеръ. Най-търговскитѣ и най-индустриалнитѣ държави въ свѣта сж Англия и Америка, Германия и Япония. Въ Европа Англия е първа, но нейното първенство се оспорва вече отъ Германия. Въ зад-океанскитѣ страни първа е Америка, обаче, тя среща вече сериозната конкуренция на Япония.

Най-очевидниятъ резултатъ отъ развоя на капитализма, обаче, е бързото нарастване на човѣшкия родъ. Така напр. за едно столѣтие, отъ 1800 до 1900 год. човѣчеството отъ 775 милиона нарастна на 1.729.000.000, а днесъ то е надъ 2,200.000.000 души, и то при една значително намалена раждаемостъ у културнитѣ народи. Нарастването на културното човѣчество се дължи на намалѣната смъртностъ, която е резултатъ отъ културнитѣ и стопански подобрения на условията на живота, създадени именно отъ капитализма.

Животътъ сжщо промѣня своята физиономия. Докато по-рано грамадната частъ отъ населението живѣеше въ селата, днесъ една значителна частъ отъ сжщото това население е вече урбанизирано, живѣе въ голѣмитѣ градове. Голѣмитѣ многомилionни градове като Лондонъ, Парижъ, Берлинъ, Токио и пр. сж рожба на капитализма. Градътъ става центъръ на стопанския, културния и общественя животъ. Това е пакъ една особеностъ, резултатъ отъ напредъка на капитализма.

Капиталистическата стопанска и обществена система наложи своя отпечатъкъ върху цѣлия животъ. Той го направи така интеграленъ, както е той днесъ. Капитализмътъ проникна и въ промишлеността, и въ търговията, и въ земедѣлието. Той ги капитализира, т. е. направи отъ тѣхъ предприятия за печалба, а не само за доходи. Капитализмътъ, като културна епоха, създаде свой стилъ, той има своя духовенъ обликъ, той изпъл-

зува и подчинява всичко на своите цели. Капитализмът се домогва да подчини и държавния и обществен живот. И върху тях той наложи своя отпечатък. Съвременната държава, териториалните и конституционно-парламентарни монархии сж рожба на капитализма, негово създаване. Тъ сж съставки на общата система. Политическо партийния живот е сжщо така рожба на тая система. Тя създаде двете голъми борящи се класи, едната силна съ своите материални сръдства, другата мощна съ своите морални сили и духъ — буржоазията и модерният пролетариятъ. Капитализмът организира и политическия животъ, както организира и стопанския. Но както въ единия той отразява своите недостатъци, така сжщо той прави поражения и въ другия. Идеите на либерализма и демократизма въ епохата на капитализма добиха широко разпространение и може да се каже, че обществено тая епоха е подъ господството именно на тия две идеи: свобода на инициативата, равенство предъ законите и равенство предъ възможностите. Но и свободата и демократизма останаха само като регулативни идеи, като непостигнати идеали, които тепърва тръбва да се догонватъ.

Капитализмът наложи не само организирането на политическите и обществени сили, но и организирането и на стопанските сили. Негова рожба сж новите форми на професионални организации, които наподобяватъ, до известна степенъ, корпорациите въ сръдните вѣкове, но които по сжщество и по предназначение, по целите, които преследватъ се и коренно различаватъ.

Капитализмът и империализмът

Капитализмът, като стопанска и обществена система, се отличава съ своята експанзивност. Презъ XIX вѣкъ, до голѣмата война 1914—1918 г., той отбелязва гигантски напредѣкъ. Той е вече проникналъ и завладѣлъ всички области на стопанския и общественъ животъ. Успѣхитѣ си капитализмътъ дължи на своитѣ вътрешни сили, на икономическия и технически напредѣкъ и, преди всичко, на капиталистическия духъ, който е овладѣлъ и самия капиталистъ и капиталистическото предприятие. Тоя духъ се поддържа и подбужда отъ частния и личенъ интересъ на предприемача. Той се изразява въ неговата наистина, непреодолима жажда за печалба.

Въ какво собствено се изразява и съ какво се характеризира тоя духъ? Капиталистическия духъ е предприемчивостта, инициативата у капиталиста, неговата смѣлостъ, решителностъ, неговиятъ размахъ на действие, това, което ние нарекохме спекулативна способностъ на капиталиста, и рискътъ на който той е готовъ. Но най-важното качество е предприемчивостта. За да прояви тия свои качества, капиталистътъ трѣбва да има и общественитѣ условия за това. И той ги има. Тѣ сж извоювани отъ третото съсловие въ кървавитѣ борби на французката революция.

Обществено и политически капитализмътъ е изграденъ върху идеалитѣ на свободата и равенството, т. е. на либерализма и демократизма; на правото на частната собственостъ, на наследственото право и на раздѣлението на труда. Епохата и царящия въ нея духъ дава съдържание на тия понятия. Свободата въ системата на капитализма се разбира, преди всичко, свобода на личността, да разполага тя съ собствеността си свободно, тъй както го изискватъ нейнитѣ частни интереси. Собствеността е обявена за свещена и за неприкосновена. Свободата, обаче, докара

необуздаността въ конкуренцията, която сѣщо така получи името „свободна конкуренция“. Свободата, обаче, е немислима безъ равенство. Либерализмътъ и демократизмътъ сѣ немислими единъ безъ другъ — равенство предъ законитѣ, равенство предъ възможноститѣ, неограничаване и несплъване отъ никакви привилегии.

Либерализмътъ и демократизмътъ сѣ родени въ една и сѣща епоха, заедно родени, заедно живѣятъ, тѣ заедно и ще загинатъ. Заедно съ тѣхъ ще загинатъ и всички тѣмъ присѣщи политически, обществени и стопански особености и институции. Така както французката революция ликвидира всичко сръдневѣковно, така и настоящата революция, която азъ ще нарека социалистическа, ще премахне и отстрани отъ сцената на историята капитализма, както и всичко онова, което не е въ духа на идеитѣ на новото време.

Както казахъ, най-характерното въ капитализма е неговата експанзивностъ и динамичностъ. Тая особеностъ се дължи, освенъ на посоченитѣ до тукъ причини, но и най-главно и на техническия напредѣкъ. Това е смисъла и значението на техническитѣ открития въ края на XVIII и началото на XIX вѣкове, за които бѣ дума по-рано. И наистина, машината и фабричнитѣ индустрии дадоха голѣма експанзивна сила на капитализма. Въ това отношение особено важно значение има машинната индустрия, т. е. производството на машини съ машини. Масовото фабрично производство, обаче, дири голѣмия пазаръ. Националниятъ пазаръ е вече недостатъченъ, той е тѣсенъ. Затова капиталистътъ се впуска да проникне въ необятнитѣ простори навсѣкжде, по всички части, на цѣлото земно кълбо и по този начинъ създава голѣмиятъ, масовиятъ, международниятъ пазаръ. Масовиятъ пазаръ, неговиятъ международенъ характеръ, стремѣжътъ да се задоволятъ нуждитѣ на нарастналия човѣшки родъ, тѣхната многобройностъ и разнообразие, ражда борбитѣ, които преизпълватъ времето отъ сѣществуването на капитализма до днесъ. Борби за пазари, за свободни пѣтища, за морскитѣ и сухоземни простори, за източници на сурови материали, за земни пространства, кжде то нарастващото население на голѣмитѣ държави трѣбва да бѣде смѣстено — всичко това е причина на стѣлкновение на интереси. Ето въ тѣзи борби израстна

капитализма въ всичкото му величие, но тѣ подготвиха и неговото загиване.

Разбира се, борбата се поведе между най-капиталистическите страни на Европа и задъ океана, на първо мѣсто между Англия, Германия, Америка, респ. Съединитѣ Щати, Франция, Белгия и Япония въ далечния изтокъ. Борбата за колонии, за пазари, за източници на сурови материали, раздѣли, така да се каже, свѣта на две неравни, не само съперничащи, но и борящи се групи.

Капитализмътъ насърдчи индустрията и търговията. Той е система на фабричата индустрия и на свободната международна търговия. Държавитѣ се увлекуха въ индустриализирането си. Това увлечение особено бѣше подчертано въ ония страни, които иматъ явно благоприятни природни условия за индустриаленъ напредѣкъ, главно горивни материали, въглища, сурови материали, метали и преди всичко желѣзо, и които сж гжсто населени съ удобни сухоземни, рѣчни и морски съобщителни пѣтища и срѣдства. Съ най-бързо темпо се индустриализира Англия. Тя изпревари всички, не само на европейския континентъ, но и въ свѣта. Едни държави, обаче, се индустриализираха, а други оставаха при постаритѣ форми на производство, трети пъкъ останаха преимуществено земеделски страни.

Както е известно, класическата политическа икономия създаде въ теорията учението за така нареченото естествено и международно раздѣление на труда. Това значи, едни отъ държавитѣ да се отдадатъ преимуществено, ако не изключително, на ония производства и поминѣци, за които тѣ иматъ най-благоприятни естествени условия: географски, геополитически, климатически и пр. Изхождаше се отъ истината, че благоприятнитѣ природни и климатически условия даватъ възможностъ на единъ народъ да засили и развие въ себе си ония стопански отрасли и поминѣци, за които той е най-пригоденъ, има най-благоприятни условия, и, следователно, най-леко и най-сигурно осигурява своето икономическо съществувание. Изхождаше се, съ една дума, отъ така наречения икономически принципъ: съ най-малко жертви да се достигне най-голѣмъ и сигурно полезенъ резултатъ. Така народното стопанство на една

държава ще бжде най-конкурентноспособно и най-рентабилно.

Тъзи разбирания легнаха въ основитѣ на стопанската система на голѣмитѣ, па и на малкитѣ държави въ Европа. Тѣ докараха именно до това раздвояване, за което стана дума, до раздвояването на свѣта на земеделски и индустриални страни. А стопанската политика, изразена въ така наречената търговска политика на държавата, тръгна изъ два противоположни и почти изключващи се единъ другъ пжтища — политиката на свободната търговия и политиката на протекционизма.

Политиката на свободната търговия, известна още подъ английското име фрайтрейдерство, се препоръчваше и поддържаше отъ индустриалнитѣ страни. Политиката на протекционизмътъ пъкъ се препоръчваше и следваше отъ държавитѣ, които се стараеха да настигнатъ що отъ що вече индустриализиралитѣ се страни и да създадатъ своя индустрия, да защитятъ най-сетне и своето земеделско стопанство, предъ видъ на конкуренцията, която идеше отъ задокеанскитѣ страни.

Индустриално-капиталистическитѣ държави като Англия, Белгия и до голѣма степенъ Германия, се увлѣкоха и усвоиха и поддържаха политиката на свободната търговия. Политиката на свободната търговия е политика на свободния търговски обмѣнъ, противъ установяването на каквито и да е митнически граници, противъ каквито и да е мита, освенъ тия отъ фискаленъ характеръ, но особено се обяви тя противъ високитѣ мита. Тезата на индустриалнитѣ страни бѣше много проста и доста съблазнителна. Тѣ сж готови и не само сж готови, но и се стараеха да дадатъ евтини индустриални произведения, да не ги поскъпяватъ чрезъ обременяването съ различни износни мита. Но за смѣтка на това тѣ искаха да разполагатъ съ евтини и изобилни сурови материали, като вълна, памукъ, метали, колониални произведения, зърнени храни, скотовѣдни продукти свободно внасяни и сжщо необременени съ никакви мита. Индустриалнитѣ страни дори бѣха готови да плащатъ по-високи цени за суровитѣ материали, тъй като тая възможность имъ даваше усъвършенствуваната техника, т. е. масовото производство и масовата търговия. Тѣхнитѣ усилия бѣха, така да организиратъ производството, и икономически, и технически,

щото да печелят наистина на единица продукт по-малко, но да печелят отъ постоянно нарастващия оборотъ и отъ намаляването на разносикътъ по транспорта и на свободния вносъ. Намаляване на транспортниятъ разносикъ бѣше възможно благодарение на голѣмитъ усъвършенствувания на съобщителнитъ средства и, преди всичко, въ усъвършенствуванията на морския превозъ, на корабоплаването.

Тая политика бѣ много изгодна за интензивно индустриалнитъ страни, най-напредъ за Англия и Белгия, които въ това отношение бѣха изпреварили много отъ континенталнитъ държави. По-късно тази политика усвоена и отъ Германия и Холандия, която е повечето търговска страна. Тѣ бѣха именно поддръжници на така наречената свободна търговия, настоявайки за премахването на всѣкакви мита върху вноснитъ стоки. Въ фантазията на нѣкои отъ последователитъ на тѣзи разбирания се рисувахе и създаването на единъ общеевропейски митнически съюзъ.

Трѣбва, обаче, веднага да кажемъ, че нито една страна не може да бжде само индустриална или само земеделска. Всѣка страна има правото не, длъжна е, защото това го изискватъ нейнитъ икономически интереси, да бжде свободна, независима и сигурна, а тия условия могатъ да се постигнатъ само при едно по възможность хармонично развитие на цѣлостния стопански животъ. Особено това се отнася за ония страни, останали малко назадъ, и сж преимуществено земеделски.

Още преди голѣмата война, но особено пъкъ следъ нея се наблюдаваше обратъ въ икономическата политика на много европейски държави. Индустриалнитъ страни, следвайки принципа за хармоничността и тоталността на стопанския животъ, проявиха по-голѣми грижи за своето национално земедѣлие; тѣ, така да се рече, започнаха да се реорганизируютъ, а земеделскитъ страни засилиха темпото на своето индустриализиране. Въ това направление особено забележителна бѣше Русия, както императорска, така сжщо и болшевишка. Темпото и мощта на индустриализирането на Русия отговаряше на нейнитъ богати природни условия, надземни и подземни богатства.

Индустриализирането на стопанския животъ е естествена фаза въ икономическото развитие. Странитъ се

индустриализиратъ, за да гарантиратъ своето стопанско развитие, своята икономическа независимостъ, да оползотворятъ даденитѣ ѝ природни богатства и да дадатъ препитание на оная частъ отъ населението, която иначе, при липса на други възможности, трѣбва да емигрира.

Реакцията между крайноститѣ на свободната търговия и протекционизма не закъснѣ да се прояви. Тъкмо едностранчивото стопанско развитие на една или друга страна, спъваше нейния прогресъ, и не осигурява свободното ѝ съществуване, а едностранчивото индустриално развитие, пъкъ тласкаше странитѣ неминуемо къмъ завладяването на пазари, проникването ѝ въ чужди страни и особено въ задокеанскитѣ страни. Всичко това подготви условията за ония конфликти, на които сме свидетели днесъ и за разрешаването на които се прибѣгна до оржжието.

Съ нѣколко думи можемъ да характеризираме тия конфликти така: борба за пазари, борба за сурови материали, борба за земни пространства.

Реакцията, за която е дума, най-напредъ се появи въ самата Англия. Индустриална Англия трѣбваше да си осигури всички условия за поддържането и нормалното съществуване на нейната колосална индустрия, да си осигури източникитѣ на суровитѣ материали, за да си осигури и нужднитѣ пазари.

Човѣкътъ, който пръвъ поде тия идейни разбирания, бѣше Йосифъ Чембърлейнъ, основател на политическата династия Чембърлейнъ.

Англия, както е известно, най-напредъ усвои режима на свободната търговия, следъ дълга упорита политическа борба, борба водена отъ двама известни навремето си общественици, политици и икономисти — Кабденъ и Бригзъ. На практика принципитѣ на свободната търговия бѣха приложени отъ прочутиятъ държавникъ Улиямъ Питъ, шефъ на либералната партия.

Идеитѣ на фрайтредеритѣ се заключаваха въ това — на английската индустрия да се осигуратъ евтини сурови материали, материали внасяни безъ мито, за да се поддържа една сравнително по-изгодна цена на работническитѣ надници; да се доставятъ безъ мито най-необходимитѣ за живота земеделски произведения. Затова митническитѣ граници на Англия трѣбва да бждатъ отворени и достъпни за ония, които внасятъ въ нея нужд-

нитъ за английската промишленостъ суровини. Въ замѣна на това английската промишленостъ доставяше сравнително евтини индустриални произведения и настояваше, разбира се, и английскитѣ индустриални произведения да иматъ свободенъ достѣпъ въ странитѣ, въ които се изнасяха, така както свободенъ достѣпъ имаха внасянитѣ въ Англия сурови материали.

Англия се индустриализира. Тя съвсемъ пренебрѣгна всето земедѣлие. Обширнитѣ земи на лордоветѣ, изобщо на поземленитѣ владетели, се обръщаха въ паркове или въ пасища, въ които се отглеждаха овчи стада, вълната на които бѣше потрѣбна за английската текстилна индустрия. Но тъкмо индустриализирането на Англия, нейния стремежъ, не само да овладѣе, но и да се закрепости, на международния и особено на задокеанския пазаръ, я поставяха въ конфликтъ съ всички ония държави, които следваха нейния пѣтъ, преди всичко, съ Германия, Франция, Америка и др. Тѣзи конфликти отъ день на день се засилваха, а конкуренцията, която английската промишленостъ срѣщаше на чуждестраннитѣ пазари, породиха у Чембърлейнъ идеята за създаването на така наречения английски стопански блокъ.

Чембърлейнъ започна своята политическа кариера като либералъ въ партията на прочутия Гладстонъ. Въ единъ отъ неговитѣ кабинети той бѣ министъръ на търговията. За Чембърлейнъ единъ отъ биографитѣ му казва: „Той бѣ единъ човѣкъ, който цѣли 30 години живѣ въ температура, въ бури и трѣска, но винаги бѣ хладенъ“. „Йосифъ Чембърлейнъ организира едно голѣмо предприятие, единъ голѣмъ градъ и една голѣма свѣтовна империя“. Той е индустриалецъ отъ Бирмингамъ. Създава една съ свѣтовно значение фабрика за бурми и пили. Чембърлейнъ е дѣлова и активна натура. Такъвъ е и той въ своитѣ предприятия, такъвъ бѣше той и въ политиката. Либералъ, но когато Гладстонъ се опита да въведе Хомъ-Рулъ (да даде автономията на Ирландия) Чембърлейнъ реагира, отдѣли се отъ либералната партия и създаде своя политическа група, подъ името „юнионисти“. Той остана до края на живота си водител на английския юнионизъмъ. И той бѣ привърженикъ на свободната търговия. Той е въобще човѣкъ свободолюбивъ, радикаленъ, демократъ, приятел на беднитѣ и никой не

можеше да предполага, че ще се хвърли отъ една крайностъ въ друга. И когато неговитѣ противници му намекваха за това, че той е изоставилъ идеитѣ на либерализма, идеитѣ на свободната търговия, за да прегърне тѣзи на протекционизма, той отговаряше: „Не азъ, а обстоятелствата се измѣниха.“

Английската колониална мощъ е застрашена не отъ вчера и днесъ. Въ тия предвиждания Чембърлейнъ искаше именно да създаде едно голѣмо, стопанско единство, между метрополията, колониитѣ и доминионитѣ. Негова идея бѣше да се признаятъ известни привилегии на безмитенъ вносъ или на вносъ, обложенъ съ леки фискални мита на всички ония произведения, които колониитѣ и доминионитѣ внасяха въ метрополията, а въ замѣна на това английскитѣ готови фабрики да иматъ сжщата привилегия, т. е. да иматъ безмитенъ вносъ или незначително обложени въ обширнитѣ английски владѣния. По този начинъ на взаимни отстъпки и привилегии действително ще се създаде този голѣмъ стопански блокъ, къмъ осъществяването на който англичанитѣ бѣха принудени да пристѣпятъ следъ първата голѣма война (1914—1918 г.). Тѣ се отказаха отъ традиционната политика на свободната търговия. Много внасяни отвънъ стоки и особено отъ Европа, бѣха облагани, не само съ чисто фискални мита, но дори и съ протекционистически — направи се това, което преди повече отъ 40 години проповѣдваше Чембърлейнъ.

Но тази реакция срещу либерализма, срещу доктрината на свободната търговия, си проби пѣтъ и намѣри приемъ и въ другитѣ европейски страни, преди всичко, и най-напредъ, въ Германия. И Германия се бѣше увлѣкла и се индустриализира сравнително бързо и въ много голѣмъ масщабъ. Въ кратко време Германия създаде една индустрия съ свѣтовно значение и се яви като свѣтовенъ конкурентъ. При това увлѣчение, другитѣ отрасли на народното стопанство, особено земедѣлието, бѣха нѣкакъ си поизоставени. Германскитѣ индустриалци искаха евтини суровини и евтини хранителни продукти за своитѣ работници, за да бжде нѣмската промишленостъ по-конкурентноспособна. Но крайното индустриализиране на Германия поставяше последната предъ много голѣми мжчнотии. Тя започна да чувствува вече мжчнотии,

преди всичко въ изхранването на собственото си население, ижчнотии въ намиарнето на сурови материали, ижчнотии въ разширението на своитѣ външни пазари, кждето срещаше конкуренцията на много по-рано настаналата се и закрепнала Англия. Препятствията, които тя срещаше внесоха раздвоение въ политическитѣ разбирания на Германия. Начело на едното бѣха индустриалцитѣ, заедно съ Кайзеръ Вилхелмъ II, създателътъ на германската военна флота и вдѣхновителътъ на германската колониална политика.

Повикътъ бѣше колонии за сурови материали, колонии за смѣстване на новитѣ приръсти отъ населението, колонии за пазари.

Резултатитѣ на тая политика се знаятъ. Най-сжществената причина за избухването на първата голѣма война сж именно икономическитѣ конфликти, между най-индустриализиранитѣ страни, ако не въ свѣта, то поне въ Европа.

Виждайки едностранчивото индустриално развитие на Германия и последицитѣ, които може да има то, повечето отъ хората на науката, въ лицето на Адолфъ Вагнеръ и на цѣла група икономисти, застана срещу тая политика. Въ предвиждане на опасноститѣ, до които може да дойде Германия при единъ свѣтовенъ конфликтъ се явиха подържници на протекционизма, протекционизъмъ, обаче, въ защита на германското национално земедѣлие.

Срещу тия разбирания се яви друга група учени, начело съ проф. Брентано отъ Мюнхенъ, които застанаха на старото становище, на принципитѣ на свободната търговия. Брентано е английски възпитаникъ. Той е живѣлъ и се е училъ въ Англия. Въ цѣлия си животъ и въ цѣлата си научна кариера той остана подъ влияние на класическата политическа икономия, подъ влиянието на английската духовна култура. Той смѣташе, че именно протекционизмътъ, защитата която би се дала на германското национално земедѣлие, ще отегчи икономическото положение на страната, че тъкмо протекционизмътъ може да я постави въ нежелателни конфликти, ако Германия бжде принудена да облага съ високи мита, не само земедѣлскитѣ продукти, но и всички сурови материали, предметъ на земедѣлието и внасяни отвънъ;

че това ще има за неминуема реакция облагането съ високи мита на изнасяните въ чуждите пазари германски индустриални произведения, а това ще намали и конкурентността на нѣмската промишленостъ.

Протекциониститѣ, въ лицето на Ад. Вагнеръ, имаха претенцията да предвиждатъ по-ясно събитията, които настѣпваха и които, въ сжщностъ, настѣпиха, нададоха тревогата, че Германия съ своето крайно индустриализиране и съвършено пренебрѣгване на земеделското си стопанство, се поставя въ голѣма икономическа зависимостъ отвънъ, че при единъ конфликтъ тя ще бедствува и ще се изправи предъ опасността да не може дори да се изхрани. Затова тѣ настояваха не за ограничение на индустрията, но за една защита на националното земедѣлие, защита до такава степенъ, щото, то преодолѣ конкуренцията отвънъ, особено отъ Америка, и Русия и балканскитѣ страни, да може да се замогне и развие до степенъ щото да обезпечи съ собствени произведения изхранването на германския народъ, както въ случай на единъ конфликтъ, тъй и въ нормално време.

Кой отъ тѣхъ имаше право, това показва първата война и блокадата, на която бѣ изложена Германия. Но германската общественостъ, германскитѣ учени, германскитѣ стопански деятели, политици, бѣха раздѣлени на два идейно враждуващи лагери. Започна се борба, която не можа да се изживѣе тъй като събитията, които последваха презъ 1914 г. туриха край на словесния споръ.

Тѣзи разбирания имаха своето отражение, може да се каже, почти въ цѣла Европа. Кжде по-ясно, кжде по-активно, кжде по-незабелязано, се водѣха споровѣтѣ, които другаде се оформиха въ лозунга: индустрия или земедѣлие. У насъ този споръ биде пренесенъ въ 1900-1901 г. Той бѣ доста актуеленъ въ известни икономически срѣди. Занаятчийското производство, следъ освобождението на България, се бързо рушеше и загиваше, а земеделското стопанство остана въ най-примитивнитѣ си форми, известни още презъ владичеството на турцитѣ. Западноевропейската конкуренция, чрезъ вноса отъ Австрия по Дунава, на насяше смъртенъ ударъ на нашето народно стопанство и главно на българскиятъ занаятъ. Разбира се, че и България не може да върви изъ по-други пѣтища, освенъ изъ онзи който следваха всички културни страни. У насъ въ-

просът не се слага да създадем едра индустрия по образеца на една Белгия, напр., или на една Швейцария даже. България нѣма да бѣде индустриална страна по образеца на западноевропейскитѣ държави. Тя не може да се индустриализира до такава степенъ. Но сигурното стопанско и политическо сѣществуване на нашата страна и на нашия народъ налагатъ и намъ да следваме една икономическа политика, на цѣлостно развитие на нашето народно стопанство.

Българското земеделско стопанство отъ 5 до 20 и 50 декари, при силно размножаване на нашия народъ, мѣчно може да изхрани едно 5-членно семейство при сегашнитѣ условия на живота. Ето защо, естествена необходимостъ е и у насъ да се намѣрятъ и създадатъ и други поминѣци, индустрия, занаяти и търговия, въ които да намѣрятъ приложение на своя трудъ, да намѣрятъ препитание за себе си младитѣ и подрастващи генерации. Ние ще имаме индустрии и земеделіе хармонично развити и въ зависимостъ едно отъ друго. Ние ще трѣбва да насърдчаваме и да създаваме ония индустрии, които благоприятно въздействуватъ върху нашето земеделіе, които преработватъ земеделскитѣ продукти, придаватъ имъ по-голѣма ценностъ и, следователно, сж по-конкурентенъ способни, намиратъ по-сигуренъ достѣпъ на вътрешния, пѣкъ и на международния пазаръ.

Ние ще трѣбва да насърдчаваме ония индустрии, за които имаме естествени благоприятни условия, които сж свързани съ основнитѣ нужди на живота като текстилни, кожарски и пр., свързани съ неговата сигурностъ и съ отбраната, каквито сж, напр., нѣкои отъ военнитѣ индустрии. Никога, обаче, не бива да се увличаме въ крайности.

Ако сѣществува у насъ конфликтъ между земеделіето и индустрията, то този конфликтъ почива на съвсемъ други причини. Но въ заключение пакъ трѣбва да кажемъ, че въ свѣта се съзнава, че нито една държава не може да бѣде изключително индустриална или изключително земеделска. Англия, обаче, е преимуществено индустриална страна. Около 80—85% отъ всичкитѣ ѣ необходими сурови и хранителни материали, тя внася отвънъ, но Англия е голѣма и разностранна колониална империя. Германия, Белгия и нѣкои други държави сж преимуществено индустриални, но и въ тѣхъ по-

врата към национално земеделие е вече на лице. Франция е страната, която икономически е най-хармонично развита съобразно онова, което отговаря на нейните природни условия. Русия пък е страната, която има всички благоприятни условия за едно хармонично развитие. Тя има всички условия да бъде еднакво земеделска и еднакво индустриална.

Но сега, за съжаление, фактите са други. Въпреки новите насоки, които се дават на стопанската политика във Европа, факта си остава факт, че европейският свят е раздвоен на две големи групи, на индустриални и на земеделски страни, че индустриалните са във борба за колонии, значението на които, при темпото на индустриалното развитие днес, е по-големо, отколкото всеки друг път.

Интензивното индустриално развитие на Европа постави въпросите за разпределянето на суровите материали, за разпределянето на земните простори, въпроса за разпределянето на пазарите, въпроса за свободните пътища и за свободния достъп във света. Тия именно въпроси и домогванията на държавите до тяхното решение създаде конфликтите, които избухнаха във двесте големи войни 1914—1918 и 1939/40 г. Във тях се крият причините на тези упорити и кръвопролитни войни. Лозунгът е „Борба за материали“.

Както се знае, Англия изпревари всички. Тя владее обширни земи и пространства, ценни колонии, тя е господарка и има монопола на най-главните и най-необходимите за човешкото съществуване материали, както и за поддържането на икономическия напредък. 45-милионна Англия владее 42 милиона квадратни километра, т. е. приблизително 1 кв. километър на жител. Човек може да си представи наистина какви грамадни богатства владее тя.

Русия и Америка имат всички необходими условия вътрешни, грамадно население, Америка с 150—200 милиона, Русия също така с близо 200 милиона население, с големи подземни богатства, страни, които имат всички благоприятни условия, за да съществуват свободни и независими. Не е такова положението, обаче, на останалите във света. И днес се продължава войната и борбата за разпределянето на богатствата на света.

Борбата за сурови материали се отнася за около 30 вида, но най-популярни отъ тѣхъ сж :

Вжглища, петролъ, памукъ, вълна, желѣзо, медъ, дървени материали и каучукъ.

Отъ другитѣ метали: волфрамъ, хромъ, манганъ, калай, цинкъ, никелъ и олово.

Отъ хранителнитѣ продукти: зърнени храни, скотовѣдни продукти, мазнини и кожи.

Отъ колониалнитѣ произведения: чай, кафе захаръ, какао, оризъ и пр.

Кой владѣе тия материали и какъ тѣ сж разпредѣлени? 80—90% отъ известнитѣ количества въ свѣта се владѣятъ отъ Англия, Америка, Русия и Холандска Индия. Въ свѣта нѣма опасностъ отъ изчезването на повечето отъ тия материали, но това, което ги прави недостѣпни, то е тѣхното неправилно разпредѣление. Така, напр., опасностъ отъ свършване на вжглищата нѣма. Свѣтътъ е гарантиранъ за 7—8 хиляди години съ запаси отъ вжглища. Най-богатитѣ залежи, обаче, отъ тѣхъ сж въ Съединенитѣ щати съ 5 хиляди милиарда тона, следъ това въ Русия съ хиляда милиарда тона, Германия съ 300—400 милиарда тона. Италия, Испания и донѣкжде Франция, сж бедни откъмъ вжглища. Но борбата за вжглища не е вече така тежка, защото вжглищата не играятъ такава роля, каквато играеха по-рано.

Другиятъ важенъ продуктъ, източникъ на двигателна сила, е петрола. Свѣтовнитѣ богатства на петрола сж разпредѣлени така: 80% иматъ въ Америка — Съединенитѣ Щати; Венецуела и Мексико. Съединенитѣ Щати; 10% отъ производството се пада на Русия, която има, обаче, неизчерпаеми източници, 15% се разпредѣля между другитѣ страни въ свѣта — Ромъния, Холандска Индия и Индия. Но богати на петролъ се още Индия, Иранъ и Иракъ. Нѣматъ петролъ Германия, Италия, Франция и Япония. Едно население отъ 250—300 милиона души е лишено отъ този продуктъ на природата.

Петролното производство и петролната търговия сж монополъ на дветѣ англоамерикански компании — Стандартъ ойлъ компани и Роялъ дъчъ. 40 държави въ свѣта сж клиенти на тия компании и зависятъ отъ тѣхъ.

Една отъ най-богатитѣ страни въ свѣта съ желѣзо е Русия. Въ Куртската губерния има единъ залежъ отъ

15 милиарда тона желязо съ 33 до 50 процента съдържание на чистъ металъ и 2 милиарда тона пръснати въ другитѣ губернии.

Англия и Франция сж сжщо така богати на желязо. Германия бѣ бедна, но съ позучаване обратно на Елзасъ и Лотарингия, тя вече разполага достатъчно съ тоя материалъ.

Медта е монополъ 80% отъ цѣлото свѣтовно производство на Белгийско конго, Родезия и Канада.

Следъ въглицата единъ отъ най-необходимитѣ материали, който намира най-широко приложение въ живота, това е дървото. То е необходимо, не само за строителни цели, но и за други цели, за добиването на изкуствена вълна и пр. Русия, Америка и колониитѣ, иматъ грамадни горски пространства.

Единъ отъ суровитѣ материали, отъ който се чувствува голѣма оскъдица, е вълната. Европа се нуждае годишно отъ около 800 милиона килограма вълна, а общото производство едва достига до 300—400 милиона килограма. Вълната е монополъ на държавитѣ съ голѣмо овцевъдство, на първо мѣсто, Австралия съ 110 милиона овци, Русия съ 84 милиона, Аржентина съ 54 милиона, Южна Африка съ 30 милиона и на последно мѣсто идва Нова Зеландия.

Памукътъ е монополъ на Америка. 60% отъ цѣлото производство се пада на нея. Английски Суданъ и Абисиния, сж сжщо така голѣми производителки на памукъ, но всичко това е подъ господстващото влияние на Англия и на Америка. Авганистанъ и Египетъ сж тоже производителки на памукъ. Русия има всички благоприятни условия за добиването на памукъ. Въ Русия се обработватъ около 2.120 хектара съ памукъ, т. е. една площъ, равна на цѣлата обработваема площъ на България.

Единъ отъ най-важнитѣ материали за днешната индустрия, за транспорта и особено за военното дѣло е каучука. 80% отъ каучука се добива въ Бразилия, въ английскитѣ владения Цейлонъ и Борнео, и въ Холандска Индия. Годишната консумация на каучукъ и производството му е около 1 милионъ тона.

Кафе, чай, какао и мазнини сж материали добивани въ Южна Америка, въ Бразилия, Чили и Аржентина.

Боливия има 90% отъ производството на какао, единъ извънредно важенъ металъ въ всѣко отношение.

Всички тѣзи материали, както виждате, сж ако не подъ владението, то подъ господстващото влияние на Англия и следъ това на Америка. Англия е тѣхната господарка, но най-важното е, че Англия владѣе и пѣтищата къмъ тѣхъ и ги прави мѣчно достѣпни въ такъвъ случай за всички ония, които се нуждаятъ отъ тѣхъ. Англия владѣе Гибралтаръ съ Малта, Кипъръ и Суецкия каналъ, Сингапуръ и Хонконгъ.

Една отъ причинитѣ за войната е именно освобождаването на морскитѣ пѣтища и улесняване достѣпа и на другитѣ държави къмъ тия богатства на земята.

Това неправилно разпредѣление и възпрепятстване достѣпа къмъ международния пазаръ, къмъ източницитѣ на тѣзи материали, ни обяснява причинитѣ за войнитѣ, на които ние бѣхме свидетели отъ 1914 год. до днесъ.

Войната отъ 1914—1918 год. е империалистическа война, война за ново разпредѣление на земнитѣ богатства и на земнитѣ простори, война за освобождаване на морскитѣ пѣтища отъ изключителното господство на една държава.

Войната отъ 1914—1918 год. е предшествована отъ Балканската война въ 1912—1913 год. Балканската война има това историческо значение, че тя наруши тогавашното политическо равновесие, разбърка, така да се каже, Европа и ускори първата голѣма война на народитѣ. Нѣкои разпалени глави у насъ, фантасти, съ предвзети убеждения, смѣтатъ, че войната отъ 1912—1913 г., която ние водихме въ съюзъ съ нашитѣ съседи, за национално обединение, е война империалистическа, като чели България е стигнала въ своитѣ възможности, напр., за създаването на една индустрия до тамъ, че да има нужда да прибѣгва до войни съ империалистиченъ или колониаленъ характеръ.

Войната на изтокъ има съвсемъ друго значение. Тя имаше за целъ ликвидирането на едно наследство, останало отъ миналото, като всѣка отъ балканскитѣ държави, а преди всичко, България получи ония земи, които естествено ѝ принадлежатъ, да се обедини национално, да фигури съществуванието и напредѣка си.

Не му е тукъ мѣстото да се спирамъ по-подробно върху значението и смисъла на тая война, която ние во-

дихме, но несполучливото разрешение на въпроситѣ, за които тя бѣ предприета, ни заставиха да вземемъ участие въ войната презъ 1914/18 год. на страната на ония, които се борятъ за единъ по-справедливъ и по-свършенъ редъ.

Войната отъ 1939-1940 год. е, обаче, не само война въ чистия смисълъ на тая дума, но е и една свѣтовна национална революция. Тя е война за установяването на новъ общественъ строй, за ново справедливо разпредѣление на земнитѣ богатства и на земнитѣ простори. Тая война е за нова карта, за нова организация на свѣта или най-малкото на Европа въ социално, стопанско, политическо и географско отношение. И голѣмото значение на тая война наистина се заключава въ, че тя туря край на една обществена система, завършва една епоха. Днешната война туря край на капитализма. Днесъ не се воюва, както биха помислили нѣкои, за да се разпредѣлятъ на ново и то тъй както може, или както би се случило, на свѣтовнитѣ богатства, а се воюва за създаването на единъ новъ свѣтъ по-човѣченъ, още по-културенъ, да се организира Европа въ една нова системи, която да замѣсти, съ основание и съ изгледи за по-голѣмъ напредѣкъ и по-голѣмо човѣшко благоденствие, тая която господствуваше досега — капиталкстическата система. Войната, съ една дума, е революция срещу капиталистическия строй съ всичкитѣ присѣщи нему форми, институции и разпредѣления на свѣтовнитѣ богатства и земи. Затова не сж и случайни групировкитѣ, които се очертаватъ и които воюватъ днесъ помежду си — групировкитѣ на стария редъ, групировкитѣ на капитализма, на странитѣ, които иматъ всичко и сж задоволени, които владѣятъ свѣта, групировката на Англия и Америки отъ една страна, съ болшевишка Русия, отъ друга, която се смѣта за законенъ наследникъ на капитализма, и групировката на държавитѣ отъ осьта: Германия и Италия въ Европа, съ Япония въ Азия.

Днесъ войната се води между дветѣ системи — между капитализма и новата система, новиятъ строй, който трѣбва да дойде и който азъ нарекохъ единъ пжтъ социалистически, отъ една страна и между социализма и комунизма въ лицето на Русия, отъ друга. Никога една война въ свѣтовната история не е имала по-

голям идеологичен характер, отколкото настоящата
голяма война.

Днешната голяма световна война биде подготвена
отъ посоченитѣ важни причини, тя биде и предшеству-
вана отъ три революции — отъ болшевишката револю-
ция въ 1917 г. въ Русия, отъ фашистката революция
презъ 1922 г. въ Италия и отъ германската национал-
социалистическа революция въ 1933 г. м. януарий.

Капитализмътъ завърши своя процесъ на стопанско
и историческо развитие. Нови обществени сили назрѣ-
ватъ и искатъ своето; тѣ се активизиратъ и искатъ да
взематъ своя дѣлъ въ новото устройство на свѣта. Тѣзи
нови обществени сили сж: пролетариятъ съ селянитѣ,
интелигенцията, младитѣ поколения, женитѣ и, преди
всичко, бойцитѣ отъ фронта.

Революция въ техниката и новитѣ пре- образования

Капитализмътъ създаде наистина много монополи и и имаше за резултатъ, така да се каже, едно неправилно и несправедливо разпредѣление на свѣтовнитѣ богатства. Борбата, която се поведе въ името на едно по-справедливо разпредѣление на тѣзи богатства, водена главно отъ Германия, биде загубена. Очакванитѣ резултати не се постигнаха. Напротивъ, установи се единъ редъ много по-несправедливъ, много по-негоденъ и спѣващъ човѣшкия прогресъ, прогреса на младитѣ и въздържащи се народи, отколкото стариятъ общественъ редъ. Очевидно бѣше, че рано или късно, ще избухне нова война. И тя не закъснѣ да дойде, тя дори започна по-рано отколкото можеше да се предполага. И въ този случай Германия взема инициативата. Мирнитѣ договори поставиха, не само нея, но и всички нейни съюзници, въ това число бѣше и България, въ невъзможни условия за съществуване. Не само голѣмитѣ тежести, които се наложиха въ разни форми на контрибуции, репарации и пр., но това обѣркване и разпокъсване, което става въ Европа, съ създаването на цѣла редица нови държави, съ установяването на цѣла редица митнически граници и създаването на неестествени граници на нѣкои отъ тия новосъздадени държави, всичко това разбърка европейския континентъ и отегчи още повече неговото съществуване. Ферментитѣ на единъ новъ въоръженъ конфликтъ кипѣха вече и, както казахъ, въ по-малко отъ 25 години, народитѣ прибѣгнаха наново до оръжието.

Германия загуби войната отъ 1914 — 1918 г. преди всичко и поради блокадата. Тя бѣ лишена отъ хранителни продукти и отъ суровитѣ материали, толкова необходими, не само за нейната военна индустрия, но въобще за индустрията на Германия. Германия трѣбваше да се приспособи къмъ новосъздаденитѣ условия отъ мирнитѣ

договори, тя се затвори въ себе си, създавайки прочутия режимъ на автаркията, — на самозадоволяването, — да се укрепи вътрешно икономически, да насърчи развитието на известни отрасли, които бѣха я поставили въ по-голяма външна стопанска независимостъ. Германия отправи своята техника въ усъвършенствуването на своята индустрия и въ добиването на ония материали, които ѝ сж необходими, но отъ които тя е лишена. Тия материали сж, преди всичко, петрола, вълната, каучука, и всичко онова, което е необходимо за една индустрия.

Животътъ следъ първата война се революционизира, темпото на живота се ускори и революционизира. Нови и радикални реорганизации въ всѣко отношение се наложиха. Тази организация не закъснѣ да се появи и днесъ цѣлиятъ стопански, общественъ, политически и духовенъ животъ е съвършено промѣненъ. Той се съществено различава, напр., отъ живота преди 40 години, пъкъ даже и отъ живота преди 20 години.

Това революционизиране на епохата е последица отъ напредъка на науката и техническитѣ изобретения отъ началото на XIX-вѣкъ до края на първитѣ нѣколко десетилѣтия на сжщото столѣтие. Много забележителни открития ставатъ презъ това време, които първоначално иматъ чисто наученъ интересъ, но на които нуждитѣ на живота придадоха и практическо значение. Въ първата половина на XIX-вѣкъ, въ периода между 1840—1841 г., значи преди 100 години станаха именно тия важни открития. Въ 1841 г. 28 годишниятъ химикъ Фридрихъ Кьолеръ доби органическа материя отъ неорганически вещества и положи съ това началото на синтетическата химия, а каква роля играе днесъ синтетическата химия, това всѣки знае. По изкуственъ начинъ се добиватъ, така да се каже, ония продукти, за които преди години никой не можеше и да помисли, че могатъ да бждатъ произведени химически. Въ 1841 г. Юстусъ фонъ Либихъ почти на сжщата възраст и съвременикъ на Вьолеръ, откри, че главнитѣ съставни части отъ храната на растенията се състоятъ отъ 4—5 елемента: азотъ, калий, калций, фосфоръ, освенъ вода, въздухъ и слънце. Тия соли, въ известна пропорция, служатъ за храна на растенията. Съ това Либихъ положи началото на агрикултурната химия. Като доказваше опитно, че ра-

стението, чрез засилване на храненето, може да увеличи производителността на земята като най-напредъ редовно ѝ се връщат ония хранителни части, които ѝ се отнематъ чрезъ вегетацията на културнитъ растения, а плюсь това и растението може да бжде подхранено, за да се увеличи и неговата производителность.

Агрикултурната химия положи началото на интензивното земедѣлие, което ни даде възможность да увеличимъ, до голѣма степенъ, производителността на земята, увеличението продуктивността на единица площъ.

Въ сжщата 1841 г. католическиятъ монахъ Грегоръ Менделъ откри законитъ на наследствеността и тури началото на науката за наследствеността и генетиката. Още преди Менделя английскиятъ ученъ Францискъ Далтонъ сложи основитъ на така наречената расова теория, теорията за подобрене на расата, но тая теория доби практическо и сжщинско научно значение съ откритието на Менделя. Значението на учението за наследствеността намира приложение въ земедѣлието и животновѣдството като чрезъ изкуствения подборъ се запазватъ и усилватъ ценнитъ качества на расата, а чрезъ кръстосването могатъ да се добиятъ и ценни раси и нови сортове растителни култури.

Въ сжщата 1841 г. лѣкарътъ Робертъ Майеръ откри законитъ на енергетиката като установи, че разнитъ видове енергии се трансформиратъ въ една основна — топлинна енергия и сложи началото на съвременната механика.

Забележете, че всички тѣзи откриватели сж нѣмци,

Съ това, обаче, редицата на откритията, които упражняватъ благотворно влияние върху човѣшкия напредъкъ и движатъ научната мисль и обществения животъ, продължаватъ да революционизиратъ духоветъ и животътъ, не се свършва. Презъ 1856 г. Луи Пастьоръ обоснова бактериологията и микробиологията. Той откри, че заразнитъ болести, както въ човѣка, така и въ животнитъ се дължатъ на микроорганизми и намѣри срѣдствата за борба срещу тѣхъ. На тия микроорганизми се дължи едрата шарка, бѣса, туберкулозата, маларията и дифтерита, които покосяватъ съ хиляди, ако не е и съ милиони, човѣшки сжщества и спъватъ размножаването на човѣшкия родъ. Той откри и срѣдствата за борба съ заразнитъ болести. Масовитъ жертви, които човѣчеството

даваше, намалѣха значително. Можемъ да кажемъ, че благодарение на тия открития, човѣшкиятъ животъ се продължи най-малко срѣдно съ 20 години. Така ще си обяснимъ, напр., защо при намалената раждаемостъ, човѣшкиятъ родъ се увеличава — увеличава се благодарение на намалената смъртностъ.

Робертъ Кохъ и Дреселъ, германски бактериолози, откриха сжщо причинителитѣ на нѣкои заразни болести, откриха и „германина“, срѣдството за борба срещу Сонната тропическа болестъ въ Африка, срещу тропическата малария, която опустошаваше този богатъ, но мжно обитаемъ отъ бѣлата раса материкъ — Африка.

Африка е недѣлимо жизнено пространство на Европа.

Нѣмскиятъ химикъ Харисъ откри химическиятъ съставъ на каучука и неговата формула и даде възможностъ по този начинъ да се добива каучукъ по изкуственъ начинъ, химически, който — изкуственъ каучукъ — носи общопознатото име буна. Буна е единъ продуктъ, добиванъ отъ каменни вжглища, калций и смола. Съ това се подчертава още повече голѣмото значение на каменнитѣ вжглища. Каменнитѣ вжглища сж концентрирана слънчева енергия, жизнена енергия, концентрирана и запазена презъ хиляди и хиляди, а можеби и милиони години въ огромни количества. Каменнитѣ вжглища, ставатъ основенъ материалъ за добиването на маса продукти, изброяването на които би било дори мжно.

Химицитѣ Бошъ и Фабръ, сжщо нѣмци, построиха първата фабрика за синтетиченъ каучукъ. Химицитѣ Бергиусъ и Фишеръ, пакъ нѣмци, намѣриха методи за хидрирането, за втечняването на каменнитѣ вжглища, т. е. за добиването на синтетиченъ бензинъ. Италианецътъ Ферути откри метода за добиването отъ млѣкото на синтетична вълна, известна подъ името ланиталъ, а нѣмскитѣ химици откриха методата за добиването отъ дърво на изкуствена коприна, изкуствена вълна и изкуственъ памукъ.

Ето какъ науката срази монополитѣ. И благодарение на това блокадата, на която англосаксонската група най-много разчиташе въ настоящата война, не е така ефикасна. Всички тѣзи открития дадоха възможностъ на Германия, чрезъ практическото имъ приложение и оползотворение, да се реорганизира икономически наново и въ сжщото

време да открие, че капитализмът не е задоволителен, че той, като система, не може да отговори на нуждите на човечеството и, следователно, ако трябва да се води борба и да се поведе война, то тя не може да бжде поета въ името на това да се само доразграбят или доразпределят богатствата на свѣта, но и да се наложи единъ новъ общественъ строй, нова обществена система, като въ нея всѣки, споредъ заслугитѣ си, споредъ участието си въ борбата, вземе своето мѣсто и получи онова, което му се пада, т. е. получи своето жизнено пространство.

Това преустройство на свѣта е наложително. Условията за него вече сж подготвени отъ всичкитѣ данни и факти, които посочихме до тукъ. То е наложително още и по следнитѣ причини: нарастването на новитѣ икономически сили, за които капиталистическия строй е стѣснителенъ и недостатъченъ. Той тамъ вече не открива никакви нови перспективи. Тия сили искатъ нови условия и възможности за проявления. Капитализмътъ се явява единъ видъ, вече остарѣлъ, а не бихме сгрѣшили, ако кажемъ, и бюрократизиранъ.

Ако трябва да пояснятъ тукъ мисълта си, азъ ще си послужа съ една аналогия, която дава за развитието на капитализма известниятъ нѣмски ученъ икономистъ Вернеръ Зомбардъ: капитализмътъ въ своето съществуване преживя три възрасти: юношество, възмжжалостъ, застаряване или старостъ. Въ юношеската си възраст той е пѣргавъ предприемчивъ, безогледенъ, дори авантюристиченъ; той е експанзивенъ, той е империалистиченъ. Въ възмжжалата си възраст, подобно на възмжжалия човѣкъ, капитализмътъ е трезвъ, предпазливъ, положителенъ, разсѣдливъ. Въ старческата си възраст, той е немощенъ, консервативенъ, неподатливъ на нищо ново, слабъ, дири опора винаги въ държавата и я намира въ лицето на бюрокрацията, подава се на всички нейни прищевки, приспособява се къмъ условията, боязливъ и непредприемчивъ, съ една дума неподлежащъ на развитие и като такъвъ е прѣчка за всичко онова, което буйно и настойчиво дири просторъ и размахъ. Като всѣки старчески организъмъ, той ще умре. Обаче той ще умре и подъ ударитѣ на революцията. Както той се роди въ заритѣ на една революция и самъ се яви като революционно движение, тури началото на нова рево-

люционна епоха, на нова революционна система, така и новият обществен строй, социалистическият, се ражда във пожара на една революция, бушуваща във цял свят. И днешната революция е също така световна, или най-малкото европейска, както бѣ и капиталистическата революция. Революцията на капитализма е революция на парната машина, на парата, а революцията на социализма е революция на мотора съ вътрешно горене, революция на използване етера и завладяването на въздушното пространство. Най-очевидно се отразяват тия революционни промѣни, както въ епохата на капитализма, така и въ епохата на социализма, въ промѣната на съобщенията.

Въ епохата на капитализма човѣчеството завладя пространството въ двѣ измѣрения — сушата и водата. Въ епохата на социализма човѣчеството ще завладѣе пространството въ три измѣрения — сушата, водата и въздуха. Темпото на съобщенията вече е съвсемъ различно. Докато една желѣзница пътува съ една скоростъ отъ 70—80 клм. въ часъ, единъ параходъ пътува съ скоростъ отъ 25 до 30 мили въ часъ, автомобилътъ пътува съ 100—150 клм. въ часъ, аеропланътъ хвърчи съ 600—700, а дори и съ 1000 клм. на часъ. Човѣкъ не може да си представи тая шеметна бързина и какъ това ще се отрази въ бъдещето на живота. Ние още нѣмаме ясна представа за преобразованията, които ще направятъ тия изобретения, които въ минутката турятъ човѣчеството въ общение съ това, което става въ свѣта и които сж не само голѣма придобивка на човѣшкитѣ знания, но и стимулъ за напредѣкъ, крайнитѣ резултати на който ние сега едва долавяме.

Новитѣ преобразования, които ставатъ, сж резултатъ и на размѣстването на социалнитѣ пластове въ обществото. Войнитѣ правятъ голѣми опустошения и поражения, но следъ това следва голѣмъ подъемъ. Следъ всѣка голѣма война има голѣми стопански, социални сътресения, последица отъ дълбоки стопански и обществени кризи. Да припомнимъ, напр., Наполеоновитѣ войни, които окончателно затвърдиха капиталистическия строй. Следъ войната отъ 1914—18 г. всички участници въ тия войни, и въ Америка и въ Европа, както и въ всички, които бѣха прѣко или косвено засѣгнати отъ нея, изживяваха

голъми стопанси сътресения, проявени най-напредъ въ грамадна безработица, въ упадъкъ на производството и търговията. Причинитѣ за всичко това сж много ясни — войната прекъсва нормалния ходъ, но стопанския животъ трѣбваше да се приспособи и нагоди къмъ времето, условията и нуждитѣ на самата война. Индустрията, земедѣлието, търговията, транспорта — всичко това, е отправено въ служба на войната; народното стопанство добива воененъ характеръ. То дори носи името военно стопанство, и разбира се, сжществено се отличава отъ стопанството въ мирно време. Много материали и продукти се изчерпватъ; маса човѣшки сили сж отнети отъ икономическия животъ, маса човѣшки сили сж похабени и унищожени по бойнитѣ полета. Много предприятия се нагаждатъ изключително къмъ нуждитѣ на войната и следъ войната тѣ продължаватъ да бждатъ такива.

Следъ войната кризитѣ и последствията отъ войната сж още по-чувствителни и още по-мжчно поносими, отколкото бедствието, което се понася въ време на самата война. Преходътъ отъ приспособяването и нагаждането отъ военното къмъ мирновременното стопанство, къмъ мирновременнитѣ условия на живота, е мжчителенъ и критиченъ. Той носи много рискове. Но стопанскиятъ животъ никога не се връща въ старитѣ си форми, въ старото си положение поради социалнитѣ размѣствания, които ставатъ — много богати обедняватъ, но сжщо така и беднитѣ не забогатяватъ. Животътъ е промѣненъ и като не може да се върне назадъ, той налага да се подирятъ нови форми, да се създадатъ нови условия, да се преустрои за до може да отговори по-добре на нуждитѣ на човѣка.

Капитализмътъ не е въ състояние да отговори на тѣзи нужди. Той завършва своето земно сжществуване. Доброволно или насила — това е безразлично — той ще бжде принуденъ да слѣзе отъ сцената на живота, защото не отговаря нито на нуждитѣ, нито на интереситѣ на новитѣ обществени сили, на тия, които се възраждатъ. Тѣ ще го смѣкнатъ.

Дветѣ войни отъ 1914—1918 и 1939—1940 г. нанесоха последния смъртоносенъ ударъ на капиталистическата обществена система. Капитализмътъ поведе борба,

за да продължи своето съществуване, да запази извоюваното си място, или, както казваме, извоюваните си позиции. Но новото е по-силно, то надделява и налага ликвидация на този обществен строй, за който ние въ заключение можем да кажемъ все пакъ, че е една велика епоха въ историята на човѣчеството. Тя създаде много ценности, които тепърва ще има да се ценятъ и разбиратъ. Но тя имаше и своите недъзи и недостатъци, поради които трѣбва да отстъпи и трѣбва да отстъпи подъ натиска, преди всичко, на новото.

Капитализмътъ слиза отъ сцената, той ще бѣде измѣстенъ. Какъвъ строй, каква система ще го замѣсти? Новото е въ процесъ на образуване. То се ражда въ страшни и кървави родилни мъки, придружено съ много голѣми страдания. Но то ще се роди.

Кое е това ново, кой е този новъ общественъ строй, който възбужда толкова надежди у човѣчеството и въ името на който огромни човѣшки маси сж кръстосали днесъ мечоветъ си. Е ли това марксихескиятъ социализмътъ — комунизмътъ, както той по-популярно е известенъ? Не. Новото което иде, това е социализмътъ, социализмътъ, така както азъ го разбирамъ и както ще имамъ случай да се поясня по-нататъкъ. Последна дума въ изграждането и създаването на новия строй ще иматъ ония, които днесъ сж по бойните полета, които сж на фронта и които ще искатъ миръ, ще поискатъ по-траенъ миръ, преживѣли сами ужасите на една революция и на една жървава война. Тѣ ще искатъ повече социална правда, ще искатъ да ликвидиратъ съ всички ненуждни остатъци и предразсѣдъци на миналото.

Новиятъ общественъ строй можеби ще бѣде рожба отъ оплодяването на голѣмите идейни движения, които днесъ мѣрятъ силите си, които по много работи си приличатъ, но които и съществено се различаватъ. Тоя въпросъ ще го разрешатъ наистина бойците отъ фронта. А не сж ли това най-младите поколения? Победените ще искатъ смѣтка за пораженията. Тѣ ще видятъ недостатъците на строя и ще искатъ да ги премахнатъ или да ги поправятъ. Победителите, чиято ще бѣде славата на победите и ще иматъ правото да наложатъ единъ по-съвършенъ строй, по-дълготраенъ миръ. И едните, и другите сж революционни сили. Те-

първа идватъ революционнитѣ стихии на рушението и на творчеството. Единъ революционенъ духъ се шири и завладява свѣта. Този революционенъ духъ, носенъ отъ цѣли народи, а не само отъ класи, ще даде отпечатъкъ и ще очертае основитѣ на новия общественъ строй — социалистическия.

Новитѣ стопански и социални системи.

I

Цѣло столѣтие вече капитализмътъ е подѣ непре-
станнитѣ удари на едно голѣмо идейно социално дви-
жение, подѣ ударитѣ на социализма. Идеитѣ на социа-
лизма или на социалистическата обществена мисълъ сѣ
толкова стари, колкото и капитализма. Като обществено
социално движение социализмътъ се ражда наредѣ и
едновременно съ капитализма.

Идеитѣ на френската революция не се осъще-
ствиха, така както предполагаша и мечтаеха нейнитѣ
представители. Новиятъ общественъ строй, капиталисти-
ческиятъ, не оправда тѣхнитѣ надежди и тѣхнитѣ разби-
рания за свобода, за равенство и за братства. Очаква-
ното благоденствие не настъпи, напротивъ въ много отно-
шения беднотията се ширеше и задълбочаваше. Капита-
лизмътъ унищожаваше всички срѣдновѣковни стари фор-
ми. Той, напримѣръ, унищожил занаятътъ, но пролетари-
зира голѣми човѣшки маси, които бедствуваха. Известни
сѣ, напримѣръ, борбитѣ на английското работничество
срещу фабриката и машината. Корпорациитѣ, наистина,
бѣха премахнати, но привилегиитѣ не изчезнаха. Приви-
легиитѣ, които бѣха толкова характерни за срѣдновѣко-
вието не изчезнаха. Вмѣсто привилегиитѣ на феодалитѣ
и на църквата, засили се надмощието на капитала и на
капиталиста. Селянитѣ, действително, бѣха освободени
отъ крепосничеството, но селянинътъ не получи доста-
тъчно земя, за да гарантира своето сѣществуване и
и свобода. Занаятчийскитѣ корпорации бѣха унищожени,
занаятчийското производство бѣше изоставено, обаче, за-
наятчийскиятъ работникъ, който имаше всичкитѣ изгледи
да стане единъ день самостоятеленъ майсторъ, въ систе-
мата на капитализма той тия изгледи вече нѣмаше. Ра-
ботничеството и въ занаята, и въ всички отрасли на сто-

панския животъ се пролетаризираше. Работници и селяни, изобщо икономически слабитѣ, бѣха изложени на ново онеправдаване и експлоатация. Всичко това, разбира се създаваше недоволства, неправди и пораждаше борби, политически и обществени. Недоволнитѣ и разочарованитѣ критикуваха и не само не одобряваха новия редъ, но вече проповѣдваха и поведоха борба за създаването на още по-новъ, още по-справедливъ общественъ строй. Тия нови ратници на най-новата обществена система бѣха социалиститѣ-утописти. Това бѣха хора благородни, но повечето мечтатели и романтици. И затова получиха прозвището утописти.

Обществениятъ строй, който тѣ препоръчваха бѣше утопиченъ, невъзможенъ, макаръ и толкова съблазнителенъ. Тѣ препоръчваха единъ общественъ строй, наистина, съвършенъ, по-добъръ, но който и до днесъ си остана само мечта, единъ далеченъ идеалъ. Повечето отъ представителитѣ на утопичния социализъмъ бѣха образовани хора, хора съ солидно философско образование, подъ влиянието на английскитѣ философи-моралисти като Бентамъ, и на французкитѣ просвѣтители.

Утопическиятъ социализъмъ е французки и английски продуктъ. Той, обаче, има своитѣ исторически предшественици. Напримѣръ, още въ Платона, нѣкои искатъ да видятъ и намѣрятъ първопроектитѣ на социалистическия общественъ строй. А въ XVI вѣкъ англичанинътъ Томасъ Морусъ написа забележителната книга „Утопия“, която, безспорно, упражни влияние върху въображението и разбиранията на социалиститѣ-утописти отъ по-ново време.

Наредъ съ социализма, обаче, и едновременно съ него се ражда и анархизма; той е още по-краенъ отъ утопическия социализъмъ, защото иска още по-пълна и още по-голѣма свобода, която, ако се осъществеше, бихме достигнали до анархия. Оттамъ е получилъ и името си анархистиченъ социализъмъ.

Социализмътъ има нѣколко разклонения, резултатъ отъ неговото историческо развитие. На първо мѣсто стои марксистическиятъ социализъмъ, една разновидност на който е рускиятъ комунизъмъ. Най-новото разклонение на социализма е нѣмскиятъ националъ-социализъмъ.

Марксихескиятъ социализмъ е родоначалникъ на дветъ идейни движения, на нѣкогашнитъ социалдемократически партии въ Европа и на рускиятъ комунизъмъ.

Социализмътъ, и като доктрина и като практика, както казахъ, се роди въ Франция и въ Англия. Подъ влиянието на французскитъ и английски социалисти — утописти попаднаха всички, въ това число и първосъздателътъ на така наречениятъ наученъ социализъмъ, Карлъ Марксъ. Марксихескиятъ социализъмъ, обаче, не можѣ да завладѣе цѣла Европа. Подъ преодоляващото или изключително марксихеско влияние останаха социалдемократическитъ партии въ Германия, Австрия, Русия и балканскитъ държави. Въ Франция, французката социалдемократична партия е по-самобитна, тя носи въ себе си традициитъ на революцията и повечето идейнитъ разбирания на французскитъ социалисти-утописти.

Английскиятъ социализъмъ и английското работническо движение остана най-чуждо на марксихеското влияние. Марксизмътъ на практика, точно по догмитъ можѣ да се осъществи въ свѣта само въ Русия. Трѣбва да признаемъ, че той до скоро бѣше безъ конкуренция и представляваше цѣлостна социалдемократическа доктрина издържана, затова, разбира се, имаше и голѣми успѣхи.

Карлъ Марксъ е роденъ презъ 1818 г. въ Триръ. Синъ на адвокатъ и на покръстило се еврейско семейство. Той се е училъ право и после философия изъ германскитъ университети. Още на времето си е попадналъ подъ философското влияние на Хегеля, а по-късно и на известния философъ Фоербахъ, единъ отъ основателитъ на научния материализъмъ. Въ 1843 г. Марксъ отива въ Франция, въ Парижъ и влиза въ идейно съприкосновение и попада подъ влияние на френската революция, както и подъ идейното въздействие на нейнитъ представители. Тукъ той се запознава съ учението на Сенъ Симонъ и неговата школа; съ Луи Бланкъ, както и съ цѣла плеада други представители на идейното движение по това време. Той се запознава и съ Прудонъ и колкото самъ да отрича влиянието на Прудона, основателятъ на така наречения анархизъмъ, той е и подъ негово влияние. Прудонъ е печатарски работникъ, извънредно даровитъ младежъ, който на

22-годишна възраст въ 1840 год. написва своята забележителна книга „Що е собственост“, която книга е била наградена отъ Безансонската академия на наукитѣ. Това е най-блѣстящата критика на института на частната собственост и на несправедливоститѣ, които крие въ себе си капиталистическата стопанска система. Прудонъ е автора на максимата, че частната собственост е кражба, която максима цѣли столѣтие обикаля свѣта и опустошава душитѣ на бедстваващитѣ маси. Прудонъ не намира за достатъчна и подходяща обществена система и социализма. Той е по-краенъ. Той вижда спасението на човѣчеството не и въ комунизма, а въ анархизма, въ абсолютната свобода, въ свободата на личността и то въ безграничната свобода.

Въ Парижъ, и Франция, Марксъ изучава историята на французката революция. Той изучава Гизо и Тиери, изучава борбата на съсловията и конструирва своята теория за класовитѣ борби, която теория лежи въ основата на неговото социалъ-философско възрение. Борби между съсловията, борби между представителитѣ на аристокрацията, на феодалитѣ и на църквата, занаятчиитѣ и третото съсловие, буржуазията, въ тия борби той вижда борбитѣ на общественитѣ класи. Все тукъ въ Парижъ, Марксъ наблюдава и изучава режима на конвента, който не е нищо друго освенъ представителъ на парламента, нему прави особено впечатление правото, което той — парламентъоръ — има съ всички сръдства и сили да брани републиканския строй. Тукъ той попада на идеята за диктатурата на пролетарията.

Водимъ отъ свойтѣ разбирания за историческитѣ събития и черпейки поука отъ философията на Хегелъ, отъ така наречения диалектическия принципъ, Марксъ счита, че капиталистическия строй неминуемо ще загине, защото всѣко сщество, което се ражда, носи въ себе си и собствената си смъртъ. Капиталистическия строй ще бжде и трѣбва да бжде, смѣта той, замѣстенъ отъ комунистическия.

Въ 1848 г. Марксъ, заедно съ Енгелсъ, неговъ неизмененъ другаръ и съпътникъ въ цѣлия му животъ, попада въ Белгия — въ Брюкселъ. Тукъ, по поръчка на една тайна работническа организация, на която сж членове и двамата, Марксъ и Енгелсъ написватъ прочу-

тият „Комунистически манифест“, който по-късно става интернационална програма на социализма. Основните идеи формулирани във „Манифеста“ лягат във основите на цялото международно работническо социалистическо движение и повече от половин столетие „Комунистическият манифест“, така да се каже, конституцията или евангелието на международния социализъм, господствува. Според „Комунистическия манифест“ капитализмът трябва да бжде и ще бжде съборен от организираната сила на международния пролетариат. Той ще бжде съборен от общата социална революция, ако не за света, то поне най-малкото за капиталистическа Европа. Логически неминуемо социализмът ще бжде естественият наследник на капитализма.

Въ 1852 г. Маркс се преселва във Лондон и остава там до края на живота си. Въ Лондон Маркс е под влиянието на представителите на класическата политическа икономия.

Политическата икономия, като наука, е рожба също на капитализма. Тя е създадена от така наречените класици икономисти, най-видни представители на които сж Адамъ Смитъ, Давидъ Рикардо, Джонъ Стюартъ Милъ, Станлей Джеонсъ, Джемсъ Стюартъ, Малтусъ и др.

Маркс изучава във Англия капитализма, неговото развитие, пораженията и победите, които той нанася на старата система.

Класическата политическа икономия формулира основните начала и основните закони на стопанския живот. Капитализмът слагаше някои проблеми не само за изучаване, но и за разрешение. Класическата политическа икономия изхождаше от началото, че трудът е първичен, че той е извор на всички богатства, на всички блага, източник на човешкото благосъстояние, че капиталът е средство, което увеличава производителността на човешкия труд, че цялата стопанска система почива на едно естествено разделение на труда, което добива международен характер, че стопанските отношения се регулират стихийно от свободните сили и закони, най-важният от които е законът за търсенето и предлагането, т. е. законът за свободната конкуренция, законът, под режимът на който се образуват цените на стоките.

на социалните реформи и прави илюзорни опити за подобрене на материалното и обществено положение на работническата класа.

Социалистите-марксиста са привърженици на така наречената непримирима класова борба, смятайки че никакви социални реформи не са в състояние да променят и подобряват материалното и обществено положение на работническото. Напротив, те се обявиха против идеята за социални реформи, защото това убивало и притъпявало чувствата на класовата умира, отвлича и отклонява работническото от неговите по-съществени и пръки задачи.

Според Маркс капиталистическата стопанска система е анархистична система, една система на безреди, тъй като спонтанните и свободни сили, силите на необузданата свободна конкуренция уреждат всички отношения в тази система, в която кризисите са периодическо явление и са резултат от неправилното отправление на капитала. Капиталистите се водят само от своите егоистични частни интереси, неговата алчност за печалба го прави безогледен в конкуренцията и той не държи сметка къде и как да оползотвори своя капитал.

Ето елементарните основи, в няколко думи само, на така наречения марксистически социализъм. Според Маркс, както казах, социалистическият обществен строй е неизбежен. Пролетарият е огромната маса от народа, той се организира и ще се организира политически и обществено, ще се организира повсеместно и във всички страни и чрез социалната революция ще се наложи, ще вземе властта неминуемо, за да реформира обществения строй, т. е. да наложи новата социалистическа система.

Маркс очакваше социалната революция срещу капитализма във Англия. Англия, обаче, си остана и до днешен най-капиталистическата, и не само най-капиталистическата, но и най-консервативната страна в Европа, неподатлива на влиянието на социалистическите движения. Английското работническо движение, т. е., английското работничество е организирано в известните организации на Тредюнионите. То, обаче, не е социалистическо, не е марксистическо, то е реформаторско движение, то иска чрез социалните реформи, чрез влияние и въздействие върху политическата

власть, чрезъ политическитѣ партии да извоюва материални и обществени придобивки за работничесвото. И трѣбва да признаемъ, че въ тѣзи свои домогвания и борби Тредюнионитѣ успѣваха. Дветѣ партии въ Англия — либералитѣ и консерваторитѣ, на които не бѣха безразлични симпатиитѣ и разположението на Тредюнионитѣ, правѣха отстъпки на работничесвото и поради това въ Англия имаме най-рано и най-добро социално законодателство. Следъ ония мизерии, на които бѣше изложено работничесвото въ първитѣ дни на настѣпването на капитализма, английскитѣ работникѣ успѣваше постепенно и постоянно да подобрява, чрезъ реформи и чрезъ предявяване на искания, своето обществено и стопанско положение.

Въ Англия нѣмаше социалистическа партия. Зачатки на такава, разбира се, сѣществуваша, но тя не играеше никаква роля и нѣмаше значение. Въ Англия, обаче, имаше работническа партия. Нейното силно нарастване дойде следъ голѣмата свѣтвна война, когато тя стана, наистина голѣма политическа сила и взима участие въ управлението и упражняваше действително голѣмо влияние върху икономическия и политически животъ на страната. Но тази партия не бѣше доктринерна и не попадна подъ марксистическо влияние. Единъ отъ нейнитѣ шефове, напр., бѣше министъръ - председателтъ Рамзей Макдоналдъ, който бѣше по професия учителъ и често обществото го виждаше на пасторския амвонъ.

* * *

Марксизмътъ като социалистическа доктрина, е радикаленъ. Той не е творчески, а е революционно рушителенъ, краенъ. Самъ Марксъ бѣше една енергична и експанзивна натура. Неговиятъ радикализъмъ, разбира се, се заключаваше въ това, че цѣлиятъ капиталистически строй, съ всичкитѣ му особености и принадлежности, трѣбва да бѣде унищоженъ. Макаръ че той смѣташе, какво капитализмътъ е единъ исторически продуктъ и като всѣки таквъ, рано или късно, ще загине и, единъ видъ, социализмътъ ще се яви като логически резултатъ въ процеса на неговото развитие, като естественъ наследникъ на капитализма, все пакъ Марксъ и марксиститѣ проповѣдваха организиране на пролетарията за борба срещу капитализма, за неговото премахване и,

дори унищожение, за замѣстването на капитализма съ единъ новъ общественъ строй, социалистическия, така както марксизмътъ и Марксъ го разбираха. Затова усилията на марксизма бѣха насочени, преди всичко, срещу държавата. Държавата се обяви за буржоазна институция. Институтътъ на частната собственост, на наследственото право, на раздѣлението на труда, върху които почива съвременното общество и стопанство, се обявиха сжщо така за основни буржоазни институции, които трѣбваше да последватъ сждбата на държавата и заедно съ нея трѣбваше да бждатъ, или измѣстени, или унищожени, а наредъ съ тѣхъ трѣбваше да бждатъ унищожени и присжжитъ на съвременния общественъ строй основи: семейството, църквата и армията. Трѣбваше да бждатъ унищожени и класитъ и да се създаде едно безкласово общество, едно общество на пълно равенство.

Не можемъ да не направимъ нѣколко критични бележки върху основитъ на марксизма. Преди всичко капиталътъ, както казахъ, не е единъ инструментъ само за експлоатация. Едва ли е сжществувалъ и ще сжществува нѣкога общественъ строй безъ капиталъ. Въпросътъ не се касае до правото на сжществуване на капитала, а се отнася до целитъ, които се поставятъ за постигане чрезъ него и до начинътъ на неговото използване. Азъ имахъ случай и по-рано да отбележа, че печалбата не е продуктъ на работника само, че тя е общественъ продуктъ, резултатъ отъ сътрудничеството на тритъ елемента, на представителитъ на тия три елемента: трудъ, капиталъ и общество. Нѣма нищо по-обидно за работника отъ това, да се смѣта, както твърдятъ марксиститъ, че работническия трудъ е стока, която се подчинява на всички закони, които регулиратъ икономическия животъ, и преди всичко, на закона за търсенето и предлагането. Работническия трудъ като енергия е недѣлимъ отъ работника. Работникътъ не е вещь и стока, а е равноправенъ и равноцененъ гражданинъ на едно общество, членъ на единъ строй. Резервната промишлена армия е измислено и изкуствено създаение. Не може да се отрича, наистина, че често пжти националното стопанство изживява кризи, резултатъ, било на свръхпроизводството, било на недостатъчно производство, че значителни маси отъ работническото не всѣкога могатъ да на-

мърятъ достатъчна и задоволителна работа. Така, напр. следъ голѣмата война, поради пораженията, които направи войната, цѣлиятъ свѣтъ. — Европа и Америка, изнемогваше отъ една страшна и грамадна безработица и повече отъ 20—25 милиона човѣка бедствуваха и не можеха да намърятъ приложение на своя трудъ. Това представляваше действително голѣма опасностъ за спокойствието на свѣта. Това бѣ въ изключителното време, но и въ по-нормални времена има по-голѣми или по-малки групи безработни работници. Поради стопанскитѣ кризи, които спохождатъ отъ време на време икономическия животъ и които сж присъщи на капиталистическата система, свѣтътъ се изправя предъ затруднения.

Капитализмътъ прави поражения. Въ конкуретната борба той събаря много предприятия и пролетаризира значителни човѣшки маси, много работници оставатъ понѣкога безъ работа. Но както е известно, капитализмътъ и капиталистическитѣ предприятия се развиватъ по две направления — хоризонтално и вертикално. Въ вертикалното проникване капиталистътъ очиства всичко, което е неконкурентоспособно или което попада подъ ударитѣ на по-конкурентнитѣ предприятия. Но когато този процесъ е завършенъ капиталистическото предприятие започва да се развива хоризонтално, т. е. да се разширява, да завладява нови области, да се създаватъ нови предприятия, въ които постепенно и съ течение на времето се поглъща всичко онова, което нѣкога е останало безъ препитание и безъ занятие.

Що се касае до така наречениятъ концентрационенъ процесъ, концентриране на богатствата, на капиталитѣ, въ все по-малко и по-малко ръце и до последицитѣ отъ раздвояването на обществото и задълбочаване на общественитѣ борби, то и тукъ Марксъ не е съвсемъ правъ. Преди всичко концентрационния процесъ, дори въ самата индустрия, не е така абсолютенъ, както го смѣта марксизмътъ. Действително, създаватъ се голѣми предприятия съ голѣми капитали, съ голѣмъ обсъгъ на действия, но наредъ съ едритѣ фабрични и търговски предприятия, се раждатъ, живѣятъ и успѣшно съществуватъ и така нареченитѣ дребни и срѣдни предприятия. Капитализмътъ прониква и въ тѣхъ, но тѣ сж гъвкави и жизнеспособни, така както сж жизнеспособни и голѣмитѣ

предприятия. Конкурентна борба съществува наистина и между тях, но въпреки всичко те пак съумяват да обезпечат съществуването си.

Капитализмът като унищожава и измества едни форми и отрасли въ производството и стопанския живот, създава други такива. На мястото на загиващите стари занаяти се създават и съществуват цяла редица нови занаятия, въ които намират препитание и приложение на своя труд голъми маси от сръдни съществувания. Старите занаяти изчезнаха, но животът създава условията за развитието на нови занаятия. Така че капиталистическата стопанска система съвсем не е така еднообразна, както това искат да кажат марксистите. А що се касае до земеделието, то там капиталистическият концентрационен процес не намира никакво приложение. И един от последователите и учениците на Маркса, Едуард Давид, въ своята книга „Земеделие и социализъм“ посочи именно този обратен процес въ областта на земедълското стопанство. Ако въ промишлеността и въ областта на търговията, едрите капиталистически предприятия сж по-жизнеспособни и по-конкурентноспособни от дребните, не може да се каже, че сжщо важи и въ земеделието. Едрите земедълски стопанства, не сж по-конкурентноспособни, нито сж по-жизнеспособни от дребните и сръдните земедълски стопанства. Влагането на капитал въ областта на земеделието, състоящо се въ използуване на по-свършени машини и уреди, на изкуствени торове, на редица съоръжения и т. н., въ дребните и сръдните земедълски стопанства е много по-рентабилно, отколкото, напр., въ едрите капиталистически земедълски стопанства. Земедълското стопанство по своята природа е повечето един организъм; земеделието е органически процес — поставен под пълното взаимодействие на независещи от човъка природни закони и сили. Земеделието е сезонна работа, следователно, вложеният въ него капитал не може да бжде напълно рентабилен. Една голъма машина, един трактор, напр., остава неизползувана значителна част от годината и вложеният въ нея капитал не може да добие едно по-доходоносно използуване. Колкото по-механизирано и машинизирано е едно земедълско стопанство, толкова по-голъма

нужда има то отъ работническа ржка. Въ земеделіето машината не измѣства работника, както въ индустрията, напр., а тя само го подпомага и прави неговиятъ трудъ по-производителенъ. Но производителността на земята изобщо зависи не само отъ човѣшкия трудъ и отъ вложенитѣ капитали, но и отъ климатическитѣ и природни условия, които действуватъ напълно свободни и, дори бихме могли да кажемъ, произволно. Земеделското стопанство е изложено на голѣмъ рискъ: злополуки, природни стихии и т. н.

Що се касае до кризитѣ, напр., които се явяватъ въ най-разнообразни форми: кризи въ кредита, кризи въ производството, кризи въ индустрията, кризи въ търговията, кризи въ земеделіето и пр. и пр. и които се повтарятъ отъ време на време, почти периодически, тѣ не даватъ достатъчно основание да се осжда капиталистическия строй, защото ако надникнемъ и видимъ какво представлява отъ себе си комунизмътъ, руската комунистическа система, ще видимъ, че производството и разпредѣлението тамъ сж при много по-тежки условия, че и обществото е поставено при много по-тежки условия на сществуване, отколкото, напр., въ системата на капитализма.

Най-сетне самитѣ капиталисти, и обществото, па и държавата, не оставатъ безучастни къмъ стопанскитѣ кризи, и мѣрки на предвидливостъ се взиматъ, за да бждатъ тѣ отстранени. Когато кризата се развихря, държавата и обществото идватъ въ помощъ, тѣ се намѣсватъ въ икономическия животъ, за да турятъ редъ въ него. Отъ друга страка и самата капиталистическа система намира достатъчно сили и срѣдства въ себе си, за да се справи съ този свой собственъ неджгъ.

Кризитѣ не сж едно постоянно, — макаръ и повтарящо се явление, но тѣ ни напомнятъ живота на всѣки живъ организъмъ; тѣ ни илюстриратъ и живота на капитализма като обществена система, която може да боледува, както боледува, напимѣръ, и организма на човѣка. Ала както организмътъ на човѣка реагира срещу болестното състояние, въ което е изпадналъ и въ борбата съ страданието той е подпомаганъ отъ лѣкаря и както въ тази борба на организма се заздравява и осигурява сществуването на човѣка, така и мѣрките, които се взиматъ за заздравяване на стопанския животъ осигуряватъ неговото сществуване и неговия по-нататъшенъ напредъкъ.

Руският комунизъм

Марксистическият социализъм на практика биде осъщественъ въ Русия. Марксъ очакваше, че социалната революция ще стане въ Англия, а тя се осъществи въ Русия и то съвсемъ случайно, благодарение на голѣмата война отъ 1914—1918 г., въ която рускиятъ абсолютизъмъ биде разгроменъ. Русия, единствена отъ голѣмитѣ държави, бѣ капиталистически най-слабо развита, въпрѣки всичкитѣ благоприятни условия и всичкитѣ богатства, които има руската земя. Русия осъществи социалната революция и социалистическиятъ строй точно по повелитѣ на марксистическитѣ догми. Новиятъ руски стопански и общественъ строй е популяренъ подъ името комунистически. Той бѣ нареченъ така отъ своитѣ създатели и това, нито е случайно, нито е произволно. Външно, международно, обаче, руската комунистическа система е позната подъ името „руски болшевизъмъ“. Думата „болшевизъмъ“, обаче, не ни дава точно понятие за сжщността на комунистическата социалистическа система.

Понятието „болшевизъмъ“ има своя исторически произходъ. То характеризира повече нѣкои тактически различия между водачитѣ на руската революция и революционеритѣ. Много отъ водачитѣ на руската революция живѣеха като емигранти въ чужбина, главно въ Швейцария и то въ Женева, въ Парижъ, Лондонъ, а нѣкои и въ скандинавскитѣ страни. Между главнитѣ водачи сжществуваха тактически различия и спорове. Спорове се водѣха между най-главнитѣ и най-авторитетнитѣ задгранични представители на руската социалдемократическа партия, между виднитѣ представители на която личеха имената на Георги Валентиновичъ Плехановъ и Владимиръ Иличъ — Уляиновъ — Ленинъ.

Ленинъ е роденъ въ 1870 г. въ Сибирскъ. Училъ е известно време право въ рускитѣ университети. Той

произхожда отъ срѣдно заможнo семейство. И Плехановъ, и Ленинъ, бѣха правовѣрни марксисты, но единиятъ бѣ непримиримъ, краенъ, безогледенъ, за непримиримата класова борба, енергиченъ, активенъ и неподатливъ, когато Плехановъ бѣ по-умѣренъ, по-практиченъ, съобразявайки се съ възможноститѣ, общественитѣ и политически условия на времето. Плехановъ бѣше единъ отъ рѣдко образованитѣ руски социалисти, съ голѣма начетностъ. Въ руската социалдемократическа партия и въ славянскитѣ страни въобще, той игра ролята, която играеше Каутцки въ нѣмската и въ срѣдноевропейскитѣ социалдемократически партии изобщо.

Различията между двамата доведоха до упорити и нескончаеми спорове, докато въ единъ задграниченъ конгресъ презъ 1903 г. спорътъ бѣ сложенъ на обсъждане и разглеждане и болшинството отъ присѣтствуващитѣ делегати възприе гледището на Ленина, застана на неговата страна. Така тѣ получиха прозвището „болшевики“, а малцината на брой, останали на страната на Плехановъ, бѣха наречени „меншевики“.

Въ социалнитѣ, борби, обаче, побеждаватъ и се налагатъ крайнитѣ, дѣловитѣ и смѣлитѣ. И въ случая победи Ленинъ. Той още по време на войната презъ 1917 г. успѣ да се промъкне въ Русия, да застане начело и да поведе разбунтувалитѣ се революционни маси и тълпи.

Марксизмътъ учеше, че буржуазното общество и капиталистическиятъ строй ще загинатъ. Тая доктрина се усвои буквално отъ рускитѣ болшевики. Но да се чака неговата естествена смъртъ, това е дълга и отекчителна работа, затова болшевикитѣ се възползуваха отъ войната презъ 1914—1918 г., за да разгромятъ не само царизма, но и да засилятъ процеса на загиването на руския буржоазенъ и общественъ строй. И действително, той насилствено биде унищоженъ.

Въ насилственото премахване на този строй болшевикитѣ проявиха голѣма, рушителна способностъ. Като необузdana стихия болшевизмътъ събаряше и унищожаваше всичко, което обявяваше за буржуазно и капиталистическо. Той — болшевизма — бѣше повечето изразъ на бунтарския духъ на недоволнитѣ и разюздани руски маси.

Марксизмът е изобщо рушителен. Революциите обикновено избиват в крайности. Марксизмът, т. е. руският болшевизъм, нямаше отначало строителна програма и творческа строителна политика. Той бѣ само революционен и, както казахъ, бунтарски. Той насочи повече усилията си къмъ събаряне на абсолютизма, отколкото къмъ създаване на една нова обществена и стопанска система въ Русия. Но би било несправедливо да отречемъ или да твърдимъ, че социалдемократическите партии, които бѣха подъ идейното влияние на марксизма, каквито бѣха, напр., германската, австрийската, скандинавската партии, партиите на балканските народи и пр. и пр., бѣха изобщо безъ творчески политически и стопански програми. Социалдемократическите партии въ цѣла Европа и особено Германската, имаха минимални и максимални политически и стопански програми. Минималната програма предвиждаше цѣла редица отъ практически мероприятия, чрезъ прокарването на които трѣбваше да се подготви осъществяването на марксовия социалистически идеалъ. Основните и идейните разбирания, на тия програми бѣха почерпени преди всичко отъ „Комунистическия манифестъ“, „Капиталъ“ на Марксъ и отъ голѣмата социалистическа литература презъ последната половина на миналото столѣтие.

Германската социалистическа партия имаше, така наречената „Ерфуртската програма“, която бѣ изработена и приета на единъ конгресъ въ гр. Ерфуртъ. Тая програма послужи за образецъ на всички социалдемократически партии подъ марксово влияние въ цѣла централна и югоизточна Европа. Около Ерфуртската програма се обедини навремето германското работническо движение, което по-рано бѣ раздѣлено на две голѣми групи: „айзенахци“ подъ влиянието на марксизма, и „ласалианци“, ръководени отъ известния Фердинандъ Ласалъ. Различията между тия две групи бѣха, както тактически, така също и доктринерни. Но обединение около ерфуртската програма, съ течение на времето, се създаде нѣмската социалдемократическа партия, която до появяването на националсоциализма въ Германия игра най-главната политическа и обществена роля. Тя взе дори участие въ управлението, кога самостоятелно, кога въ коалиция съ другите по-демократични нѣмски партии.

Следъ това малко отклонение азъ пакъ ще се върна къмъ комунизма, за да разгледамъ нѣкои отъ неговитѣ най-сжществени и характерни особености.

Вѣрни и последователни на догмата, че буржоазниятъ строй трѣбва да бжде премахнатъ, да бжде унищоженъ изцѣло съ всичкитѣ му особености и присжщи нему основи, дори съ всичкитѣ му ценности, всичко което се набелязваше и обявяваше за буржоазно или капиталистическо трѣбваше да се унищожи. И започна се рушението и унищожаването на буржоазна и капиталистическа Русия, доколкото тя бѣ представена въ лицето на царска Русия.

Трѣбваше да се започне съ държавата като буржоазна държава, о която капитализмътъ намѣри опора, закрила, която, той — капитализма — използваше като най-силно орждие, за да властвува и да потиска другитѣ обществени срѣди. Държавата бѣ обявена за представителка на капиталистическия строй и като негово орждие за потисническа. Властътъ на държава, изобщо властътъ, трѣбваше да се из земе отъ работничеството и да се преобрази въ формата на диктатура на пролетарията.

Взѣли властътъ презъ 1917 г. и увлѣчени отъ умразата си къмъ абсолютизма, болшевикитѣ започнаха да събарятъ и да унищожаватъ общественитѣ и стопански основи на капиталистическата система, на Русия изобщо. Трѣбваше да се унищожи институтътъ на частната собственостъ, на наследственото право; семейството, основната клетка на всѣко общество, и то бѣ обявено за буржоазна отживѣлица. Трѣбваше сжщо така да бжде премахната и религията. Не бѣ пощадена и армията. Социалиститѣ - марксисти правѣха голѣма пропаганда противъ милитаризма, като го обвиняваха за крепителъ на буржоазно - капиталистическия строй, за орждие на капиталистическия империализмътъ, за инструментътъ на завладяване и поробване.

Пацифизмътъ, така енергично проповѣдванъ отъ социалиститѣ и комуниститѣ, които непрестанно викаха: „Долу войната“, направи доста поражения върху патриотичното съзнание на гражданството. Създаваше се и се насърдаваше интернационално единъ поразенски духъ. Това, обаче, не попрѣчи на рускитѣ болшевики въ послѣствие да създадатъ една отъ най-

голѣмитѣ и добре въоръжени армии въ свѣта. Разбира се, оправданието тукъ бѣ друго — руската болшевишка армия е революционна, тя има да осъществи оная идеологическа мисия, за която ще бѣде призвана Русия.

Болшевизмътъ не щадѣше нищо. Той обяви, единъ видъ, кръстоносенъ походъ срещу всичко буржоазно: срещу цѣлия капиталистически стопански и общественъ строй, който трѣбва да бѣде унищоженъ безъ остатъкъ. Въ този унищожителенъ походъ на първо мѣсто се изпрѣчваше капитала и самата буржоазия. Капиталътъ ще следва сѣдбата на цѣлата система. Той ще бѣде унищоженъ или иззетъ, т. е. „експроприиранъ“. Буржоазията, срещу която бѣ насочена цѣлата класова умраза на пролетарията, ще сподѣли сѣщата участъ. Марксистическиятъ социализъмъ, въ лицето на руския комунизъмъ, целѣше да утвърди единъ безкласовъ стопански строй, една система на пълно и абсолютно равенство. Комунизмътъ не признава и не допуска никакви класови и обществени различия, както и никакви иерархии. Всичко трѣбва да бѣде изравнено, да се установи пълно социално равенство. Въ досега съществуващиятъ капиталистически и стопански строй, равенството и свободата бѣха само идеи и то регулативни идеи. Тѣ изразяваха, така да се каже, само една формална свобода, едно формално равенство предъ законитѣ и възможноститѣ. Тѣ бѣха само едно право, което всѣки можеше да осъществи, както може въ мѣрката и въ границитѣ, които му поставяше обществения редъ.

Въ комунистическия строй равенството се схващаше механически, т. е. пълно изравняване на всички различия, индивидуални, социални и пр. Всичко се свеждаше до едно общо ниво. При комунизмътъ личността и гражданина сѣ подчинени на класата. Тѣ принадлежатъ ней. Всѣки гражданинъ, съзнателно или несъзнателно, се числи и принадлежи къмъ дадена обществена класа. Въ капиталистическата стопанска и социална система буржоазната класа е господстващата. Преди окончателното премахване на класитѣ въ социалистическата комунистическа система ще има господство пролетарията. Нему, на неговитѣ интереси и идеали, се подчинява всичко. Пролетариятътъ и пролетаризиранитѣ — това е обществената сила на комунизма. Той служи

на тѣхнитѣ идеали и интереси. По силата на доктрината за концентрацията на богатствата и капитала, пролетариятъ и пролетаризираниѣ сж и ще бждатъ болшинство, пролетариятъ ще бжде голѣмата, важната и господствуващата сила.

Въ процеса на социалното изравняване и нацията, и гражданинътъ всички трѣбва да се подчинятъ на пролетариятъ. Гражданинътъ и нацията, ако мога да си послужи съ единъ изразъ отъ математиката, сж функция на пролетариятъ. Масата на пролетариятъ това е съществениятъ факторъ, това е силата, чрезъ която ще се проведе марксизмътъ и осжществи комунистическия идеалъ.

Комунитѣ създадоха новото понятие за масовия човѣкъ, гражданинътъ, принадлежащъ на масата. Всѣки човѣкъ е членъ на пролетарската маса. Всички сж подчинени ней, изравнени съ нея и на нейна служба. Гражданинътъ, индивидътъ, е само едно число, една единица частица отъ масата, бройка въ масата. Не нацията, т. е. народътъ е важенъ — меродавна е класата. Нацията се поглъща и слива съ класата на пролетарията, вмѣсто обратното.

Отъ всичко казано до тукъ, заключението е, че пълното социално изравняване, създаването на безкласовото общество, обществото на пълното социално равенство, е съпроводено съ унищожаването на другитѣ класи и подчиняването имъ на пролетарията. Това направиха болшевикитѣ, като насилствено унищожиха класитѣ въ Русия и всички: селяни, граждани, интелигенция и обикновени хора, всичко бѣ пролетаризирано и изравнено до положението на работническата класа.

Но равенството, за което е дума, може да бжде фактъ, казватъ комунитѣ, само съ премахване правото на частната собственостъ, на наследственото право, и на капитала като срѣдства за експлоатация на работническия трудъ. Но и това не е достатъчно. Трѣбва да се установи и равенство въ разпредѣлението. Тукъ вече излизатъ на яве много мжчнотии: какъ ще се извършва разпредѣлението на богатата, какъ ще се раздаватъ тѣ? Всѣкому споредъ нуждитѣ ли, или споредъ заслугитѣ, или споредъ участието му непосредствено въ стопанския животъ, въ тѣхното създаване? Болшевикитѣ,

разбира се, и тукъ постъпиха механически. Тѣ шаблони-зираха системата на разпредѣлението: на всѣкому по равно, доколкото това е възможно. Естествено, несправедливоститѣ и несъобразноститѣ не закѣснѣха да се явятъ въ много случаи. Дори имаше и недоволства, които трѣбваше да бждатъ отстранени чрезъ насилствено потушаване на вълненията и унищожаване на недоволнитѣ. Ако въ капиталистическия стопански строй равенството бѣше формално, въ комунистическата система, то е пѣкъ шаблонно. Равенство има, но равенство въ способноститѣ, въ дарбитѣ, въ сръчноститѣ и опитността, въ знанията, нѣма и не може да има. Равенство нѣма даже и въ самата работа. Има обикновена, проста, има и качествена (квалифицирана) работа, има обикновени и обучени, сръчни и дѣлови работници. Квалифицираниятъ трудъ е по-цененъ. Той е по-резултатенъ, по-рентабиленъ и качествено по-добъръ и, следователно, винаги по-добре цененъ. Марксъ, обаче, и тукъ си послужи съ една словестна спекулация, за да се излѣзе отъ това объркано и несъобразно съ живота затруднено положение. Квалифицираниятъ трудъ, казва той, е преобразена, т. е. трансформирана проста работна енергия. Квалифицираната работа може да се приведе въ простъ и обикновенъ работнически трудъ. Но какъ става това и какъ ще се измѣри ценността на тая сложна работа, какво представлява самъ по себе си квалифицираниятъ трудъ, тоя и други още въпроси, и досега не сж изяснени отъ марксиститѣ.

Все въ духа и смисъла на тѣзи разбирания трѣбва да стане изравнение и между мжжа и жената. Семейството, бракътъ, това сж буржоазни институции, буржоазни създания. Съвременниятъ бракъ не е по любовъ, а по смѣтка, по интересъ. Въ семейството жената въ правно, обществено и стопанско отношение, е подчинена на мжжа. Тя не е нему равна. Жената се омжва, за да намѣри убежище, подслонъ въ семейството подъ закрилата на съпругътъ си, а за да обезпечи сществуването си, тя по неволя се подчинява на мжжа и не придирва много при встѣпването си въ бракъ. Семейството, и особено семейството на работника, въ капиталистическата система е въ процесъ на разложение, поради омизеряването на живота, на конкуренцията, която упражнява резервната промиш-

лена армия, и не позволява сжществено подобрене на материалното положение на работниците; при недостатъчните надници, жената на работника, а и неговите деца още отъ ранна възраст сж принудени да работятъ като наемници, тѣ се пролетаризиратъ. Но тъкмо тоя фактъ влощава още повече положението на работника глава на семейството. Работникътъ, глава на семейството, единъ видъ се конкурира отъ съпругата и отъ децата си.

Жената е конкурентка на мъжа въ много отношения. Тя прониква въ свободните професии; тя е вече въ държавната администрация чиновничка, дори и полицаи. По време на първата голѣма война жената окончателно се настани въ индустрията и въ всички отрасли на стопанството, наравно съ мъжа. Но тъкмо това обстоятелство я прави независима и свободна отъ опекуството на мъжа. Вече не може да се каже, че тя току-така безразборно встѣпва въ бракъ. Нейното обществено и стопанско положение е промѣнено, а тъкмо това я прави, и по-свободна. Тя престава да гледа на брака и на семейството само като убежище за просъществуване.

Заедно съ ликвидирането на всички тия основи на съвременния общественъ строй трѣбва да се свърши и съ църквата. И тя трѣбва да бжде ликвидирана.

Марксиститѣ поддържаха, че църквата трѣбва да бжде отдѣлена отъ държавата. Религията е личенъ въпросъ казваха тѣ и затова вѣрата трѣбва да бжде свободна и предоставена на волята и съзнанието на свободния гражданинъ. Това разбиране биде възприето отъ много политически партии въ западна Европа и особено въ Франция. Въ миналото Франция изживѣ единъ голѣмъ политически двубой между така наречената лѣва демокрация и католическата църква. Резултатътъ отъ това състезание бѣ отдѣлянето на църквата отъ държавата.

Въ западна Европа католическата църква играеше и играе, не само религиозна, но и политическа роль. Католическата църква искаше да владѣе душата на човѣка, тя искаше да задържи подъ своето духовно и религиозно влияние семейството и училището. Католическата църква, както се знае, бѣше универсална. Тя имаше несъмнено известно международно, не само духовно, но и политическо значение. Цѣлиятъ католически свѣтъ, а

това е една значителна маса от хора, бѣше подѣ влиянието на папизма.

Реформата въ Франция за отдѣлянето на църквата отъ държавата не биде насочена срещу религията и църквата изобщо. Тя бѣ реакция противъ домогването на католицизма чрезъ църквата, чрезъ семейството, женитѣ и децата, чрезъ училището да упражнява политическо влияние. Католицитѣ въ нѣкой страни бѣха организирани и политически. Напр. Центрума въ Германия е католическа партия. Той — центрума — бѣ голѣма обществена сила, втората равна по сила и значение на нѣкогашната социална демократическа партия, и игра важна роля, не само по времето на империята, но и на републиката.

Православната църква нѣма значението на католическата църква. Православната църква не е проявявала никакви подобни домогвания. Политическа роля тя не е играла и колкото пжти се е опитвала да играе, не е успѣвала. Но болшевикитѣ трѣбваше да обяватъ и нея за буржоазна и разбира се, я унищожиха изъ основи. Болшевикитѣ следваха противорелигиозната традиция на рускитѣ революционери отъ 60-тѣ години на миналото столѣтие „Религията ви е нужна“, провикваше се единъ отъ героитѣ на Достоевски (Бѣсовѣ)* „за да затѣпвате народа“. Въ Русия нѣма религия, нѣма църкви. Ленинъ по подражание на тѣхъ на времето изрече знаменителната фраза: „Религията е опиумъ за народа“. Тоя лозунгъ подбуждаше и настѣрвяваше борбитѣ на така нареченитѣ безбожници, организирани въ специална организация, срещу православната Христова вѣра въ Русия.

Въ сжщностъ християнството въ всичкитѣ му разклонения, католицизмъ, протестанство, православие, можеше да срещупостави на болшевизма единъ идеалъ, макаръ и религиозенъ, опасенъ за него. Християнството проповѣдваше смирение, търпение, любовъ между хората; то бичуваше пороцитѣ на съвременното общество и взимаше винаги страната на беднитѣ. Голѣмитѣ руски писатели Достоевски и Толстой срещупоставиха на социалистическия идеалъ вѣрата въ Христа. Въ християнството, въ високия християнски моралъ тѣ виждаха спасението не само на Русия, но и на човѣчеството. Знае се какъ въздействуваха тѣ върху душата на руската интелигенция и на русина изобщо. А всичко това не уни-

ваше ли бойкостта на пролетарските маси, не притяпяваше ли чувството на класовата умраза въ тях?

Във всеки случай болшеvizмът не унищожил само руската православна църква, но той нанесел смъртен удар изобщо на религията, и особено на православията. Съ единъ замахъ въ по-малко отъ едно десетилѣтие болшеvizмът срина, не само царския тронъ, но и сгромоляса изцѣло доимператорска Русия.

Болшевикитѣ наистина се увлекоха. Тѣ отидоха до голѣми крайности. Впоследствие тѣ се опомниха и се опитаха да поправятъ много отъ сторенитѣ грѣшки, обаче, опустошенията бѣха дѣло свършено. Действително унищожиха се основитѣ на буржуазно-капиталистическия строй, насилствено биде ликвидирано всичко, което бѣ белезано за буржоазно и капиталистическо. Но комунистическата система се осъществи въ една страна останала назадъ, закъснѣла въ развитието си въ всѣко отношение цѣли столѣтия и при това въ едно време, когато Русия бѣ изтощена отъ една дълга и кървопролитна международна война. Комунистическия строй трѣбваше да се утвърди следъ една още по-опустошителна революция.

Споредъ марксизма комунизмът трѣбваше естествено да наследи капиталистическата система, следъ като тя достигнеше всички крайни предѣли и възможности на развитие. Той трѣбваше да се яви като естественъ и логически резултатъ на единъ исторически процесъ, но както казахъ и по-рано, това само по себе си искаше дълга работа, налагаше повече търпение каквото болшевикитѣ нѣмаха. Затова пъкъ ликвидирането на капиталистическата система трѣбваше да стане така, както се предписваше отъ постулатитѣ на марксизма. Въ процеса на унищожението и на рушението загинаха много духовни и културни ценности. Само нѣколко най-типични примѣра ще посоча. Напр. болшевикитѣ обявиха своитѣ класици-писатели и литература за буржоазни и дълго време тѣ бѣха отричани. Само Максимъ Горки бѣше на мода. Разбира се, впоследствие болшевикитѣ и тукъ поправиха грѣшкитѣ си. До какви увлѣчения и крайности отидоха болшевикитѣ, може да се сѣди и по това, което изобщо сполетя православната църква. Болшевикитѣ обърнаха въ складове нѣкои отъ християн-

скитъ храмове и сринаха храма на Христа Спасителя, издигнатъ по поводъ на злополучния походъ на Наполеонъ въ Русия. Тѣ сринаха единъ паметникъ, който по общо признание на всички ценители на изкуството, бѣше най-забележителното творение на руската и славянска архитектура.

Но най-голѣми поражения болшевикитѣ нанесоха на семейството. Брачните врѣзки, споредъ болшевикитѣ, не сж нищо друго, освенъ изразъ на физиологически отношения забулени подъ формата на любовно другарство или, както би се изразила мадамъ Колонтай — болшевишка дипломатическа представителка въ Стокхолмъ, — едно „еротическо другарство“. Последицитѣ отъ това любовно другарство сж хилядитѣ и хиляди деца, наречени „безпризорни“, рожба на свободнитѣ любовни другарски врѣзки. Споредъ комунистическото възпитателно учение децата, бждешитѣ съветски граждани, трѣбва да се иззематъ отъ семейството и да се предадатъ и повѣратъ на държавата, на нейнитѣ възпитателни и образователни институти; пансиони, училища и пр., кждето подъ грижитѣ на държавата тѣ ще трѣбва да получатъ своето образование и възпитание, да бждатъ духовно и физически добре отгледани, за да се създаде пълния и хармониченъ комунистически гражданинъ. Но досега нѣма и поменъ отъ тѣзи инициативи. Болшевикитѣ и тукъ направиха нужднитѣ поправки. Брачните врѣзки вече не се разкъсватъ така лесно и произволно, както това бѣ по-рано. И реакцията въ това отношение дойде отъ самитѣ жени. За жената нѣма по-унизително и оскърбително отъ това положение въ което тя бѣ поставена отъ болшевизма. Жената е, преди всичко, майка и нищо не е въ състояние да убие материнския ѝ инстинктъ, за да се мисли, че семейството е чисто и просто само изразъ на едно любовно другарство, единъ „буржуазенъ предразсъдъкъ“.

Комунистическата стопанска система

Какво представлява отъ себе си болшевико-комунистическата стопанска система? Въ нея трѣбваше да се приложи принципа на социализиране на сръдствата за производството, главно на капитала. Тая работа бѣ предоставено да я извърши комунистическата държава. Земедѣлие, занаятия, търговия, кредитъ, застрахователно дѣло, всичко трѣбваше да се предаде на държавата и да да се подчини ней, държавата трѣбваше да ръководи, направлява и управлява, съ една дума всичко трѣбваше, да се стопанисва отъ самата държава или отъ нейно име. Въ това отношение държавата е предприемача, стопанина тя е администратора, управителя, търговеца, индустриалеца, земеделѣца — тя е всичко. Всички стопански функции сж прехвърлени на нея, всички стопански отрасли сж подчинени ней. Тѣ сж държавни. Ето това е комунистическия стопански строй, изразенъ въ единъ държавенъ капитализъмъ, при това съвършено бюрократизиранъ. При тая система нѣма свобода на инициативата, нѣма и отговорности. Цѣлиятъ стопански животъ е подъ планъ, т. е. имаме планово стопанство. То върви по системата на така нареченитѣ петилетки. Петилетка това значи поставянето на една целъ и постигането ѝ въ срокъ отъ 5 години. Петилетката е задължителна система въ индустрията и въ земедѣлието. Целъта се поставя отъ държавата, общиятъ планъ се изработва отъ нея, отъ разнитѣ комисарства, а провеждането, изпълнението на плана е предоставено на държавнитѣ органи — комисарствата и подведомственитѣ тѣмъ чиновници. Всички стопански отрасли сж организирани на групи по комисарства: комисарство на земедѣлието, комисарство на индустрията, комисарство на търговията и др. — това сж министерствата. Но и всички браншове по отдѣлно сж организирани и подчинени на главното комисарство и сами се представляватъ и ръководятъ отъ комисаръ: комисаръ на тежката индустрия, на леката индустрия, комисаръ на минитѣ, комисаръ на

текстилната индустрия, комисарят на вътрешната и външната търговия и т. н. Всичко това представлява единъ грамаденъ щабъ отъ чиновници. Чиновникитѣ нѣматъ нито свобода, нито инициатива, нито носятъ нѣкаква отговорностъ или рискъ. Съ една дума народното стопанство е напълно бюрократизирано, а най-малко стопанскиятъ животъ търпи бюрократичностъ.

Досега Русия имаше четири завършени петилѣтки, първата бѣ въ 1924 г., втората въ 1929 г., третата въ 1934 г., а четвъртата започна въ 1939 г. Резултатитѣ отъ тѣзи петилѣтки, въпрѣки неимовѣрнитѣ усилия сж съвсемъ незадоволителни. Въ проценти пресмѣтнато резултатитѣ сж между 30—40%, въ най-благоприятния случай достига до 50% отъ предвиденитѣ. Само въ военната индустрия постиженията сж задоволителни и дори нѣщо повече отъ задоволителни. Това лесно може да се обясни. Всички усилия на болшевишката властъ бѣха насочени къмъ създаването на голѣма мощна военна индустрия. Болшевикитѣ не се спираха предъ никакви жертви. Въпросътъ за рентабилността на предприятието нѣмаше за тѣхъ никакво значение. Жертвитѣ бѣха много голѣми и ставаха за смѣтка на цѣлото народно стопанство. Сега сж ясни и обясними всичкитѣ тия усилия на рускитѣ болшевики.

Тая стопанска системае, както се вижда, единъ огроменъ бюрократиченъ апаратъ, сложенъ и много мжчно функциониращъ. Неговитѣ недостатъци се проявяватъ въ незадоволителнитѣ резултати. Но за комуниститѣ принципътъ за рентабилността, както се каза, нѣма никакво значение, тъй като той е присжщъ на капиталистическото предприятие, но не и на социалистическото. Недостатѣцитѣ на системата не се дирѣха въ самата нея, въ нейнитѣ органически недъзи, а въ саботажитѣ и вредителствата, които се отстраняваха чрезъ честитѣ чистки.

Обаче и при комунистическата система капиталътъ макаръ и социализиранъ, изпълнява сжщитѣ задачи които му сж възложени при капиталистическата система — да увеличи производителността. И, както се вижда, и при комунистическата система печалбата не се унищожава, нито пѣкъ се дава на работника, комуто тя по доктрината естествено трѣбва да принадлежи, а се получава отъ държавата, която замѣства капиталиста-предприемачъ.

Положението на работника не е по-добро въ тая система отъ това на работника при капитализма. Трудовитѣ условия тукъ се уреждатъ едностранно отъ държавата, като суверенна властъ. Работникътъ по неволя се подчинява на тия условия. Работниците нѣматъ право на стачки. Стачките сж забранени и всѣко критическо отнасяне къмъ условията на труда, къмъ неджитѣ въ производството, къмъ стопанската система изобщо, се наказва и хиляди и хиляди работници станаха жертва на многобройнитѣ чистки.

И при комунистическата стопанска система печалбата се капитализира, но се капитализира отъ държавата съ цель за пресъздаването на капитала и поддържането на неговата производителна сила.

Комунистическата система е цѣлостна. Тя подчинява и подвежда всички отрасли и прояви на живота подъ идеитѣ на комунизма. Тя неминуемо трѣбваше да социализира земята и земедѣлието.

Още преди войната отъ 1914—1918 г. въ Русия сжществуваше остъръ аграренъ въпросъ, тежка аграрна криза. Крепостничеството, наистина, бѣ премахнато въ Русия, но голѣмитѣ пространства земи се владѣеха все пакъ отъ помещиците. Рускиятъ селянинъ бѣ освободенъ, но безъ земя. Касаше се да се създаде и въ Русия, съ оземляването на селянитѣ, свободно, жизнеспособно селско стопанство. Тая задача бѣ разрешена съ реформитѣ на руския държавенъ мжжъ Столипинъ, който преди още да види началото на тѣхното осжществяване падна жертва на една провокация, еднакво насърдчавана и отъ монархиститѣ, и отъ рускитѣ революционери.

Руската комунистическа революция, обаче, изпревари и тукъ. По време на революцията, за да се спечелятъ симпатиитѣ на селянитѣ, да се вѣвлечатъ и тѣ въ революционнитѣ борби, не другъ, а самъ Ленинъ, нададе громкия повикъ: „Земята за селянитѣ!“ Селскитѣ маси се подадоха, увлекоха се и много резултатно подкрепиха революцията, съблазнени отъ надеждата да се сдобиятъ съ собствена земя, да станатъ свободни селски стопани.

Комунистическата партия, макаръ и добре организирана и мощна революционна сила, все пакъ въ сравнение съ масата отъ руския народъ — основата на държавата, — представляваше едно незначително малцинство.

Въ защита на революцията трѣбваше да се спечелятъ и да се привлечатъ маситѣ отъ селския народъ.

За да се привържатъ селянитѣ още по-здраво о революцията, болшевикитѣ и специално Ленинъ измисли и тукъ една примамлива формула — създаването на селско-работническо правителство на селско-работническа властъ. Такава, действително, се създаде, но безъ участието на селянитѣ и на тѣхни представители.

Марксиститѣ и тѣхнитѣ най-вѣрни последователи, болшевикитѣ, считаха селскитѣ маси за консервативни, дори реакционни, недостъпни за революционнитѣ идеи, недостъпни за нищо ново и напредничаво, и затова се отнасяха пренебрежително, дори враждебно къмъ селячеството. Селянинътъ навсѣкжде въ свѣта е привързанъ о земята; у никого друго чувството за частна собственостъ не е така силно развито, както у селянина — земеделецъ. Затова комуниститѣ — социалисти причисляваха селячеството къмъ така наречената дребна буржоазия.

Наистина, селянитѣ получиха земя. Темъ бѣха оставени голѣмитѣ чифлици на помещицитѣ, които чисто и просто бѣха разграбвани и унищожавани. И тѣ — чифлицитѣ — трѣбваше да попаднатъ подъ ударитѣ на рушителната стихия. Тѣхъ сполетя сжщата сждба, която сполетя частно-стопанскитѣ капиталистически предприятия въ областъта на индустрията, търговията и занаята. Но всичко това постави руския болшевизъмъ предъ една опасностъ, а именно да се създаде свободна, независима и зможна селска класа, въ лицето на така нареченитѣ кулаки. Кулаkitѣ бѣха вече бждещата дребна буржоазия опасна за болшевизма. И затова се започна обратния процесъ — „разкулачаването“ на руския селянинъ, — да се отнематъ отъ тѣхъ земитѣ и да се социализиратъ.

Пакъ отъ Ленинъ биде намѣрена и тукъ оправдателната формула. „Ако трѣбва да се отиде крачка напредъ, казваше той, може да се направятъ две крачки назадъ“. За да се подмамятъ селянитѣ и да се използватъ тѣ въ услуга на пролетарската революция тѣмъ временно се даде земя, която впоследствие имъ бѣ брутално и жестоко отнета.

И може ли, наистина, въ целостната и единна комунистическа система да сжществува частна собственостъ и частно стопанство? — Не. И земедѣлието трѣбваше

да бжде вмѣстено, подредено и подчинено на общата комунистическа стопанска система. Тая задача се разрешаваше съ създаването на „совхозитѣ“ и „колхозитѣ.“ И еднитѣ и другитѣ сж държавни селски стопанства. Съветскитѣ социалистически стопанства, „совхозитѣ“, сж чисто и просто държавни земеделски стопанства, създадени принудително и задължително отъ държавата. Колхозитѣ пъкъ сж единъ видъ кооперативни т. е. колективни, комунистически селски стопанства, създадени привидно по свободната инициатива на селянитѣ. Но и еднитѣ и другитѣ сж напълно държавни както казахъ, принудителни и задължителни. Селянитѣ принудително и задължително се причислиха къмъ тѣхъ. Крепостничеството бѣше премахнато, но комунизмътъ го възкреси въ новитѣ стопански форми. Въ стопанството и на совхоза и на колхоза селянинътъ не е свободенъ, той работи задължително и принудително. Ония, които не се подчиняватъ доброволно на новосъздадената организация, се изгонваха и унищожаваха. Започна се масова чистка на кулаkitѣ, като опасни вредители. Тѣ бѣха очистени; маса селяни чисто и просто бѣха унищожени.

Държавниятъ капитализъмъ се наложи и въ областта на земедѣлието.

Совхозитѣ и колхозитѣ сж голѣми, съ обширни земни пространства земеделски стопанства. Но, както казахъ, държавни и бюрократизирани, управлявани ржководени отъ голѣмъ щабъ чиновници, нѣкои отъ тѣхъ сж агрономи. Справедливостта го изисква да признае, че много отъ ржководителитѣ — агрономи бѣха хора подготвени въ професията си и преданни на земедѣлието.

Въ тия създания на болшевикитѣ нѣма никава свобода, никаква инициатива. Селянинътъ е подчиненъ, работи по заповѣдь и по нарядъ. Стопанството е подредено по планъ и съ опредѣлени и поставени задачи. И планътъ, и целитѣ на стопанството, и начинитѣ на работа въ него — всичко се опредѣля отъ властта.

Въ комунистическата стопанска система, следователно, и селското стопанство е планово, ржководено, централизирано, направлявано отъ държавата, т. е. отъ нейнитѣ чиновници. Селянинътъ е чисто и просто прикрепостенъ работникъ; той е и пролетаризиранъ.

Ако и тукъ трѣбва да се посочатъ постигнатитѣ резултати отъ тия новообразувани комунистически предприятия, трѣбва да кажемъ, че по общо признание на самитѣ руси, производителността на богатата руска земя, е доста отпаднало и е значително по-назадъ отъ това, което се е добивало на единица площъ преди революцията. А що се касае до разпредѣлението на добива, на това което се получава, установенитѣ пропорции и съотношения ни даватъ ясна представа за положението на рускитѣ селяни въ колхозитѣ и совхозитѣ. Отъ произведеното селянинътъ получава 30% за всички свои нужди. Други 40% взима държавата въ формата на данъци. Както е известно въ Русия данъцитѣ бѣха унищожени, особено нѣкои данъци, които още въ царско време падаха въ тежестъ на маситѣ отъ народа и като чели руската комунистическа държава бѣше държава безъ всѣкаква данъчна система. Въ сжщностъ много отъ данъцитѣ се възстановиха подъ разни прикрити форми. Държавата изземваше това, което ѝ се падаше, на сравнително ниски цени, продаваше го на много по-високи цени и по този начинъ реализираше значителни суми — отъ 30—40 милиарда рубли и това представлява главното приходно перо въ бюджета на комунистическа Русия. Останалитѣ 30% отъ селското производство се вземаха пакъ отъ държавата въ полза на разни фондове, предназначени за подобрене на земедѣлието и отраслитѣ му.

Ако трѣбва да се характеризира още по-добре бедственото положение на руския селянинъ-земедѣлецъ, азъ ще си послужа пакъ съ едно сравнение съ нашия селянинъ. Въпрѣки слабата производителностъ на българското селско стопанство — както се знае на единица площъ българскиятъ селянинъ добива много по-малко, отколкото е срѣдната европейска производителностъ на единица площъ — по-малко близо съ 30%: но отъ това, което добива нашиятъ селянинъ той отдѣля отъ 25—30%, опаричва го на пазара, за да посрещне данъцитѣ си, да покрие дълговетѣ си, ако има такива и да си набави онова, което самъ не произвежда. Всичко останало отъ добива, който получава, или 75—70%, остава въ негово пълно разпореждане — да се изхрани, да отдѣли запаси, да отдѣли семе за посѣвъ и т. н. И ако въпрѣки това все пакъ положението на нашия селянинъ е незадоволително,

то може да си представи човѣкъ какво е положението на руския мужикъ.

Комунистическата стопанска система въ Русия доведе до общо обедняване на руския народъ. Мечтаното и идеализирано социално равенство се постигна и тукъ — всички се изравниха, но се изравниха въ мизерията. Законътъ за омизеряването на маситѣ не намѣри такова типично приложение въ капиталистическия строй, каквото намѣри въ болшевишка Русия. Селскитѣ маси тамъ обедняха и трѣбваше да дирятъ препитание на своя трудъ въ бѣгството си къмъ градоветѣ. Процесътъ на урбанизирането въ Русия се засили. Докато до 1914 г. въ рускитѣ градове живѣха само 10—15% отъ населението, въ 1939 г. вече живѣятъ отъ 32—34%. Тия нови прирѣсти на населението въ градоветѣ не се дължатъ на увеличената раждаемостъ или на нарастналото благосъстояние, което кара забогатѣлитѣ да дирятъ по-удобния и по-привлекателния градски животъ, а сж резултатъ на упадъка, на обедняването. Къмъ града се отправятъ обезземенитѣ, обеднѣлитѣ слоеве отъ населението, които като работници, като пролетарии, предлагатъ и намиратъ оползотворение на своя трудъ и сили.

Трѣбва да кажемъ още нѣщо за совхознитѣ и колхознитѣ селски комунистически стопанства. Тѣ сж механизирани и моторизирани. Въ тѣхъ се извършва едно проникване и концентриране на капиталитѣ. Но то не става по законитѣ на капитализма, а по предписание и по известния ни вече начинъ.

При огромнитѣ земни пространства, при степния характеръ на руската земя, сравнително рѣдката населеностъ, при голѣмото плодородие на почвата, при благоприятнитѣ географски и климатически условия за най-разнообразни култури, екстензивни и интензивни, Русия можеше да си позволи този опитъ. Но спорътъ не е въ това, а въ голѣмитѣ усилия, които прави болшевизма въ насилственото пролетаризиране на руското селячество. Създаването на тѣзи форми на стопанството, което макаръ и снабдено съ най-свършена техника, все пакъ не даде очакванитѣ резултати. Вѣроятно е, обаче, въ бждеще успѣхитѣ да бждатъ задоволителни.

п.с
7

Империализмът на болшевишкия комунизъм

Капитализмът бѣ господствуваща стопанска и обществена система цѣло столѣтие и половина. Той бѣ обща система, ако не за цѣлия свѣтъ, то за цѣла Европа. Той завладѣ и се наложи въ Европа и даде стопанския образъ на европейския културенъ свѣтъ. Капитализмътъ се утвърди като цѣлостна система. Той проникна и завладѣ всички европейски държави и създаде въ икономическо отношение отъ Европа нѣщо цѣлостно. Европа бѣ подъ режима на тая система.

И марксистическо-комунистическата система, претендираща единъ видъ за естественъ и законенъ наследникъ на капитализма, има претенцията да бжде сжщо така обща цѣлостна система, обгръщаща и завладяваща, ако не свѣта, то най-малкото Европа. Марксъ считаше, че социализмътъ е логически резултатъ отъ историческото развитие на капитализма, че капитализмътъ при дадена степенъ на развитие, неминуемо ще рухне и ще отстѣпнѣ мѣстото си на новия социаленъ строй и че комунистическия социалистически строй ще се наложи и ще завладѣе свѣта и преди всичко Европа.

Комунизмътъ не може да съществува изолирано и откъснато. И той трѣбва да завладѣе, да уеднакви и да даде бждещия стопански и общественъ образъ на свѣта. Това обаче нѣма да стане само по себе си, по силата на единъ фатализъмъ. То ще се наложи отъ свѣтовната социална революция. Социалната революция ще бжде дѣло на организирания международенъ пролетариятъ, носителъ на марксистическитѣ социалистически идеи. Международниятъ пролетариятъ ще поведе борбата и социалната революция. Той е исторически призванъ за това. Това е неговата историческа мисия, така както на времето си въ френската революция третото съсловие имаше мисията да наложи и утвърди капитализма.

Ето защо пролетариятът трѣбва да се организира, да се осъзнае въ своитѣ класови интереси, да се проникне и вживѣе въ социалистическитѣ идеи, да бѣде комунизиранъ.

Тия схващания изразяватъ разбиранията за ролята, която има да играе пролетариятътъ, организиранъ въ разнитѣ интернационали. Въ миналото социалъ-демократическитѣ партии, подъ марксистическо идейно влияние, бѣха международно организирани. Бѣше създаденъ така наречения първи, по-късно втори интернационалъ, а по време на голѣмата война въ 1914 г. се създаде интернационала 2¹/₂ Цимервалдския (въ гр. Цимервалдъ, Швейцария) и следъ това третия интернационалъ, (московскиятъ), съ седалище въ Москва.

Рускитѣ болшевики — комунисти смѣтатъ, че Русия има историческата мисия да наложи и утвърди комунистическата система въ Европа, па дори и въ цѣлия свѣтъ. Историческата мисия, обаче, на Русия е другаде. Голѣмитѣ европейски народи, а понѣкога и малкитѣ, действително иматъ известна историческа мисия. Тѣ сж натоварени отъ providението, така да се каже, съ нѣкоя историческа мисия. Тия народи правятъ свѣтовната история. Тѣ даватъ хода на събитията и на всички преобразования, които ставатъ въ живота на човѣчеството.

Историческата мисия на единъ народъ се опредѣля отъ неговото геополитическо положение, отъ културата и отъ способността на тоя народъ. Въ края на сръднитѣ вѣкове историческата мисия на Италия бѣ да предаде ценноститѣ на ренесанса на свѣта и да създаде основитѣ на духовната култура на съвременна Европа. Историческата мисия на Англия бѣ да създаде и утвърди капитализма, да го наложи въ свѣта и особено въ задоканския свѣтъ, да поддържа мира и реда. Англия създаде голѣмата си колониална империя, чрезъ която, така да се рече, провеждаше не само своето влияние, но и владѣеше свѣта.

Франция имаше историческата мисия да утвърди и наложи идеитѣ на французската революция, т. е. да създаде съвременния европейски строй. Духътъ на французската революция остана господстващъ може да се каже до наши дни.

Германия, бидейки въ сърдцето на Европа, има историческата мисия да създаде не само новата карта на свѣта, но и новия социалистически общественъ строй.

Ако ми бжде позволено, ще направя едно малко отклонение, колкото това да се вижда странно и не до тамъ умѣстно, за историческата мисия на България. Макаръ и малка държава, малъкъ народъ, по силата на положението, което заема, бидейки въ срѣдата на Балканския полуостровъ, и България имаше предопредѣление, имаше историческа мисия. България е преди всичко единъ важенъ възелъ по пѣтя, който ще свързва Европа презъ предна Азия съ земитѣ и брѣговетѣ на двата голѣми морски простора — Индийскитѣ и тихия океанъ; тя е на пѣтя — Хелголандъ — Багдатъ. Историческата мисия на България е да подържа така да се каже реда и мира на тая частъ отъ югоизточна Европа, въ която сж преплетени толкова важни и разнообразни политически и стопански интереси. България има мисията да свързва, чрезъ мѣстото, което заема между дветѣ части на двата материка Европа съ Азия, да бжде проводникъ на европейската култура и цивилизация, бранителъ на европейскитѣ интереси и културни блага. Затова тя трѣбва да укрепне като мощна, единна, хомогенна въ расово и въ национално отношение срѣдишна държава и да отстоява не само своитѣ интереси, но да отстоява и интереситѣ на ония, съ които сждбата и историята я свързватъ и които иматъ нѣщо общо въ отстояване правото си на съществуване. Въ миналото България имаше историческата мисия да христианизира славянството, да предаде и обобщи между славянскитѣ народи християнската вѣра, която на времето си се яви като голѣмъ не само религиозенъ, но и културенъ факторъ. А за да запази ролята си и да засили значението си като сила, бранеща не само своитѣ права и интереси, но и правата и интереситѣ на ония, които сж заинтересувани въ тая частъ на Европа и Азия, тя трѣбваше да славянизира така да се каже Балканския полуостровъ въ едно време, когато Византия бѣше въ упадъкъ и слизаше отъ сцената на свѣтовната история. Славянизиране, ние не разбираме въ смисълъ на панславизъмъ, а въ смисълъ на създаване на една силна, единна и обединена България, която трѣбваше да обедини въ

едно национално единство разпокъсанитѣ и враждуващи помежду си славянски племена на Балканския полуостровъ.

Това бѣше нашата мисия, която, за съжаление, биде прекъсната съ нашествието на турцитѣ въ Европа, но която възкръсва и се възстановява отново при новитѣ условия, при създаването на новия европейски редъ.

Каква е историческата мисия, наистина, на Русия? Тя се опредѣля отъ нейното мѣстоположение, отъ нейната география. Нейната историческа мисия не е да болшевизира свѣта, да наложи и утвърди комунистическата стопанска и обществена система. Европа ще се преустрои независимо отъ Русия. Новиятъ свѣтовенъ и стопански строй въ Европа нѣма да бжде комунистически. Рускиятъ болшевизъмъ не подхожда на европейския свѣтъ. Рускиятъ комунизъмъ не отговаря на културната и стопанска структура на Европа. Той е ней чуждъ. Той ще понижи извънредно много стандарта: материалното и духовното ниво на европейския човѣкъ. Може рускиятъ комунизъмъ да еволюира, да се облагороди и да се оплодотвори колкото да се вижда това странно, като резултатъ отъ голѣмия двубой, отъ стълкновенията на двата голѣми народи, германския и руския. Азъ лично смѣтамъ, че Германия и тукъ ще упражни голѣмо културно и духовно въздействие. И ако не се лъжа въ предвижданията си, милионитѣ пленници, които днесъ сж въ Германия, ще занесатъ нѣщо ново въ Русия, много по-благородно и много по-човѣшко. Разбира се, всичко зависи отъ това, доколко тия милиони пленени човѣшки маси ще бждатъ податливи на благотворни влияния и дали ще могатъ да видятъ сжщността на това, което днесъ представлява Европа въ лицето на единъ отъ нейнитѣ най-голѣми народи — германскиятъ.

Въ духа на тѣзи разсъждения трѣбва да кажа, че не е праздна приказка факта, че въ руския болшевизъмъ има много азиатски елементи, които сж противни на европейската психика и не отговарятъ на високото културно и духовно ниво на европейскитѣ народи. Русия е била винаги единъ грамаденъ конгломератъ отъ народности, съ най-разнообразни расови качества и способности. Русия има, обаче, удивителна асимилативна способностъ — всичко, което попадне въ Русия обрусѣва,

т. е. порусва се. Многобройнитѣ руски народности, повечето отъ азиатски произходъ бѣха подъ културното и духовно въздействие на славянска Русия, на славянския руски елементъ — на славянството, а всичко това определя историческата мисия на Русия. По своето геополитическо положение тя е единъ свѣтъ самъ за себе си, единъ материкъ самостоятеленъ, спояващъ Европа съ Азия. Русия е звеното между Азия и Европа, тя е Европа въ Азия и Азия въ Европа, ако бихъ могълъ да употребя този изразъ. Мисията на Русия е да посрѣднични на взаимното проникване на културата, на взаимното проникване на европейското влияние въ Азия и обратното. Въ това посрѣдничество тя създава своя самобитна култура, създава се сжщинска Русия. Тя отразява две влияния, идеитѣ и духа на два свѣта, на две расови култури, на бѣлата раса и на азиатскитѣ раси. Русия имаше предназначение да посрѣднични между Европа и Азия, да ги свързва, да ги пречупва, да неутрализира, така да се каже, културното стълкновение, пъкъ не само културното, но и духовното стълкновение между тия две голѣми страни въ свѣта.

Русия има предназначението да поддържа границитѣ и мира между народитѣ на тия два материка, които чрезъ нея сж свързани.

Историческата мисия на Русия обяснява и характера, дава и съдържанието на дветѣ голѣми революции, които тя преживѣ отъ времето на Петра Велики до сега.

Революцията презъ времето на Петра Велики, изразена въ неговитѣ реформи, имаше за целъ да поевропейчи Русия, да я приобщи къмъ европейскиятъ духъ и европейската култура и цивилизация, за да бжде тя, наистина, посрѣдникъ между Европа и Азия, да поеме ролята която ѝ се определя отъ нейното свързочно положение. Смисълътъ на тая революция бѣше Русия да настигне въ всѣко отношение Европа. И Петъръ велики заимствуваше всичко отъ Германия, главно отъ Прусия. Затова по това време и впоследствие нѣмското влияние въ Русия бѣ много голѣмо. Знаятъ се мжнотиитѣ и борбитѣ, които Петъръ Велики среща въ своето дѣло. Срещу него се опълчиха всички ония сили и елементи, които бѣха пропити отъ азиатски духъ Азия реагираше срещу Европа. И тогава пжтътъ на революцията се раз-

чистваше чрезъ многобройни чистки. Така че, ако е позволена една ирония, болшевикитѣ не сж оригинални и тукъ.

Руската революция отъ 1917 год., трѣбваше да има по моему сжщото предназначение. Русия правѣше колосаленъ скокъ. Закъснѣла съ столѣтия въ своето икономическо и социално напредване, спжвана отъ абсолютизма, тя трѣбваше да догони и да се изравни съ европейскитѣ културни държави, за да изпълни именно мисията, която историята ѝ възлага, мисията, за която азъ вече говорихъ. Природата е надарила Русия, въ изпълнението на тая нейна мисия, съ всички благоприятни условия: голѣми надземни и подземни богатства, огромно население, съ една дума тя има всички благоприятни условия да развие своитѣ стопански сили съ размахъ и то въ американски мащабъ. Но фанатицитѣ и доктринеритѣ, водачитѣ на революцията измѣстиха Русия и я отклониха отъ нейното предназначение. Тѣ поставиха други задачи за разрешение — установяването на другъ общественъ строй, задължителенъ за всички. Въ тая своя мисия, обаче, Русия нѣма да успѣе. Руската комунистическа революция ще забави само темпото на развитието и ще измѣсти само временно Русия отъ нейния нормаленъ пжтъ, а може да се допусне, че фанатичнитѣ доктринери може и да проиграятъ значението и ролята на Русия въ свѣтовната история.

Най-сетне руската комунистическа система можеше да съществува и като успоредна, като само за себе си стопански и общественъ строй, ако, разбира се, руситѣ не се опитваха да се намѣсятъ въ европейскитѣ работи и съ международното подстрекаване на пролетарията нѣмаха претенцията да реформиратъ по свой образецъ свѣта.

* * *

Въ марксистическитѣ социалъ-демократически партии е имало винаги различия въ тактиката и различия въ разбирането и въ тълкуването теорията на марксизма. Марксъ бѣ за социалъ-демократитѣ абсолютенъ авторитетъ. Той, подобно на голѣмитѣ религиозни водачи, бѣ неоспорванъ. Неговата догма бѣ задължителна и непогрѣшима. Особено фанатични въ това отношение бѣха рускитѣ революционери и социалисти. Марксизмътъ отиваше до сектанство. Голѣмиятъ авторитетъ на Марксъ

сковаваше социалистическата мисъл. Разбира се и тукъ се явиха различия и тия различия не закъснѣха да се проявятъ. Реакцията последва отъ това, че животътъ върви по свои пѣтища и не следва законитѣ на марксизма. Тѣзи отклонения въ теоретическитѣ и практическитѣ разбирания въ приложението на марксизма, т. е. различията въ схващанията и тактиката бѣха резултатъ отъ наблюденията върху самия животъ. Така напр., законитѣ на капитализма така както ги разбираше Марксъ, не намѣриха това приложение, което той имъ предвѣщаваше, както въ индустрията, така и въ земедѣлието. Теорията зар езервната промишлена армия, — която правѣше илюзорни и безъ значение социалнитѣ реформи въ защита на труда, за подобрене на материалното положение на работницитѣ и предотвратяваха омизеряване на работническата класа, — не се оправда. Правовѣрнитѣ марксисти и тукъ намираха формули, за да излѣзатъ отъ затрудненото и деликатно положение, въ което тѣ попадаха. Повишениятъ стандартъ на живота на всички, въ това число и на работницитѣ, бѣ очевиденъ. Капитализмътъ наистина побеждаваше, той пролетаризираше маситѣ, но въ сжщото време се задълбочаваше, разширяваше и създаваше работа, въ която работницитѣ намираха по-добро препитание и приложение на своя трудъ, отколкото ако упражняваха самостоятелно занятия.

Общото ниво на благосъстоянието се повишаваше, техническиятъ напредѣкъ и науката, социалнитѣ реформи, намѣсата на държавата въ защита на труда, всичко това се умаловажаваше, но то даде своитѣ резултати благотворни и повишаваше нивото на живота въ самитѣ работници. Фанатизиранитѣ догматици на всичко това отговаряха, че подобренито е само релативно, но не и абсолютно. Въ сравнение съ голѣмитѣ печалби и богатства, които трупя буржуазията, материалното положение на работницитѣ е съвсемъ незначително.

И процесътъ на общото пролетаризиране и той не ставаше по шаблонитѣ на марксизма. Не всичко, разбира се, се пролетаризираше. Напротивъ, капитализмътъ, наредѣ съ буржоазията, създаде и срѣдната класа отъ дребни търговци, индустриалци, занаятчии, хората на свободнитѣ професии, изобщо въ тѣхното лице се създаде една голѣма обществена сила, която като звено поддържаше рав-

новесието и социалната хармония. И държавата съ своите охранителни и защитителни мърки въ защита на трудящитъ се умѣше да поддържа по-дълготраенъ социаленъ миръ. Революционниятъ и бунтарски духъ не бѣ работа на капитализма, който въ своя разцвѣтъ създаваше общо благосъстояние. Не може да се поддържа както това предвиждаше Марксъ, че капитализмътъ правеше богатството привилегия на едно само малцинство. Напротивъ капитализма демократизираше доходитъ и печалбитъ.

Моята цель тукъ, разбира се, съ тия разсъждения не е да защищавамъ и спасявамъ капитализма. Той залѣзва и отива въ миналото на историята. Моята цель е да подчартая законитъ на общественото и стопанско развитие, които не се покриватъ съ разбиранията на марксизма и неговитъ последователи. И затова социалиститъ и социалиститъ-марксиста предприеха ревизия срещу непогрѣшимостта на марксистическата теория и практика. Както казахъ и по-рано социалистическитъ движения и социалистическитъ партии въ нѣкои отъ европейскитъ държави, главно въ Франция и Англия, не бѣха подъ догматичното влияние на марксизма. При все това той все упражняваше кога по-голѣмо, кога по-слабо влияние.

Социалистическитъ движения въ тия страни, въ своята основна теория бѣха подъ друго идейно влияние и други политически тенденции. Тѣ бѣха повече подъ влиянието на утопичния социализмъ, който бѣше много по-примирителенъ, много по-сдържанъ, не бѣше бунтарски, а човѣченъ. Въ Германия се роди ревизионизма, създателъ на който бѣ известния за времето си теоретикъ и политикъ Едуардъ Бернщайнъ. Бернщайнъ публикува своята книга „Предпоставки на социализма и задачитъ на социалната демокрация“ (преведена и на български). Тая книга е повечето сборникъ отъ статии, печатани и по-рано въ *Neue-Zeit* отъ 1898 до 1900 г. Бернщайнъ, единъ отъ голѣмитъ и авторитетни познавачи на марксизма формулира своитъ нови социалистически разбирания. Той подлага на ревизия много отъ теоретическитъ основи на марксизма и смѣта, че Марксъ е преувеличилъ бързото темпо на загиването на капитализма, че много е избързалъ въ своитъ предвиждания, тъй като, както се вижда, капиталътъ имаше и има голѣма съпро-

тивителна сила. Бернщайнъ оспори и други отъ основнитѣ схващания на марксизма, именно, че дребната буржоазия се пролетаризира и засилва кадритѣ на работничесвото, следователно, на социализма. Той възстана и противъ принципа на непримиримата класова борба и предизвика и тукъ ревизия въ политическата тактика на социалдемократическата партия. Не класовата борба, а класовото сътрудничество ще приближи социализма и работничесвото до осъществяването на тѣхния идеалъ.

Ревизионистическиятъ идеи на Бернщайнъ подеиствуваха като силенъ експлозивъ въ тактическитѣ разбирания не само въ срѣдитѣ на нѣмскитѣ социалдемократи, но и въ цѣлия интернационалъ. Навсѣкжде се очертаха дветѣ различни течения — ортодоксални и ревизионисти. Много отъ социалистическитѣ партии бѣха предъ опасността да се разцѣпять; дори въ нѣкои страни тѣ не можаха да избѣгнатъ разцѣплението. Даже въ най-слабо капиталистически развита България той имѣ своето отражение и, както е известно, българската социалдемократическа партия, подъ идейното влияние на тѣзи именно разбирания се разцепи на две групи: тѣсни и широки. Партията на тѣснитѣ още въ 1917 г., годината на руската революция, бързо се приспособи и не може да се каже само по подражание, но и по налучкване на това, което ставаше, си прикачи името „Българска комунистическа работническа партия“. Тя остана най-догматична, най-фанатична и непримирима въ класовитѣ борби и игра следъ войната не маловажна политическа роля у насъ.

На страната на ревизиониститѣ бѣха, както казахъ, Бернщайнъ съ цѣла плеада отъ образовани марксисти. На страната на ортодоксалнитѣ бѣше Карлъ Каутцки.

Дветѣ групи поведоха упорити и сериозни борби—въ партийни конгреси, въ партийни сбирки, въ международни конгреси. Тактическитѣ и доктринерни различия бѣха сложени на дневенъ редъ и на обсъждане. Ревизионизмътъ се наложи и влияеше силно. Той създаде отъ германската работническа социалдемократическа партия управляваща партия. Следъ войната нѣкои отъ социалистическитѣ партии, и особено германската, взеха участие въ управлението. Такъвъ бѣше случая и въ скандинавскитѣ страни, въ Англия, па даже и въ Бъл-

гария. Най-слабо отражение даде равизионизмът, обаче, въ Русия, въ срѣдитѣ на руската социалдемократическа партия. Рускитѣ социалисти повечето останаха при старитѣ сухи догматични схващания на марксизма. Дори Плехановъ, единъ отъ най-образованитѣ руски социалисти, остана правовѣренъ марксистъ.

Тактически различия е имало винаги, но най-ярко се проявиха различията въ схващанията върху революционната тактика на рускитѣ комунисти, представлявани отъ двамата голѣми комунистически водачи, отъ Лео Троцки, прикритото име на Леонъ Давидовичъ Бранщайнъ, отъ Сталинъ, прикритото име на грузинеца Йосифъ Джугашвили.

Троцки е роденъ презъ 1877 г. Той е евреинъ. Живѣлъ е повечето въ чужбина като емигрантъ. Училъ е доколкото ми е известно, въ политехника, съ целъ да се посвети на инженерство. Той бѣ повече интелектуалецъ, доктринеръ и ортодоксаленъ марксистъ, наклоняващъ се винаги къмъ групата на Плехановъ. Едва предъ революцията на 1917 г. той се присъедини къмъ Ленинъ. Голѣмитѣ му практически заслуги сж въ създаването и организирането на червената армия въ качеството му на комисаръ на войната.

Първоначално различията бѣха въ съревнование между Троцки и Сталинъ, които претендираха за наследството на Ленинъ, за водачеството. Впоследствие тия съперничества се оформиха и въ принципиални тактични различия и не закъснѣха да избухнатъ въ формаленъ партиенъ двубой. Троцки считаше, че трѣбва да се засилятъ усилията на третия интернационалъ въ болшевиизирането на Европа. Че сама комунистическа Русия трѣбва да бжде по-дейна въ това отношение, тъй като по предписанието и предвижданията на Марксъ комунистическия строй не може да съществува изолирано и откъснато и следователно и комунистическа Русия не може да съществува изолирана въ единъ враждебенъ ней капиталистически свѣтъ. Споредъ него, Русия трѣбва да има първостепенна роля и участие въ свѣтовното утвърждаване на комунистическата система; Русия трѣбва да командва и ръководи интернационалната социална революция.

Сталинъ е селски синъ. Грузинецъ. Роденъ е въ 1879 г. Училъ се е известно време въ духовна семи-

нария. Той е безъ образование, обаче, е човѣкъ на дѣлото, съ силенъ практически политически усетъ, енергиченъ, дѣлови, суровъ и безогледенъ въ борбата. Още презъ 1903 год. той се присъедини, като младъ човѣкъ, къмъ групата на Ленинъ, къмъ болшевикитѣ. Той не се различаваше отъ своя съпърникъ относително революционната мисия на Русия. Разликата между тѣхъ е само въ тактиката. Троцки бѣ за непосредственото активно действие, а Сталинъ смѣташе, че е опасно и ненавременно да се изнасилватъ събитията. Той искаше да се остави Европа на спокойствие за известно време, докато Русия бжде готова, да се остави Европа — временно на естествения си процесъ на разложение и болшевизиране.

До фашизма въ Италия и до появяването на националсоциализма въ Германия, въ Европа и свѣта болшевизмътъ нѣмаше конкурентна система. Италианскиятъ фашизъмъ не се смѣташе опасенъ, макаръ да бѣ така ненавижданъ отъ комуниститѣ. Италия не можеше да влияе на латинскитѣ народи. Тая роля и ръководство се падаше на Франция. Тя, обаче, бѣ въ усилено темпо на политическо и обществено разложение. Френскитѣ комунисти, които често посѣщаваха Москва, едни отъ тѣхъ насърдени и фанатизирани, — други пъкъ отчаяни и впоследствие ренегати, — бѣха много активни. Тѣ подкрепиха и насърдчиха създаването на народния фронтъ въ Франция, безъ да взематъ участие въ управлението на държавата. Отъ името на работническото тѣ предявяваха винаги голѣми искания знаейки предварително, че тия искания не могатъ да бждатъ осществени. Това се правеше съ единствена целъ да се засилва недоволството въ работническитѣ срѣди и да изострюватъ класовитѣ противоречия и класовитѣ борби.

Германия следъ войната, поради тежкитѣ мирни договори и пораженията, морални и стопански, сжщо така бързо се разлагаше. Комунизмътъ се ширеше и задълбочаваше и въ срѣдитѣ на германското работничество. Групата на спартакиститѣ, наречена така по името на единъ древно-римския водачъ на робитѣ — Спартакъ, предвождана отъ фанатизирани хора като Либкнехтъ и Роза Люксенбургъ и двамата евреи по произходъ — имаше симпатии и поддържката на нѣмското работничество. Въ това време другитѣ политически партии, безпо-

мощни и изнемогващи отъ день на день, губѣха все повече значението си. Това трая до появяването на национал-социализма.

Така континентална Европа, въ лицето на най-големитѣ държави, се разлагаше и като зрѣлъ плодъ неминуемо и естествено трѣбваше да падне въ скутитѣ на болшевишкия комунизъмъ.

Освенъ това Сталинъ считаше, че Русия още не е готова за една резултатна активна намѣса въ Европа. Вътрешно неукрепената все още червена армия, бѣше слаба и недостатъчно обучена и неподготвена за една такава мисия. Тя бѣ още въ началото на своето създаване. Но положили се отчаяни усилия, съ много жертви въ всѣко отношение, за да се създаде и засили тя, докато достигна до това положение, до което я виждаме днесъ. Съ една дума, Сталинъ държеше повече смѣтка за едно фактическо положение въ Европа, за нейното естествено разложение, и не искаше да се изнасилватъ събитията.

Презъ цѣлото това време, обаче, рускитѣ комунисти водѣха непримирима и отчаяна вътрешна борба, която завърши съ очистиането на руската комунистическа партия отъ Троцки и неговитѣ приятели. Едновременно съ това сталинизмътъ се втурна въ затвърдяването на комунистическата система, нейното създаване и изграждане като цѣлостенъ стопански общественъ строй. Комунистическа Русия въ това време се създаде социално, стопански и политически и най-главно и преди всичко, военно.

Въ основнитѣ си разбирания Сталинъ, като човѣкъ на практиката, бѣ правъ, но той погрѣшно предвидя събитията. Не само че не можа да схване голѣмото значение и голѣмата сила на нѣмския национал-социализъмъ, но той, най-главното, не предполагаше, че новата международна война ще избухне така скоро, следъ по-малко отъ 25 години. Но единъ пѣтъ войната отъ 1939—1940 г. станала неизбежна, Русия започна усилено да се готви военно-икономически и политически, изобщо въ всѣко отношение. Въпросътъ за нея се свеждаше само до това — да печели време, за да се изтощятъ до крайни предѣли воюващитѣ и тогава съ своята огромна военна сила тя да каже думата си, да диктува, не само мира, но и преустройството на новия свѣтъ, който трѣбваше да се преустрои по комунистически. Тая историческа

мисия болшевикитѣ възлагаха на Русия и на руската червена армия.

Следъ всичко това, какво обяснение може да се даде на отклонението, което болшевикитѣ направиха отъ генералната линия на своята тактика и политика и доктрина, какъ болшевикитѣ трѣгнаха рамо до рамо съ най-капиталистическитѣ и най-буржоазни държави, не само въ Европа, но и въ свѣта — Англия и Америка? Ония, които познаватъ практическото политическо обоняние на Сталинъ, не намиратъ нищо чудно и неестествено въ това. Съюзътъ между капиталистическа Англия и болшевишка Русия е съюзъ за взаимно спасяване и взаимна защита. Само бъдещето ще покаже доколко той е искренъ. По марксистическата доктрина, Англия неминуемо ще има сжщата сждба, която има капитализма изобщо. Нали самъ Марксъ очакваше социалната революция да избухне най-напредъ въ Англия. Капитализмътъ неминуемо ще загине, не само защото е казано, — споредъ диалектиката на Хегелъ — че носи въ себе си зародиша на собствената си смъртъ, но и поради това, че опустошенията и пораженията, които ще причини войната, независимо отъ това кой ще победи, ще болшевизира духоветѣ на народитѣ въ британскитѣ острови и задъ океана.

Комунизмътъ е голѣмо, съ свѣтовно значение обществено движение. Едва ли има страна въ свѣта, която да не е заражена, подяждана и разлагана отъ болшевизма. Той е, или скритъ и дремящъ, или дѣлови и настѣпателенъ, споредъ случая и споредъ условията.

На какво дължи своя успѣхъ комунизма? На усилията на третия интернационалъ ли; на свѣтовната болшевишка пропаганда и агитация ли; или най-сетне, че доскоро, до преди 5—10 години той, комунизмътъ, като социалистическа система, нѣмаше конкурентъ? На това ли, че социалдемократическитѣ партии въ Европа подготвиха пѣтя му къмъ победата, на това ли най-сетне, че капитализмътъ, като обществена и стопанска система е вече незадоволителенъ, отживѣлъ времето си и замира? Да, на всичко това той дължи по нѣщо отъ успѣхитѣ си, но неговия успѣхъ се дължи, преди всичко, на неговия идеалъ, на неговата идеология, която бѣ проста, достъпна и най-главно, привлекателна, дори съблазнителна за работническитѣ маси и за маситѣ изобщо. Затова той про-

никова еднакво, както въ срѣдитѣ на работниците, така сжщо и на селянитѣ, и на бедствуващата интелигенция. Марксизмътъ даваше една идея ясна, достъпна за маситѣ. Той действуваше върху тѣхъ, както действуваше напр. християнството като религия въ древността. Следъ християнството, социализмътъ е едно отъ най-могъщитѣ, най-широко разпространенитѣ движения, не съ религиозенъ, а съ чисто социаленъ характеръ. Марксизмътъ даваше единъ идеалъ, предвещаваше общественъ строй на истинско равенство, на истинска свобода, единъ строй, въ който ще господствуватъ носителитѣ на този идеалъ, класата, която исторически е повикана да преустрои свѣта — работническото. Въ този строй нѣма да има бедни и богати, угнетени и онеправдани. Това ще бжде строй безъ социални различия. И наистина, какво по-привлекателно може да се даде на работническото и на човѣчеството изобщо? Но не само на тия особености марксистическия социализъмъ дължи своята настѣпателна сила и своитѣ успѣхи. Той еднакво умѣеше да спекулира и съ идеализма на работниците, и съ тѣхнитѣ материални и класови интереси и инстинкти. Подклаждайки класовата умраза той задълбочаваше раздѣлението и противорѣчията между общественитѣ сили въ капиталистическия строй, той откри фронта на класовитѣ борби и като раздруска основитѣ на капитализма, подготвяше неговото падение. Той успѣ да фанатизира и да засили бойкостта на комунизираното работничество.

Освенъ всичкитѣ тия особености, легнали въ разбиранията и въ тактиката на рускиятъ комунизъмъ, т. е. на правовѣрниятъ марксизъмъ изобщо, идейно, политически и социално — рускиятъ болшевизъмъ е изграденъ върху марксистическитѣ догми, както сж формулирани въ „Комунистическия манифестъ“, въ „Капиталъ“ и въ цѣлата оная огромна марксистическа литература презъ XIX и XX вѣкъ.

Борбата срещу комунизма и социализма въ лицето на Русия е въ разгара си. Моята непоколебима вѣра е, че комунизмътъ и болшевизмътъ ще бждатъ победени, сразени. Тази е историческата мисия на Германия. Тя трѣбва да отстрани въ кървава борба болшевизма и да открие и осигури пътя на истинския социализъмъ. Но би било неоправдано лекомислие да се вѣрва, че съ сразяването на болшевишка Русия, комунизмътъ авто-

матически е сломенъ и ще загине. Мнозина не могат да си обяснятъ упоритата съпротива на Русия, фанатизма на комунизма и болшевизма, на постояннитъ имъ и непрестанни усилия да залѣятъ свѣта съ идеитъ на марксистическия социализъмъ. Мнозина не могатъ да си обяснятъ и удивителната храбростъ и издръжливостъ на руския войникъ по бойнитъ полета? Присжщъ е на комунизма, като идейно убеждение, фанатизма. Фанатизмътъ е изобщо втора природа на всички истински революционери.

Идеята за класовата борба и класовата непримири-мостъ десетилѣтия подъ редъ се внедряваше въ съзнанието на маситъ отъ народа. При това русинътъ не познава Европа. Той гледа на нея презъ очилата на Азия, той я ненавижда, тя е нему чужда. И не преувеличаватъ ония, които въ двубоя между Германия и Русия виждатъ единъ двубой на два свѣта, на две култури, на две цивилизации, па, ако щете, и на два материка. Отъ две десетилѣтия, откакъ комунизмътъ е господствуващъ въ Русия, се създаде фанатизираниятъ руски комунистически човѣкъ, твърдъ и суровъ. Генерации се възпитаха и обучиха въ комунизма.

Но рускиятъ комунизъмъ има и друга една особеностъ. Той даде равни права на многобройнитъ и различни въ расово отношение, обитаващи Русия народи. Отъ тая расова смѣсица се ражда и създава новия руски типъ. Каква роля ще играе тоя новъ русинъ, който ще наследи добродетелитъ и пороцитъ на всички тия народи, това тепърва ще има да се види.

Съ комунизма ние трѣбва да се отнасяме сериозно. Той е голѣмо идейно — и цѣлостно интернационално движение. Грѣшка е да се мисли, че като се оклевети Русия или като се обругае комунизмътъ, борбата е приключена и победата е спечелена. Не. На комунистическата идея на комунистическия идеалъ трѣбва да се противопостави другъ идеалъ, единъ идеалъ за новъ социаленъ строй. Идеи съ идеи се сразяватъ. Срещу идейнитъ борби, борбата се води съ идеи. Идея отъ идея се измѣства; система съ система се замѣства. На комунистическия идеалъ ще се срещупостави социалистическия. Социалистическата стопанска и обществена система е вече предъ насъ, ние имаме нейния първообразъ въ германския националъ-социализъмъ.

Национал-социализъм

Нашата задача до тукъ бѣ да изяснимъ, безъ да се впускаме въ голѣми подробности, основитѣ на стопанския и общественъ строй, на тритѣ системи: капитализма, комунизма и национал-социализма.

Тия три системи сж въ съперничество. Тѣ сж въ открита борба, за първенство. Тѣ воюватъ съ въоръжени сили за правото си на сжществуване, защото си оспорватъ именно правото на сжществуване. Въ една война, небивала досега въ историята на човѣчеството, се ражда бждещиятъ социаленъ и стопански строй на Европа. Цѣлиятъ културенъ свѣтъ е въ война или на бойна нога. Голѣми, невъобразимо голѣми за нашата фантазия, човѣшки маси сж по бойнитѣ полета. Какви материални срѣдства, какви духовни ценности, колко милиони хора се жертвуватъ, колко милиони млади хора въ разцвѣта на юношескитѣ сили ще оставатъ коститѣ си въ свѣтовнитѣ бойни полета, като изкупителна жертва за новия свѣтовенъ редъ!

И дветѣ войни, и войната на 1914—1918 г. и войната отъ 1939—1940 г. сж нови войни. Тѣ по нищо не приличатъ на войнитѣ въ по-отдавнашното минало, особено последната война, която нѣма равна на себе си въ историята. Тя много сжществено се различава отъ всички досегашни войни. Тя се различава, преди всичко, по своя обсегъ на действие. Тя има наистина свѣтовенъ характеръ, засѣга цѣлия свѣтъ отъ дветѣ полукълба. Нѣма културна държава, която да не е засѣгната отъ нея. Днешната война се отличава и по методитѣ на воюването, както и по въоръжението. Въ военната техника намѣриха приложение най-голѣмитѣ открития на науката и усъвършенствуванията на техниката.

Днесъ нѣма неутрални държави, има воюващи и невоюващи. Свѣтътъ е раздѣленъ и групиранъ, къмъ едната или другата отъ воюващитѣ страни, представи-

телки на различнитѣ стопански и обществени системи. Еднитѣ сж групирани къмъ капиталистическитѣ страни, представлявани отъ Англия и Америка, отъ англосаксонския блокъ и къмъ комунизма, представляванъ отъ Съветска Русия, а другитѣ сж групирани къмъ социализма, представляванъ отъ държавитѣ на осѣта, отъ Германия и Италия въ Европа и отъ Япония въ Азия.

Всички тѣзи особености придаватъ революционенъ характеръ на сегашната война. Тя е революционна, не само по методитѣ на действие, но и по целитѣ, които ѝ се поставятъ. Тя е сжщинска социална революция, която обаче, не става по предписанията и предвижданията на марксизма. Тая социална революция не е революцията на интернационално организиранитѣ пролетариятъ, а е революция на самитѣ народи. Въ настоящия голѣмъ двубой сж народитѣ, които искатъ да запазятъ стария строй, които, както научно се казва, сж въ статика, срещу народитѣ, които искатъ своето право и своя дѣлъ въ свѣтовнитѣ богатства, въ свѣтовнитѣ простори по суша и по море, т. е. народитѣ, които сж въ динамика. Войната решава сждбата на човѣчеството, на единъ строй, който си отива, който трѣбва да си отиде, като надживѣнъ отъ времето, тѣсенъ и незадоволителенъ за буйнитѣ сили на подрастващитѣ поколѣния, строя на капитализма. Днешната война решава сждбата на новитѣ обществени системи, носители на новия редъ, духъ и идеитѣ на новото време, строй носенъ на здравитѣ плещи на младитѣ народи, на социализма. Между тѣхъ стърчи мощната фигура на руския комунизъмъ, който претендира да бжде единственъ и абсолютенъ новаторъ, представителъ на новата социална стопанска система, система, обаче, едностранчива, която той иска по шаблонъ и насила да наложи на свѣта, да я наложи на Европа най-малкото, която по култура, по психика, по структура, обществена и стопанска, по исторически традиции и по редъ още други особености, е чужда и ще остане чужда на съвременния комунизъмъ.

Социализмътъ въ неговата руска преработка и въ неговия руски образецъ, не е приложимъ и не е приемливъ за европейскитѣ народи. Въ тая свѣтова обстановка, националъ-социализмътъ е въ гигантски двубой. Той се сражава на два фронта, на фронта срещу капита-

листическата система и на фронта срещу комунистическата система.

Естествено, мнозина си задават въпроса: кой ще победи? Всъщност отговаря споредъ разбиранията си и, за съжаление, споредъ чувствата си. Азъ и другъ пътъ, по други поводи, съмъ давалъ мой отговоръ: азъ желая да победатъ ония, съ които е България, моето отечество, е свързала съдбата си. Ще победатъ истинските носители на новия духъ, на новата техника, на новия редъ, носителитъ на новитъ идеи, новия човѣкъ, новия европеецъ. Победата въ житейскитъ борби е била винаги на страната на новото, на свежото, на младото, на раждащите се сили. Тя ще бжде на страната на ония сили, които сж най-добре подготвени, които въ всѣко отношение превъзхождатъ другитъ, а особено своитъ стѣпърници и противници, които военно и обществено сж най-добре организирани, знаятъ защо воюватъ, които сж съ високъ духъ и голѣмо национално съзнание. Ще победятъ ония, които и исторически сж призвани да подематъ и носятъ дѣлото на човѣшкия напредѣкъ и иматъ историческата мисия да бждатъ образецъ на единъ новъ социаленъ и стопански редъ.

* * *

Какво представлява отъ себе си националъ-социализмътъ като обществена и стопанска система? Предстои ни тепърва да обрисоваме тоя строй и да проникнемъ въ неговата сжщностъ.

Националъ-социализмътъ не е случаенъ и измисленъ продуктъ, хрумване на нѣкой остроуменъ или надаренъ съ фантазия мечтателъ или изобретателъ на социални системи. Той е логически резултатъ на едно историческо развитие.

Националъ-социализмътъ е продуктъ на дадени исторически условия. Какъ ще си представимъ наистина тази система?

Капитализмътъ ни е известенъ, защото ние все още живѣемъ въ рамкитъ на неговата система. Ние го познаваме. Ние, които сме въ него и тъй сме свикнали съ него, така ни се вижда всичко естествено, че мжчно можемъ напр. да посочимъ и подчертаемъ най-характернитъ му особености. Все пакъ голѣмитъ му опори и основи ние ги знаемъ. Ако не ги знаемъ по собствено разби-

ране, виждаме ги и ги долавяме отъ противниците на капиталистическата система, които отправятъ и насочватъ ударитъ си, за да го унищожатъ. Ударитъ на марксистическия социализъмъ, т. е. на комунизма сж насочени върху самата държава, върху буржуазията като класа, срещу капитала и капиталиста, срещу печалбата отъ капитала, срещу частната собственостъ, наследственото право, религията и фамилията.

За комунизма ние имаме вече опыта на болшевишка Русия. Болшевишката комунистическа система е много сложна, макаръ шаблонно да прилага на практика марксизма. Дори и ония, които сж имали възможностъ непосредствено да я изучаватъ, и тѣ срѣщатъ голѣми затруднения въ изясняването на системата, защото болшевикитѣ не обичатъ да изнасятъ всичко на показъ. Комунистическата система ние я познаваме до известна степенъ и отъ богатата марксистическа и социалистическа литература отъ последнитѣ десетилѣтия на миналото столѣтие, и първитѣ десетилѣтия на настоящия вѣкъ.

Националъ-социализмътъ е най-новото създание и идейно най-младъ, макаръ да има за вдѣхновители икономиститѣ, философитѣ и ученитѣ още отъ миналото столѣтие. Националъ-социализмътъ е реално осъщественъ въ Германия отъ 1933 г. Презъ 1933 г. той победи и се наложи следъ една упорита и небезкрѣвна борба. Националъ-социализмътъ претендира, и той въ сжщностъ е такъвъ, да е идейно издържана и цѣлостна политическа и стопанска система. Той е най-новъ, по-новъ и отъ фашизма, съ когото, наистина, иматъ много общо. Тия две системи сж въ идейно взаимно влияние, толкова повече, че представителитѣ на единия и на другия днесъ заедно водятъ борбата за право на сжществуване.

Националъ-социалистическата система има това преимущество, че идеологично не е сектанска, тя е податлива напр. на нови идеи и разбирания и не е скована както е напр. комунизма. Следъ голѣмитѣ изпитания отъ войната и отъ самата война тя сигурно ще почерпи поуки и нови сили, ще почерпи още по-нови и напредничави идеи.

Балканската война отъ 1912 г. наруши европейското и политическото равновесие, което сжществуваше до тогава. Това равновесие се поддържаше отъ дветѣ голѣми

международни политически групировки — отъ антантата, въ която влизаха Англия, Франция и Русия, и отъ централния съюзъ, отъ групата, въ която влизаха Германия, Австро-Унгария и Италия. Балканскиятъ съюзъ отъ 1912 г. натежа везнитъ къмъ антантата. Впоследствие, следъ междусъюзническата война отъ 1912 г., балканскиятъ съюзъ се разпадна и повечето отъ балканскитъ страни, а именно Ромъния, Гърция и Сърбия се наклониха пакъ къмъ антантата.

Балканската война отстрани Турция отъ югоизточна Европа. Тая война, обаче, засегна много жизнени интереси на голѣмитъ европейски държави въ тая частъ на Европа и въ Азия. Презъ балканитъ минава голѣмиятъ съ свѣтовно стопанско и политическо значение пътъ Хелголандъ — Багдатъ — Персийския заливъ. Този сухоземенъ пътъ даваше възможность на Германия да прониква мирно въ областитъ на най-богатитъ въ всѣко отношение земи по брѣговетъ на Индийския и Тихия океани. Тукъ по тия мѣста се разкриваха възможноститъ за най-голѣмия международенъ търговски стокообмѣнъ. Тѣ представляватъ единъ огроменъ пазаръ (Индия съ своето 389 милионно население и Китай съ своето повече отъ 400 милионно население) и единъ огроменъ източникъ на най-ценни и най-необходими за живота колониални произведения. По тия мѣста: въ Индия, Китай, Австралия, островитъ по брѣговетъ на двата океана, въ Холандска Индия се кръстосватъ интереситъ на всички голѣми европейски държави безъ изключение. Но тукъ най-главно сж преплетени интереситъ на Русия и Англия, а после и на Германия. Русия по своето географско положение и по грамаднитъ размѣри на нейнитъ сухоземни владения има не единъ, а нѣколко естествени излаза на свободни морета, но отъ които тя е откъсната и ѝ противодействуватъ не други, а самата Англия. Въ миналото Великобритания бѣ най-голѣмиятъ противникъ на Русия. Англия винаги ловко и хитро съумѣваше да държи Русия далече отъ свободнитъ морета. Напр. южната частъ на европейска Русия има своя естественъ излазъ къмъ свободно море презъ проливитъ за Сръдиземно море, презъ Гибралтаръ за Атлантическия океанъ, а презъ Суецъ и Червено море за Персийския заливъ и Индийския океанъ. Централна източна Русия има за свой есте-

ственъ излазъ презъ Иранъ и Персийския заливъ за Индийския океанъ. Азиатска Русия съ Сибиръ — презъ Харбинъ и Владивостокъ за Тихия океанъ. Въ тѣзи свои естествени стремления тя е била винаги възпрепятствувана единствено отъ своята сегашна съюзница.

Германия нѣма колонии или нейнитѣ колониални владения до войната отъ 1914—1918 г. не бѣха отъ го-лѣмо значение. По богатство и по население тѣ не бѣха това, което представляваха напр. обширнитѣ английски и френцуски владения въ Африка и другитѣ части на свѣта. При това Германия най-късно се яви съ свойтѣ колониални претенции. Гжсто населена, съ интензивно развита индустрия, съ обширна търговия, съ постоянно нарастващо население, естествено Германия трѣбваше да подири своитѣ права, за да добие необходимитѣ условия за напредъкъ. И Германия предяви своитѣ претенции за колонии и за свободни морски пжтища, но срещна противодействие последица на което бѣ първата свѣтовна война отъ 1914—1918 г.. Тая война бѣше неизбежна.

Войната отъ 1914—1918 г. бѣ въ пълния и истински смисълъ на думата империалистическа война, война за колонии и за свободни морски пжтища. Германия, безъ да бжде бита, загуби победата, а съ нея заедно постра-даха и всичкитѣ ѣ съюзници. Последвалитѣ мирни догово-вори съдържаха въ себе си причинитѣ за нова още по-голѣма и още по-сждбоносна, съ още по-голѣмо свѣ-товно значение война — настоящата война. Мирнитѣ договори разпокжсаха Европа. Тѣ не само, че създадоха многобройни съ неестествени граници дребни европейски държави, но раздѣлиха Европа на два голѣми лагери: победени и победители, две голѣми враждуващи по между си групи. Победенитѣ бѣха поставени въ невъз-можни условия за сществуване, а за напредъкъ не можеше и дума да става. Целъта бѣ бавно, но сигурно да загинатъ, или да бждатъ сведени въ икономическо и политическо отношение до съвсемъ незначителни дър-жави; да не могатъ тѣ никога да се съвзематъ, да не смуцаватъ спокойствието, да не застрашаватъ богат-ствата на ония, които владѣха свѣта. Като сждимъ по нашето положение, можемъ да си представимъ какво бѣ положението на Германия. Съ една дума мирнитѣ дого-вори създадоха една система, единъ европейски редъ,

охраняващъ изключително интереситъ и придобивкитъ на победителитъ.

Историческото значение, обаче, на войната отъ 1914—1918 г. е другаде. Тя нанесе първиятъ и най-решителенъ ударъ на дотогавашна Европа, на капиталистическа Европа. Отъ тогава капитализмътъ е вече въ отстъпление и води борба за своето самосъхранение, но безуспъшно. Пораженията и опустошенията, които направи войната, и въ победителитъ, и въ победенитъ, разстроиха капитализма и го изтосиха. Обществениятъ сили, доколкото бѣха представени въ лицето на старитъ политически партии, имаха сжщата сждба. Почти на всѣкъжде управлението на държавата бѣ вече до голѣма степенъ въ ръцетъ на марксистическитъ социалистически партии. И Англия, капиталистическа Англия, се управлява известно време отъ английската работническа партия. Но анархията се надигаше, бедстващитъ обществени сръди: работници, селяни, занаятчии, интелигенция, недоволствуваха; бунтоветъ и революционнитъ схватки бѣха нѣщо обикновено. Третиятъ интернационалъ бѣ въ усилена работа и подготвяше вече социалната революция. Нѣкои държави изживѣха тия опити, като Германия, Унгария, па даже и България. Опититъ за бунтове и революции бѣха сериозни, защото маситъ бѣха революционизирани, и то особено работническитъ и селскитъ маси. Но националнитъ сили, национализма, се събуждаше и се възбуждаше отъ само себе си. Националнитъ сили, обаче не бѣха организирани. Тѣ бѣха разпокъсани, защото бѣха спонтанни и безъ идейна спойка. Нациснализмътъ бѣ само настроение повече патриотизъмъ, но все още слабъ, за да даде сериозно сражение и да влѣзе въ борба съ силитъ на анархията и на комунизма. Ала борбата бѣ подета и се изразяваше въ многобройнитъ стълкновения и схватки между по-голѣмитъ и по-малки групи и отъ двата лагера. Въ този процесъ на разложение и на възраждане едновременно най-забележителното бѣ, че младежъта, младитъ поколѣния, тия които бѣха по бойнитъ фронтове и тѣзи, които възмъжаха следъ войната, бѣха съ силно национално чувство и съзнание.

Стопанското положение на Германия бѣ още поточаяно. Страната бѣ чисто и просто смазана подъ тежеститъ, наложени ѝ въ разни форми отъ победителитъ.

Тя бѣ смазана и отъ опустошенията, които изобщо на-
насятъ дългитѣ и кръвопролитни войни.

Единъ голѣмъ народъ, който не е завършилъ
своята историческа мисия, който не е изхабилъ всичкитѣ
си сили, народъ съ традиция, съ съзнание за своето свѣ-
товно предназначение, съ граждански и военни добро-
детели, съ исторически подвизи, които го правятъ гордъ
и самоувѣренъ, — такъвъ народъ рано или късно ще
застави противницитѣ си да го зачитатъ и да му отдадатъ
заслуженото. Такъвъ бѣ случая съ германския народъ.
Една голѣма нация отъ близо 80 милиона нѣмци
въ срѣдата на Европа, не можеше да не се окопити и
да не подири наново мѣстото си въ свѣтовната история.
Преживѣлъ тежки изпитания, изгубилъ войната, тоя на-
родъ не изгуби националната си гордостъ, той не загуби
и съзнанието си за мисията, която му предвещава бжде-
щето. Той трѣбваше отново да заеме мѣстото, което му
се пада въ живота на Европа и да ѝ даде това, което
тя очаква отъ него, което естествено следва да ѝ се
даде — една нова обществена система, една нова Европа.

Националсоциализмътъ се роди като реакция на
войната и мирнитѣ договори отъ 1914—1918 г., както и
като отгласъ и реакция на комунизма и на марксихеския
социализъмъ изобщо, и най-сетне като реакция и на
самия капитализъмъ.

Първосъздательтъ на националсоциалистическата
идеология и система е Адолфъ Хитлеръ.

Адолфъ Хитлеръ е роденъ презъ 1889 г. въ австрий-
ското градче Браунау на рѣката Инъ, на границата между
Бавария и нѣкогашната Австрия. По-рано тази провинция е
била баварско владение, впоследствие отстъпенана Австрия.
Въ жилитѣ на Адолфъ Хитлеръ все трѣбва да тече отъ
кръвта на старитѣ байовари. Хитлеръ е повече баварецъ.
Синъ на малтъкъ митнически чиновникъ. Неговиятъ баща е
искалъ да го посвети на собствената си кариера. Въ Линцъ
Хитлеръ учи въ реалното училище. Даровитъ и учащъ
лесно уроцитѣ си, той е ималъ доста свободно време,
за да чете и да се самообразова. Той е предпочиталъ
да чете география и история — дветѣ науки, които да-
ватъ най-добрата подготовка на общественика. Още като
момче въ библиотеката на баща си, той попада на попу-
лярната история на френско-пруската война отъ 1870—

1871 г. Юношата Хитлеръ се очудва и не може да разбере защо неговото отечество — Австрия, не е взела участие въ войната на страната на Германия. Това сж първитѣ проблѣсъци на неговия национализъмъ и на съзнанието за общността между двата нѣмски народи, на дветѣ нѣмски държави. Хитлеръ е искалъ да стане художникъ. Той ималъ показани дарби къмъ рисуването. На 15 годишна възраст, обаче, той е кржгълъ сиракъ и напуща бащиния си домъ съ 50 гулдена въ джоба си и, както казва самъ той, съ единъ „значителенъ капиталъ“, тръгва да дири сждбата си. Той се отзовава въ Виена. Рисуващъ хубаво опитва се да постжпи ученикъ въ художествената академия. За негова голѣма изнанада, обаче, пропада на конкурса. Съветватъ го да учи архитектура за която сжщо така е ималъ дарби, но му е липсвало предварителното образование и подготовка. Той е принуденъ да дири работа като простъ работникъ, за да се препитава. Самотанъ, той е принуденъ да се издържа самъ. Така започва неговия животъ — животъ на борби, страдания и учене. Това сж годинитѣ на живота му въ Виена, които той самъ нарича години на страдания и на учене.

Хитлеръ е работникъ. Той дири работа, за да осигури сжществуването си, но работа винаги мжно намира, понеже не е организиранъ членъ на никой работнически синдикатъ. Работническитѣ синдикати, както въ Австрия, така и въ Германия, сж външно свободни, но идейно сж били подъ влиянието и ржководството на социалъ-демократическата партия. Тѣ само привидно сж независими и свободни. Хитлеръ не е приемалъ да членува въ тѣхъ и затова мжно е намиралъ работа, защото не е билъ социалдемократъ и не е билъ организиранъ членъ на някой синдикатъ. Синдикатитѣ не сж позволявали да се дава работа на неорганизиранъ работникъ. Предприемачитѣ сж били принудени да се подчиняватъ на тия искания. А когато е намиралъ работа Хитлеръ е въ постоянна борба дори въ схватки съ синдикално организиранитѣ работници. Тѣзи обстоятелства му даватъ възможность да проникне и разбере силата на организираността, но да разбере влиянието на социалдемократическата партия като обществена и политическа сила. Тия борби, обаче, го закаляватъ въ борчески духъ и

оформяват у него едно противосоциалистическо марксистическо съзнание.

Въ своите юношески години, Хитлеръ, бедствуващъ и въ непрестанна борба за съществуване, въ борба срещу терора на синдикалното работничество, е свидетел и на единъ небивалъ политически двубой въ Австрия. Въ същото това време въ Австрия е въ разгара си пангерманистическата борба, едно съ силно подчертанъ националистически духъ движение за обединение между двата нѣмски народи. Нека само между скобки да кажемъ, че пангерманизма въ Австрия е билъ винаги по-силенъ отколкото въ самата Германия. Може да се каже, че той, пангерманизмътъ, е роденъ именно въ Австрия. Първосъздателятъ на това движение сж известниятъ за времето си депутати отъ австрийския парламентъ Шьонереръ и Волфъ. Борбата е усилена и енергична, но безрезултатна. Хитлеръ не е чуждъ ней. Той е подъ нейното идейно влияние и получава националистическа закалка. Въ този младежъ се загноздва идеята за цѣлостното обединение на нѣмския народъ, идея, която впоследствие той самъ осъществи.

Кметъ на гр. Виена въ същото това време е д-ръ Карлъ Луегъръ. Той кметува дълги години и води отчаяна и упорита борба срещу домогванията и влиянието на евреитъ въ политическия, стопанския и обществения животъ на страната. Антисемитското движение е вече създадено. Хитлеръ попада и подъ неговото влияние, което после се оформи въ неговото учение за чистотата на расата.

Въ никоя друга страна въ Европа политическото и обществено влияние на евреитъ не е било така голѣмо, както въ нѣкогашната двойна монархия. Тѣ даватъ тонъ и отпечатъкъ на цѣлия ѝ животъ. Австрийцитъ имаха най-талантливитъ банкери на свѣта, но всичкитъ бѣха евреи. Финансовиятъ капиталъ, обаче, е ималъ винаги влияние не само въ стопанския, но и въ политическия и общественъ животъ. Партиитъ, и особено социалдемократическитъ партии, бѣха съ подчертано еврейско влияние. Самиятъ градъ Виена градъ съ много разнородни чужди елементи, въ значителна частъ е билъ съ еврейско население. Това дава своето отражение въ живота и въ разбиранията на Хитлеръ.

Австрийският парламент (Reichsrath'a) бѣше единъ конгломератъ отъ партии и националности. Недееспособенъ, въ постоянни и непрекъснати безплодни словесни състезания. Това внедрява въ младия Хитлеръ, който често посещавалъ парламента, отвращение къмъ парламентаризма, който на всѣкъде бѣ вече въ началния си процесъ на израждане.

Ето въ тази политическа и социална обстановка живѣеше младия Хитлеръ и тя упражни първото и най-дълбоко влияние върху неговото политическо и обществено съзнание.

Още като юноша Хитлеръ е за обединението на дветѣ нѣмски държави, на двата нѣмски народи, Австрия и Германия. Австро-Унгария, създадена такава, каквато ние я познаваме следъ виенския конгресъ, бѣ единъ сборъ отъ националности — нѣмци, унгарци, поляци, чехи, словаци, хървати, сърби — политически, дори и религиозно разнородни. Нѣмскиятъ елементъ въ монархията, въ сравнение съ другитѣ народности, е въ малцинство. Той имаше привилегията да управлява и управляваше. Следъ Англия и наредъ съ нея Австрия имаше способността и изкуството съ малки сили и срѣдства да управлява чужди народи. Нали се казваше нѣкога, че ако Австрия не съществувала, то тя трѣбвало да бѣде създадена. Смисълътъ на това политическо създание бѣ да се образува една държава, въ основата си нѣмска, но като организирано цѣло да противодействува на нѣмската експанзия и пангерманистическитѣ тенденции. Така схващаше ролята на Австрия и Адолфъ Хитлеръ и виждаше, че неговото отечество е прѣчка за обединението на цѣлия нѣмски народъ. Такава прѣчка той виждаше и въ хабсбургската династия. При Сараевскиятъ атентатъ (1914) по убийството на австрийския престолонаследникъ той остава безразличенъ. Въ войната отъ 1914—1918 г. той напуска Виена и отива доброволецъ въ единъ баварски полкъ, въ който служи като простъ войникъ и бива раненъ.

Хитлеръ не е човѣкъ на науката или на теориитѣ. Той е човѣкъ на живота, на дѣлото и най-главно и преди всичко на борбата. Роденъ въ борба, той расте въ борба. Но въпрѣки тия особености на живота му, той не е обикновенъ човѣкъ. Той е рожба на времето, което

живѣемъ и на идеитѣ, които господствуватъ. Идеитѣ на епохата винаги влияятъ, тѣ създаватъ оная духовна обстановка, въ която се оформяватъ великитѣ хора и водачитѣ на единъ народъ. Националъ-социализмътъ и самиятъ Адолфъ Хитлеръ, съзнателно или несъзнателно, съвсемъ естествено сж подъ идейното въздействие на нѣмската идеалистична философия, видни представители на която на времето си сж Фихте и Хегелъ. По-късно влия и Фридрихъ Нитче. Напр. идеята за водача — принципътъ, върху който е сложено политическото устройство на националъ-социализма — не изхожда ли отъ началото, че ония, които сж повикани да водятъ единъ народъ въ най-сждбоносното за неговото сществување време, сж хора необикновени, хора съ свѣрхъ качества въ всѣко отношение надъ срѣдния човѣкъ; че тѣ превъзхождатъ дори и най-даровититѣ. Икономическитѣ основи на национал-социализма ще намѣримъ въ учението на много икономисти отъ преди, напр. на Адамъ Мюлеръ, Карлъ Ротбертусъ, Адолфъ Вагнеръ, Густавъ Шмоллеръ и др. Адамъ Мюлеръ е единъ отъ първитѣ въ Германия, който се обявява противъ английския стопански либерализъмъ, прѣвъ представителъ на който е Адамъ Смитъ, основателъ на политическата икономия като наука и прѣвъ идеологъ на капитализма. Той е първия, който посочи тоталитарния характеръ на държавата. Не може, казва той, да има противоречие между гражданина и държавата. Въ държавата е изразенъ и въплотенъ цѣлиятъ животъ на народа и затова тя е върховна власть.

Карлъ Ротбертусъ е съвременикъ на Марксъ. Той въ една много по-ясна и много по-положителна форма отъ Марксъ е изложилъ своитѣ разбирания за сщността на капитала, за неговата роля, за значението на труда и т. н., безъ да влага оная страсть и тенденция, да създава ония противоречие между общественитѣ и социални сили, каквито вложи Марксъ. Марксъ и марксиститѣ оспорваха оригиналността на Ротбертуса, обаче Ротбертусъ по-рано и независимо отъ Марксъ дойде до нѣкои заключения, които марксиститѣ подеха, но ги подеха съвършено тенденциозно.

Адолфъ Вагнеръ е подъ влиянието на Ротбертуса; той е единъ отъ основателитѣ на така наречения катедеръ-социализъмъ, въ смисълъ, че на чело на едно обществено

и икономическо разбиране стоятъ повечето университетски професори. Въ социалнитѣ реформи и въ примирението на общественитѣ класи Вагнеръ виждаше залога за спокойния напредѣкъ на своя народъ. Густавъ Шмоллеръ пакъ е единъ отъ основателитѣ на нѣмското дружество за Социална политика. Въ това дружество на годишнитѣ му конгреси си даваха среща всички гармански учени икономисти и социолози. То упражни извънредно голѣмо влияние върху обществената мисль въ Германия. Дружеството за Социална политика даваше тонъ и направление на цѣлата социална политика на Германия, па дори и задъ нейнитѣ граници.

Адолфъ Хитлеръ е създателъ на националъ-социализма като обществено движение и като социална и стопанска система. Той е и идеологъ и водачъ едновременно. Съчетаваше качествата на единия и на другия, презъ неговая надаренъ умъ се отразяватъ и преработватъ въ достѣпни форми, идеитѣ и духа на времето. Впоследствие дѣлото се подема и доразработва отъ много сътрудници отъ всички обществени сръди. Така националъ-социализмътъ днесъ вече е една стройна и цѣлостна теория и практика.

Народенъ синъ, Адолфъ Хитлеръ е предопредѣленъ и признатъ водачъ. Хитлеръ е истинско чедо на своя народъ. Въ неговитѣ жили тече чиста червена народна кръвь. Той не е благородникъ, нито принцъ, нито баронъ, нито графъ, той не получава своето дѣло по завещание или по наследство, той самъ го създаде.

Народнитѣ водачи сж пратеници на провидението.

Тѣ сж така да се каже богоизбрани, сами орждие на сждбата, а провидението не избира посрѣдственитѣ, малодушнитѣ, хитрецитѣ или суетнитѣ а ония, които то самото е богато надарило, ония, които до най-висша степенъ носятъ въ душата си и въ сърдцето си всички качества и добродетели на своя народъ. Това сж великитѣ хора на единъ народъ. Великитѣ водачи на единъ народъ сж и хора на сигурна интуиция, на инстинкта, но винаги ржководени и контролирани отъ силна воля, здравъ разумъ и преди всичко отъ здрави нерви.

Следъ свършване на войната Хитлеръ е отново въ Мюнхенъ. Той продължава известно време да живѣе въ казармата на полка си и следъ демобилизацията. Той

поддържа връзки с някои от другарите си от фронта. Това време е едно от най-мъчителните за него. Той се лута, обсъжда, промишлява за съдбата на Германия. Той чувства своята лична безпомощност и безпомощността на целия германски народ. Волята, обаче, не го напуска. Жаждата за действие, за борба възкръсва в него. Той ходи и посещава различни събрания, повечето политически, слуша, самъ взима участие въ препирни и въ политическите схватки даже, но винаги на страната на националистически настроените елементи.

Единъ път Хитлеръ попада на едно събрание устроено от инженера Готфридъ Федеръ. Той слуша съ внимание сказката на Федеръ върху ролята и същността на капитала. Федеръ разграничава и срещупоставя творческия капитал на спекулативния финансов капитал, който чрезъ борсата и борсовите сделки дири само високи лихви. Спекулативният борсов капитал е интернационален; той не е творчески; той не се интересува от нищо, освенъ от високи и сигурни печалби. Чрезъ държавните заеми и борсовите спекулации, той прониква и завладява свѣта. Тия разбирания легнаха и въ миогледа на Хитлера относително ролята и значението на капитала изобщо. Тѣ легнаха тъй да се каже и въ догмите на Национал-социализма; подчертава се значението и ролята на националния творчески капитал, като се обезвреди силата на международния борсово-спекулативен капитал. „Капиталътъ“, казва Хитлеръ, „търбва да бъде въ служба на нацията, а не господаръ на труда“.

Презъ 1919 г. Хитлеръ бива поканенъ да се присъедини къмъ организацията на една малка група работници и, както самъ признава, следъ дълги размисления и колебания, най-сетне се решава да се отзове на тая покана. Той получава своята организационна книжка № 7 по редъ и организацията започва своето съществуване съ единъ капитал, както казва той, отъ 7 марки и 50 пфенига. Съ тая сума е разполагала касата на организацията. Съ тѣзи св. седмочисленици той основава оная голѣма обществена сила, която възроди и създаде националсоциалистическа Германия. Все презъ същата 1919 год. Хитлеръ дебютира на първото публично събрание, устроено отъ работническата организация на която той е вече деенъ членъ. Предъ едно събрание отъ 111 слушатели, пове-

чето работници, той живо, ентузиазирано, съ ясна мисъл, съ твърда воля излага свойтѣ политически и социални възгледи. Аудиторията е завладяна и пленена. Началото на новото обществено движение е положено.

Хитлеръ основава партията си, партията на нѣмскитѣ националъ-социалисти. Той я нарича нѣмска работническа националъ-социалистическа партия (Deutsche Nationalsozialistische Arbeitspartei). Името на партията вече показва целитѣ и срѣдствата ѝ — утвърждаване на националъ-социализма, главната целъ и участието на нѣмското работничество въ създаването на националъ-социалистическа Германия. Много милионни маси отъ граждани, по-рано жертва на марксистическия социализъмъ, Хитлеръ и неговитѣ другари успѣватъ следъ упорита бора, да спечелятъ на своя страна. Спечелватъ тѣ преди всичко нѣмското работничество.

Хитлеръ още много рано се опитва да направи превратъ. Неуспѣва и бива осъденъ на 4 годишенъ затворъ. На 19 ноемврий 1923 г. партията му е разтурена и самъ той е въ затвора, кждето написва „Моята борба“, (Mein Kampf), въ която книга излага своитѣ политически, обществени и стопански идеи. „Азъ знаехъ, казва той, че тоя опитъ предварително нѣма да успѣе. На успѣхъ ние не се надѣвахме, но ние искаме да изпитаме борческия духъ на нашитѣ хора и да заставимъ цѣла Германия да заговори за насъ. Отъ този моментъ ние станаме популярни и известни“.

* * *

На що дължи националъ-социализмътъ своя успѣхъ? Преди всичко на своя водачъ и основателъ — на Адолфъ Хитлеръ, на идеитѣ, които той даде на народа си. Би било грѣшка да се мисли, че националъ-социализмътъ дължи успѣха си само като реакция на войната и на мирнитѣ договори. Хитлеръ, наистина, използва неблагоприятнитѣ условия, при които бѣ поставена Германия. Но въ общата атмосфера на упадъкъ, на политически хаосъ, изобщо на бъркотия, въ която държавата и управлението бѣха съвсемъ немощни и безпомощни, бунтоветѣ и смущенията бѣха най-обикновени прояви, а комунизмътъ, както на всѣкъде, така и въ Германия бѣ изразъ на наболѣло негодувание, отъ страна на бедстващитѣ,

изразъ на изострюващи се класови борби и умраза, изобщо на една Германия въ процесъ на общо и дълбоко разложение—въ тая социална базпжтица като слънчевъ лжчъ, като ободрителна сила блѣсна национал-социализма. Като войникъ отъ фронта, който е преживѣлъ всички ужаси на войната самъ той трѣбваше като обикновенъ зритель безпомощно и безнадеждно да наблюдава общото разложение и да доживѣе окончателното погребване на Германия. Но Хитлеръ, натура будна, борческа, волева, съ съзнание за своята мисия: не можеше да претърпи и да преживѣе една нова катастрофа на своето отечество. И той излѣзе на сцената, на арената на живота. Неговата първа задача е, както самъ той казва, да обедини младитѣ поколѣния, да събуди и укрепи въ тѣхъ борческия духъ и волята зъ бждещето на Германия, да възкреси надеждитѣ за нова Германия. Той избра и насочи усилията си къмъ младежъта, защото тя по темпераментъ, по възрастъта си и по природа е борческа и революционна. Той се насочи и къмъ другаритѣ си отъ фронта, къмъ бойцитѣ, които като него, калени въ войната, съ войнишки добродетели, можеха да проявятъ и обществена храбростъ. Съ тия елементи той поде дѣлото на нова Германия. Първата му задача бѣ да събуди наново военниятъ духъ въ млада Германия, да възкреси националната гордостъ у германския народъ, позовавайки се на славната и вѣковна история на Германия. Той виждаше, че усилията на Германия да заеме мѣстото си въ Европа и свѣта сж недовършени. Той посочи на нѣмския народъ, че Германия, бидейки въ сърдцето на Европа има историческата мисия да прекрои картата на Европа, да преустрои въ стопанско и обществено отношение Европа, но за да изпълни мисията си, тя, Германия, само трѣбва да се преустрои. Ней преди всичко трѣбва да ѝ се дадатъ идеали и да се положатъ идейнитѣ основи на този общественъ строй.

Тѣзи идеала се носѣха отъ националсоциализма и съ тѣхъ той се втурна въ борбата и на работа въ срѣдитѣ на новитѣ обществени сили. Кои бѣха тия нови сили? Това бѣха, преди всичко, младежъта, работничеството, селянитѣ, интелигенцията и на последно мѣсто женитѣ. Той задоволи тѣхната жажда за идеали, за идейностъ и идейна борба.

Сплотени и организирани Хитлеръ поведе тѣзи млади жизнени сили въ борбата за организирането на нова Германия и създаването на една нова система въ лицето на националсоциалистическия общественъ строй. Тая Германия не можеше да бжде Германия на изживящия последнитѣ си дни капитализмъ; тя не можеше да бжде и Германия на юнкеритѣ и аристократитѣ, а най-малко на старитѣ политически партии. По примѣра на Бисмаркъ, който създаде единната германска империя, като сглоби въ едно цѣло разпокъсанитѣ нѣкогашни германски провинции, и Хитлеръ, следвайки неговия пѣтъ, циментира националното единство и създаде третия Райхъ, въ който едва сега Германия представлява единъ народъ въ една държава.

Националъ-социализмътъ спечали симпатиитѣ и подкрепата на работническото и селянитѣ. Работническото сжщо като младежта жаждаше за идеали и идеи, Хитлеръ утоли и тая жажда. Въмѣсто комунистическия идеалъ той сочеше идеалътъ на националъ-социализма, реаленъ, човѣченъ, идеалътъ на социалната правда.

Работническото последва сжщо Хитлера. Той откъсваше все по-голѣми и по-голѣми групи работници изъ редоветѣ на комунистическата и социалдемократическата партии и редоветѣ на тия партии изтънѣваха отъ день на день. Въ борбата си за самозащита тѣ често прибѣгваха и до кървави стѣлкновения. Въ тая борба, въ която националсоциализмътъ даде много жертви — интеллигенти и работници — той побеждаваше.

Презъ 1933 г., януарий месецъ, следъ 15-годишна упорита и кървава борба, Хитлеръ спечели изборитѣ за Райхстага и така революцията бѣ извършена и завършена най-законно. Отъ 42 милиона гласоподаватели Хитлеръ получи гласоветѣ на 36 милиона. Хитлеризмътъ победи! Хитлеръ взе държавното управление по силата на тоя вотъ, който имаше характеръ на народенъ плебисцитъ. Той получи пълномощието на германския народъ и това пълномощие му бѣ дадено въ името на националъ-социализма.

Поелъ цѣлата властъ Хитлеръ безъ колебание, енергично и съ замахъ пристѣпи къмъ дѣла — да осъществи и на практика това, което проповѣдваше. Най-напредъ той трѣбваше да разчисти пѣти си. Той обяви въ ликвидация цѣлата стара система съ всичкитѣ присѣщи ней

принадлежности. Преди всичко той обяви политическите партии за несъществуващи. Политическите партии и те принадлежеха на една минала епоха, на една отживяла система — капитализма, и на конституционно-парламентарната държава. Политическите партии сж рожба на либерално-демократичните идеи, завещани от френската революция и носеха винаги етикета либерални или демократични, радикални или консервативни. Като политически и обществени сили те не обединяваха, а разединяваха политически и идейно народа, раздвояваха го и го раздробяваха вътрешно. Те бяха измествени и дискредитирани поради войната, защото не бяха дорасли да се справят с задачите и проблемите, които времето след войната наложи. Те останаха недостъпни на новите идеи и бяха заострили въ разбиранията си; те останаха чужди на новата епоха и идейно не задоволяваха вече. Политическите партии не привличаха вече, те не можеха да привлекат новите обществени сили въ лицето на младите поколения. Аз съм казвал и друг път — трагизмът на политическите партии е въ това, че те нмаха изобщо прилив на нови, опреснителни сили. Партиите бяха фактически изгаснали и сразени въ борбата и понеже почти цѣлият мислящ народ се присъедини към националсоциализма, последният един вид се слѣ сь самия народ и доби народен характер. И Хитлеръ, обявявайки партиите за несъществуващи само оформи едно фактическо положение. Те не бяха изкуствено забранени, за да бждат запазени стерилно, както това става другаде, но загинаха от собствената си смърт.

Всѣка система се носи от обществени сили, се гради и крепи на такива. Обществените стопански системи не сж произволно и изкуствено създадени. Те не се подават и на имитация; те сж исторически образувания, творени и носени от организираните обществени сили, изходящи от дълбоките недра на самия народ. Иначе те висят въ въздуха и колкото и да сж симпатични, остават изкуствени построения, които рано или късно рухват. Те винаги сж сложени на идеологични основи, крепени от народа, организиран и споен въ една голѣма единна маса. Спйката тук е пакъ идеята и идеалите, които завладѣват, импулсират и фанатизират.

Силата и значението на национал-социализмът не е само въ неговитѣ идеи, но и въ неговитѣ организаторски способности и разностранни прояви. Той се прояви както въ политическото, стопанското, така и въ военното организиране на държавата.

Отличителната черта на германския народенъ гений е неговото чувство за дисциплина и редъ, за обществена иерархия и преди всичко неговитѣ организаторски способности — тия качества на самия народъ и на своитѣ сътрудници тури въ действие Хитлеръ.

Хитлеръ има и тази способностъ, че безъ да вулгаризира идеитѣ си, той ги опростотворява и ги прави достъпни и леко разбираеми отъ маситѣ, особено отъ работниците и селянитѣ.

Поелъ цѣлата властъ, разчистилъ пътя си, подпомогнатъ отъ многобройнитѣ си изпитани сътрудници, Хитлеръ безъ колебание енергично и неуклонно, се зае да реформира държавата въ духа на идеитѣ си: съ една дума да осъществи национал-социализма на дѣло. Преди всичко неговитѣ усилия бѣха насочени да унищожи неправдитѣ отъ мирнитѣ дръговори, да заличи униженията и оскърбленията, нанесени на Германия. И първитѣ резултати отъ тия усилия бѣха: възвръщането на Ренания, на Руръ, присъединяването на Судетската областъ къмъ Райха, обединението на Австрия и освобождаването на Данцигъ.

Германия възкръсна национално закръглена и обединена.

Но какви смѣли и какви рисковани стъпки! Мнозина ще си спомнятъ въ какво напрежение и предъ какви сътресения се изправяше понѣкога Европа. Но унищожителнитѣ удари надъ мирнитѣ договори бѣха нанесени. Мнозина ще си спомнятъ възторга и надеждитѣ, които възбудиха тия успѣхи въ срѣдата на германския народъ.

Национал-социализмътъ дължи своитѣ успѣхи още на цѣла редица отъ практически осъществени и постигнати резултати. Разстроена и изтощена икономически Германия се разтръсва отъ голѣма безработица. Повече отъ 10 милиона работници и повечето отъ тѣхъ глави на семейства бѣха безработни. Лишена отъ капитали и отъ външенъ кредитъ, Германия трѣбваше да органи-

организира както индустриално така и земеделски. Изолирана, тя тръбваше и икономически да се самозатвори, да възприеме режима на така наречената автаркия, т. е. режима на самозадоволяването съ собствени сили и средства, да се реорганизира икономически и да се приспособи към създадените, като последица от войната, стопански условия. Независимо от това тя тръбваше да се готви и за война.

Автаркията не е само затворено, самозадоволяващо се стопанство. Тя е планово стопанство. Германия възприе системата на 4-годишните планове и въ сравнително кратко време тя се организира икономически, засили индустрията си. Построиха се и много пжтища, каквито бяха аутострадите, построиха се нови желѣзопътни линии и особено се засили военната индустрия. Въ сравнително кратко време от 6—7 години безработицата биде премахната. Съ това национал-социализмът окончателно спечели работничеството.

Блокадата на Германия през последната война посочи опасността, на която тя сама се бѣше изложила от едностранчивото си индустриализиране. Блокадата тогава я постави въ положението на почти гладуваща страна. Тръбваше да се даде правилна насока и на нѣмската стопанска политика. Идейното разбиране на Адолф Вагнеръ за защита на германското национално земедѣлие доби своето значение. Задачата тукъ бѣ да се организира и засили производителността на селското стопанство до такава степенъ, щото Германия да е въ състояние да задоволи съ собствени продукти въ калории от 80—90% нуждите си. И въ рамките на 4-годишния планъ тая целъ бѣ до известна степенъ осъществена. Усвои се политиката на покровителствование на земеделското стопанство, главно като се дадатъ на селянина задоволителни и сигурни цени. Съ политиката на цените, съ рационализирането на селския трудъ, съ редица мѣрки като изкуственото торене, обзавеждане, разумното, рационалното машинизиране на работата и пр. и пр., съ една дума съ цѣла система от мѣрки можа да се увеличи въ голѣми размѣри производителността на нѣмското земедѣлие. Така бяха спечелени и селяните. „Тръбва да се поддържа здраво селячество, като основа на цѣ-

лата нация, като източникът на опрѣснителни сили“ казва самъ Хитлеръ въ „Моята борба“.

Хитлеризмътъ дължи успѣхитѣ си на своята възпитателна и училищна системи, на своята възпитателна и образователна система, която се провежда не само чрезъ училището, но успоредно съ него, националъ-социализмътъ си постави като задача създаването на новия националъ-социалистически гражданинъ на Германия. Въ училището и въ цѣла редица младежки организации, въ Хитлеровата младежъ въ Съюза на германскитѣ момичета, спортнитѣ дружества, въ специални курсове за водачи на младежъта, трудовата повинность и редица още такива — всичко това имаше за цель да възпита и обучи и момичетата и момчетата въ дѣлата и идеитѣ на националъ-социализма. Външнитѣ проявления на тия организации: униформи, ритуали, манифестации и пр. не бѣха праздна и натруфена парадность, а символъ и изразъ на духъ и високо национално съзнание, които националъ-социализмътъ естествено и умѣло вдъхваше въ душата на младежъта. Младежкитѣ организации се обявиха за държавни и за съставна часть на общата националъ-социалистическа система. Това не стана нито изкуствено, нито насилствено, нито по заповѣдь. Щомъ народътъ въ своята цѣлостъ е националъ-социалистически, семейството, гражданина и пр., естествено е и младежъта да бжде националъ-социалистическа. Това възпитание има своето отражение и въ армията. Младежъта получаваще предварителна патриотическа подготовка съ идейно политическо възпитание. Момъкътъ получаваще това въ училището и въ разнитѣ младежки организации, въ казармата, въ трудовитѣ лагери, а момичетата въ девическитѣ младежки организации, въ девическитѣ трудови лагери и въ отбиването на разни обществени повинности. Така и германската армия, рекрутирана изъ младежъта, има своята предварителна националъ-социалистическа подготовка. И армията е националъ-социалистическа.

Стопанскитѣ основи на националъ-социализма

Националъ-социализмътъ е сжщо така цѣлостна система въ всѣко отношение. Като система той обгрѣща и подчинява на своитѣ идеи цѣлия общественъ и стопански животъ: Новата държава е сложена изцѣло на нейнитѣ идеологични основи.

Какво въ сжщностъ представлява националъ-социалистическия строй като стопанска и обществена система? Въ случая азъ ще си послужи съ сравнителния методъ, за да посоча приликитѣ и разликитѣ между тритѣ системи — капитализма, комунизма и националъ-социализма, — мислейки, че така по-ясно ще изложи предъ васъ по какво тия системи си приличатъ и по какво се различаватъ. Приликитѣ сж много малко, но разликитѣ сж сжществени, а между националъ-социализма и комунизма тѣ сж коренни.

Какво е общото по между имъ? Общото между комунизма и националъ-социализма, отъ една страна, и капитализма, отъ друга, е че тѣ сж динамични, стремителни и нападателни, а капитализма е статиченъ, той е въ отбрана, а който се отбранява той не побеждава. Националъ-социализмътъ е еволюционно-революционенъ, въ смисълъ, че той не разрушава безразборно. Напротивъ той използува придобититѣ ценности на тая система и върху нѣкои отъ тѣхъ продължава да гради бждещето. Затова той е революционно-конструктивенъ. Комунизмътъ е революционно-разрушителенъ, деструктивенъ; той руши цѣлата система на капитализма изъ основи, — примѣрътъ съ Русия е живъ — и започва съвсемъ отново да гради. Комунизмътъ е империалистиченъ. Въ това отношение той върви по стѣпките на капитализма, само че по различни пѣтища и методи на действие. Болшевишкиятъ комунизмъ е по-старъ. Той сжществува вече въ Русия като система четвъртъ столѣтие. Построенъ е по шаблонитѣ на марксистическитѣ догми, но е стремителенъ и

опититѣ му да проникне въ свѣта и въ Европа не сж съвсемѣ безуспѣшни.

Националъ-социализмътъ действува по другъ начинъ. Той не се стреми да се натрапи. Но като голѣмо идейно движение, като носителъ на обществена система по изгодна за европейскитѣ народи, поради факта, че Германия е вече близо 100 милионна държава съ голѣми организаторски похвати, че тя е въ срѣдата на Европа и че Националъ-социалистическа Германия ще има обширни икономически и политически връзки, съ голѣма военна сила, естествено, че ще упражнява и преодоляваще идейно влияние при новото уреждане на Европа.

Въ духътъ на тѣзи разсждения азъ ще си позволя едно отклонение. Националъ-социализмътъ като система е по-новъ, най-новъ. Той сжществува едва отъ 10 години насамъ. Той тепърва ще има да се проявява и да упражнява своето идеологично влияние. Изобщо социализмътъ ще има да се доизгражда още въ много отношения, а сигурно войната ще изнесе и ще постави на разрешение още много нови проблеми. Но националъ-социализмътъ едва ли ще се опита да се налага насилствено и принудително, както напр. това прави болшевишкия комунизъмъ. Упражнявайки голѣми влияния, той ще остави все пакъ всѣки народъ, всѣка страна сама да се устройва и едва ли ще си позволи да се налага на сила и едва ли има намѣрението да направи отъ себе си, подобно на комунизма, една задължителенъ типъ система.

Не само е любопитно, но е и важно да знаемъ какъ се реагира срещу националъ-социализма и комунизма. Стара Европа е все още подъ господстващия режимъ на капиталистическия строй. Капитализмътъ, макаръ остарѣлъ, показва удивителна съпротивителна сила. Що се касае до комунизма той има първенство. Той е съ 15 години по-старъ. При това всички марксихески и социалдемократически партии подготвяха и улесняваха неговия пжтъ. Третиятъ интернационалъ сжщо така бѣше въ негова помощъ. Комунизмътъ проникваше и завладяваше значителни маси отъ работничесвото. Но това бѣ до появяването на фашизма и на нѣмския националъ-социализъмъ. При това до войната повечето отъ европейскитѣ държави бѣха подъ английско политическо и стопанско влияние. Така комунизмътъ известно време бѣ

безъ съперникъ и не бѣ застрашаванъ отъ измѣстване Днесъ, обаче, това не е така.

Пакъ се връщамъ на главнитѣ въпроси: по какво си приличатъ и по какво се отличаватъ тритѣ стопански и обществени системи, относно основнитѣ начала на стопанския животъ?

Трудътъ. Капитализмътъ счита труда за трети елементъ, за трети факторъ въ производството — трудъ, капиталъ и земя. Той, обаче, смѣта трудътъ за подчиненъ на капитала. Разбира се, тукъ се има предвидъ изпълнителния, наемния трудъ.

Националъ-социализмътъ и комунизмътъ иматъ култъ къмъ трудътъ, къмъ работата. Трудътъ е първиченъ, той е първоизточника на всички ценности, на богатата и благосъстоянието. Комунизмътъ, обаче, дава първенство на труда, поставя неговото значение надъ другитѣ два елемента, капиталъ и земя, респ. природата. Логически отъ това разбиране следва пролетариятътъ, носителътъ на труда да има първенство въ обществената система, той да е господстващата сила, затова при проблемата за социалното изравняване всичко трѣбва да бжде сведено, подчинено и подравнено, до нивото на пролетарията.

Националъ-социализмътъ не подценява труда, но той го смѣта за равнозначенъ съ другитѣ два елемента. Тритѣ елемента изобщо сж нераздѣлни и въ организирано сътрудничество въ стопанството, следователно и тѣхнитѣ носители сж въ сътрудничество и равнозначни; стопански и обществено тѣ трѣбва да бждатъ равни безъ всѣкакви привилегии.

Въ бждещия строй всѣки членъ на обществото трѣбва да участвува съ труда си въ създаването на богатата и издръжката на общежитието. Всѣки е длъженъ да работи, не право на работа, както искаха това въ по-далечното минало социалистич-утописти, а дългъ на работа, всѣки е длъженъ да работи, никой не може да получи незаслужени и незаработени доходи. Трудътъ и работата, не сж по качество еднакви и следователно равноценни. Марксизмътъ самъ не даваше значение на качеството на труда. За него качестваения трудъ (квалифицираниятъ) или както го наричаше самъ Марксъ, сложниятъ трудъ, е простъ обикновенъ трудъ. Качествениятъ трудъ е просто трансформиранъ простъ трудъ.

Марксизмът теоретически изравнява и квалифицирания и простия труд, и умствения и физическия въ еднаква работна енергия. Тая енергия, обаче, се произвежда чрезъ живия организъмъ на човѣка, а хората не сж съ еднакви способности и сръчности, нито съ еднакви знания и подготовка. Именно тѣзи особености въ природата на труда обясняватъ различията въ оценката, използването и заплащането на труда.

Наспоредъ тия особености следватъ различията въ оценката и заплащането на работата, следватъ и различията въ разпредѣлението на богатата. Комунизмътъ и по този въпросъ, както се знае, е шаблоненъ, прилага автоматическото правило — всѣкому по равно, не споредъ заслугитѣ, нито споредъ участието му. И комунизмътъ въ това отношение е последователенъ: ако всичко трѣбва да се сведе до нивото и стандарта на една класа, не може да се допустне неравенство въ разпредѣлението, иначе нѣма да има социално изравняване.

Въ капиталистическата система въпросътъ за разпредѣлението се разрешаваше, формално юридически, споредъ уговореното, споредъ договора за наемъ на работа, или споредъ участието, или споредъ уговорения процентъ — лихва, — цената на използването на капитала, или на уговорената рента, при използване на земята. Що се касае до печалбата, то тя се съдържа въ цената на стоката и окончателно се реализира на пазаря подъ въздействието на закона за търсенето и предлагането — при режима на свободната конкуренция. Отъ умението на капиталистѣ да използва тия условия, разбира се, зависи и размѣра на неговата печалба.

Въ националъ-социалистическата система разпредѣлението става на базата на участието и заслугитѣ; не може ленивиятъ, несръчниятъ и малко способниятъ да ощетява другитѣ, тъй както и капиталистътъ не може да печели отъ случайноститѣ.

Въ заключение на всичко казано до тукъ трѣбва да пояснимъ още и това, че трудътъ не е еднакъвъ, не само по качество, но и по предназначение. Трудътъ е изпълнителенъ — физическа работа; той е творчески и ръководящъ, организиращъ — интелектуална работа.

Въ капиталистическата система капиталътъ е срѣдство за печалба. Споредъ Марксъ и, следователно, спо-

редъ комунистичѣ, капиталътъ е сръдство за експлоатация на труда, т. е. на работничитѣ, понеже печалбата е незаплатенъ трудъ.

Въ комунистическата система капиталъ нѣма да има, той ще бжде експроприиранъ отъ държавата.

Въ националъ-социалистическата система капиталътъ е трудъ и то спестенъ трудъ. Той е творческа сила, защото дава възможност да се увеличи производителността на труда и на земята. Той е въ помощъ на стопанстващия човѣкъ и способствува за увеличаване на народното благосъстояние.

Въ капиталистическата система господстващия и ръководящия мотивъ е частния интересъ — печалбата. Въ комунистическата система господстващо значение иматъ интереситѣ и нуждитѣ на комунистическата общностъ, а тая общностъ е самата държава; тя е организираниятъ представителъ на обществениятъ строй. Тя—държавата—е, поне за първо време, подъ режима на диктатурата на пролетарията. Нека покрай другото да споменемъ само, че диктатурата на пролетарията,—която щѣла да господствува до премахването на социалнитѣ класи,— е фикция. Диктатурата на пролетарията въ случая е диктатура на комунистическата партийна олигархия.

Въ националъ-социалистическата система частниятъ интересъ е ограниченъ и съгласуванъ съ общественния интересъ и общественитѣ нужди. Спорътъ относително капитала не се отнася до правото му на съществуване, защото едва ли ще има стопанска система нѣкога безъ капиталъ — капиталъ разбираме като сръдство за производство и като сръдство, както каза единъ отъ бележититѣ нѣмски икономисти, Бьомъ-Бавергъ, за производство на социално - стопански блага. Спорътъ се поставя на друга плоскостъ, а именно до начина и целитѣ на използването му; на какви интереси ще служи капиталътъ,—на частно-стопански, или на обществени, или на еднитѣ и другитѣ. Въ капиталистическата система той служи на частнитѣ стопански интереси. Държавнитѣ предприятия дори, макаръ и да сж обществени предприятия се стопанисватъ по правилата на частнитѣ капиталистически предприятия. Целта и тукъ е печалбата, само че тя се приобретава отъ държавата. Отъ такъвъ характеръ сж и държавнитѣ монополи.

При комунистическата система предположението е, че капиталът не съществува, че тая система е безкласова и безкапиталова система. Разбира се, че и това е фикция.

За да не повтарямъ, ще припомня характеристиката, която дадохме на комунистическата система като я нарекохме държавенъ капитализъмъ. Въ национал-социалистическата система капиталътъ е въ служба, чрезъ капиталиста, на народното стопанство. Частнитъ интереси сж съгласувани съ общественитъ; тѣ сж подчинени на обществото. Капиталътъ става социаленъ, а капиталистътъ докато съществува ще служи на обществото. Целта въ национал-социалистическата система е, не само задоволяването на частнитъ и личнитъ интереси, а постигането на общонародно благосъстояние.

Печалбата. Каква е сждбата на печалбата и какъ се разпредѣля тя? Въ капиталистическата система единствената целъ на капиталиста е добиването на печалба. Печалбата принадлежи на капиталиста поради това, че той е собственикъ на срѣдствата за производство. Въ комунистическата система предположението е, че нѣма наеменъ трудъ и, следователно, нѣма експлоатиране на чуждъ трудъ, нѣма да има печалба. При тая система нѣма капиталъ, тъй като тя е и безкласова и безкапиталова система. А понеже срѣдствата за производството сж експроприирани или социализирани, добиваното въ повече принадлежи на държавата; то се присвоява отъ нея като представителка на самата система. Държавата е, която опредѣля какъ ще се разпредѣля добитото: дали ще се даде за увеличииение възнаграждението на работящитъ или ще се вложи наново въ стопанството, или, — както бихме казали на съвремененъ езикъ — ще се капитализира.

Печалбата е съставена частъ отъ цената на стоката. Печалбата се реализирва на пазаря, а цената е резултатъ отъ търсенето и предлагането, отъ свободната конкуренция. Не всѣкога, обаче, ценитъ сж подъ режима на закона за търсенето и предлагането. Имаме цени свободни, на свободната конкуренция, но имаме и цени нормирани, опредѣлени отъ властта, има и цени монополни. Монополнитъ цени сж сжщо така едностранно опредѣлени. При образуването на свободнитъ и конкурентнитъ цени предприемачътъ поема рискъ. При монополнитъ и нормиранитъ цени рискъ нѣма, закона за търсенето и

предлагането, изобщо законът за свободната конкуренция е суспендиранъ. Въ тия случаи цената е постоянна и определена, а печалбата е сигурна.

Въ национал-социалистическата система народното стопанство е при съвсемъ други условия. То е ржководено стопанство, то е контролирано стопанство, то е направлявано стопанство. Това значи, че стопанството е подъ режима на определени условия и въ системата на единъ редъ. Рискътъ е, или ограниченъ, или намаленъ, или съвсемъ не съществува. Затова въ тая система печалбата не може да бжде свободна и неограничена; тя не е и произволна, а е определена. Напр. по настоящемъ, поради войната, въ Германия печалбата е определена на 6% върху капитала, а лихвата на капитала е 3%. Мотивътъ въ случая е, че никой не може да се обогатява отъ войната и поради войната. Въ бждещия стопански и общественъ строй—въ социалистическия строй, конюнктурни печалби нѣма да се допускатъ. И въ случая ще важи правилото, че никой не може да се обогатява за сметка на другитъ, използвайки известни условия, въ създаването на които той нѣма никакви заслуги. Конкурентнитъ печалби сж спекулативни печалби. Спекулативнитъ печалби не сж допустими, а и спекулативния капиталъ не може да се остави свободно да прави поражения и опустошения.

Въ капиталистическата стопанска система рентабилността на предприятието и рентабилността на капитала определятъ и неговата съдба, основанието на съществуване. Ако капиталистътъ-предприемачъ не печели, той нѣма никакви интереси въ предприятието. За да не загине капиталътъ, т. е. да не се унищожи, предприятието се изоставя.

Въ комунистическата система принципътъ за рентабилността нѣма значение. Поставената цель трѣбва да се осъществи безъ огледъ на жертвитъ. Жертвитъ нѣматъ значение, важна е цельта. Полезниятъ резултатъ може да е незначителенъ въ сравнение съ жертвитъ, но цельта и нуждата е отъ съществено значение. Откъде, обаче, се покриватъ въ такъвъ случай загубитъ?—Отъ използването труда на работницитъ.

Въ национал-социалистическата система въ Германия въпросътъ за рентабилността се разреши практически

по-другояче. Всѣко предприятие трѣбва да бѣде рентабилно. Нерентабилнитѣ предприятия се ликвидиратъ отъ държавата. Капиталътъ не може да бѣде унищожаванъ и недостатъчно използванъ. Ако, обаче, трѣбва да се осъществятъ нѣкои предприятия полезни и необходими, било за държавни, било за обществени нужди, военни и др. загубата се покрива отъ държавата. Такъвъ е напр. случая съ заводитѣ „Херманъ Гьорингъ“ за добиване на желѣзо; такъвъ е и случая съ предприятията за произвеждане на народни моторни коли. Въ случая жертвитѣ се понасятъ отъ държавата, макаръ полезния резултатъ да не е задоволителенъ въ сравнение съ жетрвитѣ. Тукъ важи значението на нуждитѣ и целта, която се преследва.

Въ капиталистическата система печалбата изцѣло се присвоява отъ капиталиста, а въ комунистическата — отъ държавата. Въ националъ-социалистическата система печалбата се смѣта за общественъ продуктъ, добитъ отъ сътрудничеството на тритѣ фактори, отъ тритѣ елементи. При нейното осъществяване и добиване участвуватъ и предприемачитѣ, и работника, и държавата и обществото като консуматоръ. Затова и печалбата трѣбва да се разпредѣли и се разпредѣля между всички участвуващи — *държавата*, която взима частъ отъ нея въ формата на данѣци върху свѣрхпечалбитѣ и по-голѣмитѣ печалби отъ опредѣленитѣ; *работникътъ* — въ формата на социални мѣроприятия, издържани отъ такситѣ и данѣцитѣ, взимани за целта, и отъ *консуматорътъ и обществото*, въ формата на по-евтини цени.

Въ новата система печалбата надъ опредѣленитѣ размѣри ще се изземва и ще се употрѣбява за специални или опредѣлени предназначения.

Капиталистътъ и предприятието. Отъ всичкитѣ тия разсждения може да се направи вече заключение за ролята на капиталиста въ новата обществена и стопанска система. Капиталистътъ е поставенъ въ граници. Той не е напълно свободенъ. Той, обаче, не е безъ инициатива и отговорности, но тѣ — инициативата и отговорноститѣ — сжпоставени въ граници и сж урегулирани. Иначе не може да бѣде.

Новитѣ стопански системи сж винаги подъ голѣмата угроза да се бюрократизиратъ. Най-яркъ примѣръ въ

това отношение ни дава руският болшевизъм, руската комунистическа система. Но дори и капитализмът остарявайки, не е пощаден от тая опасност.

Плановото стопанство, ръководеното стопанство проведени строго и до крайност водят неминуемо до такава опасност.

Рамките и границите, въ които се поставя стопанския живот ограничават предприемача капиталист. Определението на печалбата — известен процент върху капитала — отстранението на риска или намалението му до минимум; ограничението на инициативата, като се ограничава свободата и се поставя въ границите на строго определени правила, определени от закона или наредбата на държавата: всичко това изтъква на преден план не *предприемача*, а *предприятието*.

Предприятието въ системата на капитализма имаше два основни елемента, неделими един от друг — капитала и капиталиста. Капиталистът създава предприятието, защото той поставя целта; организира и туря въ действие капитала — оборотния и постоянния капитал. Капиталистът организира и пазара. Въ всички тия случаи капиталиста-предприемач се проявява не само като представител на предприятието, но като ръководител; той е душата на предприятието.

При комунистическата стопанска система предприятието е бюрократизирано. Тук държавата е всичко; тя е предприемачът. При национал-социалистическата система, предприемача нагажда предприятието към системата; той подчинява своите частни интереси на обществените. Предприятието е вградено въ общата система, а капиталиста-предприемач действа въ границите на правовия ред и съгласува своите частни интереси съ обществените.

Въ капиталистическата система предприятието е под режим на частната инициатива. Въ комунистическата система инициативата принадлежи на държавата; тя е всичко като представителка на един безкласов и безкапиталов строй. Въ национал-социалистическата система капиталиста-предприемач има инициативата; но неговата инициатива е урегулирана, тя е въ граници и е отправена към една определена цел. Въ бъдещия социалистически строй проблемата не е да се унищожи

— ... ограничи инициативата, а да се урегулира и да се отправи и направлява тя съ огледъ не само на частнитѣ интереси на капиталиста, а да се съгласува, да бжде въ полза и на общественитѣ, на народостопанскитѣ интереси. Иначе предприемача капиталистъ би се обърналъ само на единъ управителъ или администраторъ на предприятието, който ще се съобразява и изпълнява само наредбитѣ и заповѣдитѣ на държавата. Въ стопанския строй на бждещата социалистическа система решаваща роль ще има не предприятието, а пакъ предприемача. Предприятието не е автоматъ, а организация ръководена и командвана.

Капитализмътъ достигна до тия голѣми успѣхи и размѣри не само поради техническитѣ новоизобретения и научнитѣ открития но преди всичко поради предприемчивостта на капиталиста предприемачъ: на неговата инициатива; на неговия духъ. Главнитѣ и най-характернитѣ качества, на които капиталиста и капиталистическото предприятие дължатъ успѣхитѣ си сж: познанията на капиталиста. предприемачъ; неговата опитностъ; неговото трудолюбие; неговитѣ творчески похвати; неговитѣ организаторски способности; неговия размахъ, свободна инициатива. Могатъ ли тия качества да се прехвърлятъ и поематъ отъ държавата въ лицето на нейната бюрокрация? Историята на най-крупнитѣ, съ свѣтовно стопанско значение стопански предприятия, сж създания на дѣлови, съ инициатива и съ организаторски способности люде. Отъ малки занаятчийски работилници, малки дюкяни тѣ сж се разрастнали до голѣми, мощни капиталистически предприятия. Тѣ не сж наследствени предприятия; тѣ сж били дѣло на даровити, предприемчиви и трудолюбиви хора. Живъ примѣръ въ това отношение ни даватъ голѣмитѣ заводи на Крупъ или Сименсъ въ Германия и много други.

Поради войната, обаче, цѣлия стопански животъ е подчиненъ на целитѣ на войната. Народното стопанство има воененъ характеръ; то е военно стопанство и затова до голѣма степенъ е бюрократизирано. Но следъ войната икономическиятъ животъ ще бжде поставенъ при съвсемъ нови условия. Държавата наистина ще запази много отъ заетитѣ позиции, но и отъ много тя ще трѣбва да отстъпи. При все това тя ще има главното ръководство въ направляването на икономическия животъ и господ-

ствуващитѣ политически и социални идеи ще упражняватъ своето въздействие.

Националъ-социалистическата система се отличава и съ друга особеностъ — тя е системата на отговорноститѣ. Отговорността при нея е основно начало. На него почива и принципа на водачеството. Това е единъ отъ най-сжщественитѣ елементи въ основитѣ на тая система. Водачътъ не е само, за да командува, да ржководи и да нарежда, но и да отговаря, и преди всичко, да отговаря. Това начало е прокарано и въ стопанския животъ. Въ руската комунистическа система началото на отговорностъ го нѣма, защото всичко е бюрократизирано и предоставено на комисаритѣ-чиновници. Въ националъ-социалистическата система водачитѣ сж компетентни, дѣлови, хора, набелязали се въ самата срѣда на професията. Тѣ сж избрани или посочени отъ срѣдата, но винаги одобрени и признати отъ властѣта.

По този случай ще трѣбва да се кажатъ нѣколко думи за ролята и значението на професионалнитѣ организации — съюзи, задруги, сдружения и пр., изобщо на така нареченитѣ корпорации.

Професионалнитѣ организации или корпорациитѣ сж създадени и сжществуватъ сжщо като рожба на капиталистическия стрѳой. Тѣ сж създадени, за да отстояватъ престижа и интереситѣ си. Срещу кого? Срещу държавата; да се бранятъ отъ конкуренцията помежду си, да урегулирватъ отношенията между членоветѣ си, между тѣхъ и държавата, между тѣхъ и обществото, между тѣхъ и работницитѣ, между работницитѣ и работодателитѣ, какъвто е случая съ синдикатитѣ и пр. Тия организации днесъ сж признати отъ властѣта. Не само това, но тѣ се привличатъ и въ служба на властѣта. Тѣ сж подчинени ней, тѣ сж подчинени органи на властѣта. Чрезъ тия организации, дадени отрасли отъ народното стопанство единъ видъ се самоуправляватъ. На тѣхнитѣ представители — избрани или назначени — се възлага ржководството, дори контролтѣт. Тѣ представляватъ организациитѣ и поддържатъ връзката между тѣхъ — организациитѣ и държавата.

Професионалнитѣ организации сж подчинени на държавата, за да бждатъ използувани, да подпомагатъ държавата да ѳ служатъ. Водачитѣ сж избрани или посо-

чени, но тѣ винаги сж утвърдени и не могат да бждатъ противници на идеитѣ на системата.

Нѣкои мислятъ, че корпорациитѣ, това сж обществени и стопански сили, върху които трѣбва да бжде сложена и изградена новата държава, новата социална система. Това е погрѣшно. То не би било социаленъ напредѣкъ, то значи да се върнемъ къмъ сръдновѣковието. Историята, обаче, не се повтаря. Животътъ назадъ не се връща. Еснафскитѣ корпорации сж продуктъ на една отдавна вече изживѣна епоха. Едно корпоративно общество, за каквито мечтаятъ нѣкои, е по-опасно и може да бжде причина за голѣми икономически и политически борби. Корпорациитѣ ще се домогватъ да подчинятъ държавата и държавната властъ на своитѣ интереси и вмѣсто на класовитѣ борби ще сме свидетели на съсловнитѣ борби, които сж не по-малко ожесточени и опасни за социалния миръ. Съсловията не сж хомогенни. Тѣ сж съпотѣсни и по-ограничени интереси и то съ чисто материални интереси. Класитѣ сж хетерогенни, въ всѣка една отъ тѣхъ може да има много съсловия. Класата е споена, не само отъ материални интереси, но и отъ известни идейни разбирания. Ако днесъ обаче, класовитѣ борби не сж желателни и сж опасни, още по-опасни могатъ да бждатъ съсловнитѣ борби, които ще разнебитятъ и раздробятъ обществото.

* * *

Комуниститѣ марксисти считаха, че най-важнитѣ, основнитѣ белези на капиталистическата система сж правото на частната собственостъ, наследственото право и семейството. Въ националъ-социализма правото на собственостъ е осветенъ принципъ, то обаче не е неприкосновено; собствеността е въ служба на обществения интересъ и на общественото благосъстояние. Сжщо така стои въпроса и съ наследственото право. То не може да бжде начинъ за натрупване на богатства. Държавата, като представителка на нацията е освѣтила правото си на намѣса. И днесъ тенденцията за изземването на все по-голѣми и по-голѣми части отъ наследствената маса е подчертана.

Въпросътъ за общественото положение на жената и за общественото ѝ изравняване съ мъжа е вече прак-

тически разрешенъ въ Германия. Жената участвува наравно съ мъжа въ стопанския животъ, въ свободнитѣ професии, въ държавната администрация, дори тя е днесъ и граждански мобилизирана и съ това участвува и въ военната повинностъ, а въ Русия има случаи жената да участвува прѣко и въ войната. Жената има вече еднакви политически права съ мъжа. Изключения правятъ само нѣкои страни, Франция и Белгия, които сж подъ силно католическо религиозно влияние. Стремѣжътъ на националъ-социализмътъ е да насърдчи майчинството. Затова той зорко бди надъ семейството, улеснява женитбитѣ и полага особени грижи за правилното отглеждане и възпитание на децата.

Общественото изравняване между мъжа и жената, обаче, трѣбва да се осъществи въ друго направление — жената да поеме задължително изпълнението на нѣкои обществени функции така, както този въпросъ вече е разрешенъ въ Германия.

Марксизмътъ е пропитъ отъ ненавистъ и духовно бунтарство. Въ това отношение той носи още отпечатъка на традициитѣ отъ французската революция. Но той е бунтарски главно поради политическото възпитание на своитѣ последователи. Комунизмътъ е интернационаленъ като чрезъ международното организиране на работническитѣ маси иска да наложи свѣтовно комунистическия строй.

Националъ-социализмътъ не е бунтарски, той е националистиченъ, подчертано националистиченъ. Той не поддържа и не култивира класовата умраза и не насърдава къмъ бунтъ срещу всичко и всички, които сж противъ него. По специално за националъ-социализмътъ може да се каже, че той прояви присжщитѣ на нѣмската нация организаторски и творчески способности. Въ това отношение той успѣ да създаде единство въ нѣмския народъ, да притжпи и да премахне класовитѣ и обществени противоречия, да издигне и общото ниво на нацията, особено чрезъ издигане нивото на работника и селянина, като изворъ на здрава и опрѣснителна народна кръвъ.

Като националистиченъ националъ-социализмътъ има *култъ къмъ нацията и къмъ труда*. Комунизмътъ има *култъ къмъ класата и къмъ труда*. Комунизмътъ въ усилията си за социално изравняване свежда и подчинява всичко

до низкото ниво на пролетарията. Съ това той твърде много задоволява страстите и чувствата на най-нисшите обществени сръди. При национал-социализмът социалното изравняване не е насочено да се смъкне и понижи всичко до низкото ниво на пролетарията, а обратно да издигне всичко *и особено* работничеството и селячеството, всички низши стопански и обществени слоеве да издигне до единъ високъ стандартъ, до високо културно и духовно ниво, като направи еднакво достъпни и на тѣхъ всички културни, духовни и материални ценности — на всички безъ разлика, но най-много на ония, които въ капиталистическия строй въобще бѣха лишени отъ тѣхъ, или нѣмаха възможности. Идеята не е въобще да се понижи социалното и материално ниво на всички, а да се изравнятъ, като се *издигнатъ низинитъ къмъ височинитъ*.

На идеята за социалното изравняване служатъ и училищата и казармата и младежкитъ и спортни организации и трудовата повинность.

Комунизмътъ е последователенъ и въ духа на буквата на марксовия догма, за него всичко е подчинено на класата. Въ национал-социализмътъ *върховната ценностъ е нацията*, а благосъстоянието на народа е върховното благо. Всички лични, частни, съсловни или класови интереси сж подчинени на националнитъ, на народнитъ идеали и тежнения. *Самата национал-социалистическа идея е служба на народа*. Гражданинътъ е членъ на нацията, той е ней подчиненъ, но не е само единица въ масата, а поставенъ въ границитъ на правовия редъ и на народнитъ интереси. Национал-социализмътъ е сжщо така последователенъ и създава единство между държава, гражданинъ, народъ и самия национал-социализъмъ. Гражданинътъ е въ служба на нацията, на държавата. Той има права, но повече задължения къмъ народа и къмъ държавата. Държавата споредъ Хегеля е носителка на всички белези и особености на нацията. Тя е огледалото на националния характеръ, на способността и добродетелитъ ѝ, на нейната психика. Въ този смисълъ и Адамъ Мюлеръ, единъ отъ раннитъ предвестници на тѣзи идейни разбирания, още преди повече отъ 100 години, посочи тоталитарния характеръ на държавата (Elemente der Staatskunst.)

Държавата е вече и първостепенъ стопански факторъ. Още въ първата година на войната 1914 — 1918 г. тя зае известно мѣсто въ икономическия животъ, отъ което не отстъпи вече. Въ настоящата война тя ще завоюва нови още по-голѣми положения. Въ първата война тя, така да се каже, се наложи съ своята намѣса. Стопанскиятъ животъ бѣ ней подчиненъ, милитаризиранъ, като подчини капитала къмъ нуждитѣ на войната. Етатизираха се цѣли отрасли на производството, други бѣха поставени подъ държавенъ контролъ и ржководство. Въ много държави бѣ въведено плановото и дирижирано стопанство и режима на автаркията. Въ новия редъ, въ системата на националъ-социализма държавата ще ржководи, контролира и направлява цѣлия стопански животъ. Икономическиятъ животъ ще бжде подъ режима на ржководеното и направлявано стопанство. (*gelenkte Wirtschaft*). Съ система отъ мѣрки държавата ще направлява цѣлия стопански животъ. Но въпрѣки всичко това въ тая система не може да бжде отстранена и измѣстена, както мислятъ нѣкои, частната инициатива. Това не би било и въ интереса на самия животъ тъй като пълната държавна намѣса води неминуемо до пълно бюрократизиране, води до държавенъ капитализъмъ. Цѣлата система тогава ще се обърне, както въ болшевишка Русия, въ държавенъ капитализъмъ.

Националъ-социалистическата система не е нито шаблонна, нито типова, т. е. еднакво задължителна за всички, както въ това отношение се домогва да бжде комунизма. Националъ-социализмътъ, или както азъ обичамъ да наричамъ бждещата стопанска и обществена система — социалистическата обществена система ще се устрои споредъ социалната структура, културата и стопанскитѣ особености, споредъ традициитѣ и споредъ способноститѣ на нацията, на всѣки народъ и на всѣка страна. Националъ-социализмътъ не е система, която трѣбва и може да бжде имитирана или копирана. Напротивъ, всѣки народъ, всѣка държава трѣбва да има амбицията да вложи своето при устройството на собствената си държава. Разбира се, идеитѣ, голѣмитѣ идеи на времето, ще окажатъ своето влияние своето благотворно въздействие.

Националът-социализмът въ социалистическата система не е патриотарство или шовинизъм, а съзнание за достоинства на народа, за неговата мисия, за неговите способности и качества. Националът-социализмът култивира присъщите на народа добродетели, неговите благородни качества, и пориви, насърчава и поддържа дисциплината, иерархията, борческия дух, зачитане на народните традиции, зачитане и почит към заслужилите и съхранение на ценностите на народното творчество. Въ духа на тези разбирания въ Германия се направи обрат към народното въ всички проявления на изкуството, въ музиката, въ живописъта, въ архитектурата и пр., като се очисти от всички ония елементи, които сж чужди на расовите особености на немския народъ.

Националът-социалистическият идеи сж господстващи. Подъ тяхно въздействие сж всички прояви на живота. Той създава свой типъ, своя психика, създава и новия социалистически гражданинъ, цѣлостенъ, въ духовна и физическа хармония. Затова държавата полага еднакви грижи за духовното и физическото възпитание на младежта.

Така животътъ, стопански и общественъ, е подъ идейното въздействие на националът-социализма. Националът-социализмътъ не претендира, по подобие на комунизма, да се наложи на Европа. Но националът-социалистическият идеи ще упражнятъ своето влияние върху съдбата на Европа и нейното бъдещо устройство. Затова самъ Хитлеръ даде друго направление на настоящата война. Той ѝ постави други цели — като се отстрани болшевизма, да се призоватъ европейските народи къмъ организирано и равноправно сътрудничество въ изграждането на новия редъ, въ създаването на нова Европа!

Нова Европа¹⁾

Свѣтътъ тѣй е свикналъ съ сегашния стопански и общественъ строй, че го смѣта за вѣченъ. Особено здраво държатъ за него ония, които иматъ най-голѣмитѣ облаги и изгоди отъ него. Отъ народитѣ това съ англичанитѣ и американцитѣ и тѣ най-активно противодействуватъ на всѣкакви опити, на всѣкакви домогвания за ново преустройство на свѣта и на европейския континентъ. Тѣ считатъ, че досегашното разпредѣление на свѣтовнитѣ богатства и групиране земнитѣ простори трѣбва да останатъ непожтнати. Тѣ вѣрваха, че системата на мирнитѣ договори, следъ първата свѣтовна война — 1914/18 година, окончателно затвърди старата свѣтовна система и отби единъ пжтъ за винаги ударитѣ и пристжпитѣ на младитѣ и възраждащи се народи.

Победителитѣ въ войната отъ 1914/18 година смѣтаха, че всѣка промѣна въ състоянието на свѣта, а особено на Европа, следъ мира отъ 1918 година, ще бжде нещастна, разбира се, нещастна за тия, които въ стария редъ на нѣщата, имаха всички облаги и бѣха най-сигурни. Подобно състояние не можеше да бжде дълготрайно. Бързо следъ мира Европа се раздѣли на два лагера, на две групи — победителитѣ бѣха консервативни, статични, тѣ искаха да се запази създаденото положение на всѣка цена и съ всички срѣдства. Англия и Америка бѣха на чело и къмъ тѣхъ гравитираше по-голѣмата частъ отъ европейскитѣ държави. Другата страна, това бѣха победенитѣ, бѣше динамична, активна, дори агре-

¹⁾ Подъ това заглавие азъ обнародвахъ въ сп. „Просторъ“, априлската книжка отъ 1942 г., една статия. Мислитѣ и идеитѣ, които изложихъ въ нея възпроизведохъ въ моитѣ сказки. Намирамъ за по-добре да препечатамъ изцѣло тази статия вмѣсто да се впускамъ въ нови разглеждания, които ще бждатъ само перефразирания на казаното въ нея.

сивна. Къмъ нея се наклоняватъ държавитѣ пострадали отъ войната, къмъ броя на които се числеше и България.

Само Русия остана на страна отъ тѣзи групи. Поради революцията отъ 1917 година тя зае особено становище. Изобщо по географското си положение, по обширността на територията си; поради разнородността на народноститѣ, които населяватъ обширната руска земя — поради всичко това Русия, презъ цѣлото време следъ войната, се самоизолира, затвори се въ себе си за да консолидира революционния си режимъ и да се подготви за разрешаването на още по-голѣми, бихъ казалъ грандиозни задачи: преустройството на свѣта или най-малкото на Европа въ духътъ и догмитѣ на марксизма.

Цѣлиятъ свѣтъ, но най-вече нашиятъ континентъ отива къмъ ново преустройство; създава се новъ общественъ и стопански строй. Ражда се новъ свѣтъ, ражда се нова Европа. За тая нова Европа ние искаме да споделимъ съ тия, които се интересуватъ отъ нея, нашитѣ разбирания, тъй както ние схващаме нейното устройство и да надникнемъ, до колко човѣшки това е възможно, още отъ сега въ нейното бъдеще. Разбира се, голѣми подробности, пълна картина и изчерпателна представа за нея още отъ сега ние не сме въ състояние да дадемъ. Тая задача и не си поставяме. Това е и мжчна работа, защото новото, което се ражда тепърва ще расте и ще се изгражда.

Нова Европа нѣма да бжде създание на една само генерация; тя нѣма да се изгради изведнажъ и тъй бързо въ нѣколко години или нѣколко десетилѣтия. Капиталистическата система, напримѣръ, бѣ резултатъ на дълга подготовка, на дълги и упорити борби, рожба на една революция — техническа и социална и просъществува въ пълненъ разцвѣтъ не повече отъ едно столѣтие и половина. Досегашна Европа, политически и обществено получи вида, както ние я познаваме, на Виенскиятъ конгресъ, следъ Наполеоновитѣ войни. Икономически стара Европа — нека тъй наречемъ Европа до първата голѣма война — до 1914/18 год. — бѣ английски продуктъ. Въ Англия капитализма се създаде и доби най-свършената си форма. Но идейно или идеологически капиталистическа Европа е рожба на Француската революция. И до днесъ доктрината на френската революция, идейнитѣ и фило-

софско-обществени възрения на просвѣтителитѣ, на енциклопедиститѣ и на френскитѣ юристи сж господствуващи. Code civil напримѣръ послужи за образецъ на уреждане гражданско-стопанскитѣ отношения въ цѣла Европа.

Въ превратноститѣ на сждбата, Европа не единъ пжтъ е промѣнявала и своята карта и вжтрешното си състояние. Исторически до сега ние познаваме три Европи. Европа на Елинско-римската култура и цивилизация — Антична Европа; Европа на срѣднитѣ вѣкове; Европа на капиталистическата епоха, тая която днесъ познаваме и въ която живѣхме до първата голѣма война. И ето че тая, трета Европа слиза отъ сцената на живота, отива въ историята, за да стори мѣсто на нова нека я наречемъ четвъртата Европа. Всѣка една отъ тия Европи има ней присжщъ вѣншенъ обликъ и вжтрешно съдържание; своя духъ, своя култура, държавно устройство, изобщо свой стилъ на живота. Въ всѣка една отъ тѣхъ имаше една господствуваща, ржководяща и съ господствуващо влияние държава. Въ древността това бѣ Римъ — Римската империя. Въ срѣднитѣ вѣкове това бѣ господствуващото влияние на църквата, — католическата църква. Трета Европа, една система отъ държави, въ нея ржководящо и преодоляващо влияние имаше Англия. Четвърта, Нова Европа се ражда въ вихритѣ на една война и въ единъ страшенъ кървавъ двубой между две идеологични системи: между националъ-социалистическа Германия и комунистическа Русия. И тая Европа ще бжде отражение на идеитѣ, вълнуващи огромнитѣ човѣшки маси, идеи завладяващи свѣта.

Най-обикновената последица отъ настоящата война ще бжде тая, че картата на свѣта ще бжде промѣнена и то много сжществено: свѣтовнитѣ богатства ще се преразпредѣлятъ на ново, а земнитѣ простори ще бждатъ прегрупирани по материци, по начинъ коренно различаващъ се отъ досегашния. Ако не ние — нашето поколение — то най-близкитѣ, които идатъ следъ насъ ще се отзоватъ въ единъ новъ свѣтъ въ обстановката на нова стопанска и обществена система.

Азъ си представлявамъ бждещето групиране на свѣта по материци въ три грамадни блока, въ всѣки единъ отъ който ще се наложи преодоляващо влияние и ржководство на една отъ голѣмитѣ първостепенни

държави. Ето какъ, мисля азъ, ще се групиратъ земнитъ простори по материци и какъ ще се очъртае бждещата карта на свѣта:

1. Азия съ Австралия, съ преодоляващо влияние и господство на Япония; 2. Европа съ Африка съ преодоляващо влияние на държавитъ отъ осьта и преди всичко на Германия; 3. Дветъ Америки съ Велико-Британия съ господстващо влияние на С. Щати и Англия.

Както и да се свърши настоящата свѣтовна война единъ неизбѣженъ резултатъ ще има тя: Англия ще загуби значението си като колониално-империалистична държава. Не е преувеличение и е съвсемъ естествено, че като колониална империя тя — Англия — ще се разпадне. Англия я очаква и голѣмо обедняване. Банкерътъ на свѣта, най-голѣмиятъ търговецъ, който владѣеше свѣтовнитъ пазари и богатства ще загуби най-малкото колониалнитъ си капитали. Загубитъ, които Велико-Британия ще претърпи съ разпадането на колониалната империя и откъсването отъ нея на много колонии — преди всичко на Австралия и Индия — се изчисляватъ на десетки милиарди лири стерлинги. Сжщата участъ ще сполети и Холандия, която досега владѣеше най-богатитъ, въ всѣко отношение, въ свѣта колонии — Холандска Индия, Борнео, Целебесъ, Нова Гвинея и пр.

Не сж малцина ония въ Англия, които ясно виждатъ бждещото на Великата империя — нейния залѣзъ. А въ Америка, т. е. въ С. Щати не отъ алчностъ, както би помислилъ човѣкъ, но отъ инстинкта за самосъхранение на англосаксонската раса считатъ Англия за 49 щатъ, Канада за 50, а Австралия за 51. — Австралия, обаче, нѣма да бжде амариканско, а японско владение или японски доминионъ. Англия, губейки положението си въ Европа и свѣта ще се види принудена да се дезинтересира отъ Европа. Тя ще бжде отстранена отъ Европа, затова дири опора и защита на интереситъ си въ Америка. Англия и Америка още се считатъ за нѣщо единно. Затова свободно и лесно Идънъ подарява Европа на болшевиизма и за да съблазни болшевикитъ той имъ сочеше Берлинъ, като бждещъ срѣдецъ на комунизма.

Ако трѣбва най-сетне да разпредѣлимъ свѣта по раси бѣлата раса ще има Европа съ дветъ Америки;

жълтата раса — Азия съ Австралия; чернитъ — Африка, за която казахъ, че съставлява нераздѣлна частъ отъ жизненото пространство на Европа, тъй като Европа е единствениятъ материкъ, който нѣма собствени източници на колониални сурови продукти.

* * *

Но думата е пакъ за нова, за четвърта Европа. Какво наистина ще представлява тя, напримѣръ въ идеологично и стопанско отношение? Каква ще бжде тя — комунистическа или националъ-социалистическа? Националъ-социализмътъ и комунизма се различаватъ много съществено.

Комунизмътъ, като стопански и общественъ строй е възможенъ само въ Русия. Колкото комунизма да е неподходящъ за високото културно ниво на европееца и неприспособимъ къмъ стопанската и социална структура на Европа, все пакъ той е сериозна опасностъ като конкурентна стопанска и обществена система. Комунизмътъ се налага съ брутални и сурови революционни методи, като унищожава не само капитализма, но всички културни и духовни ценности придобити и съхранявани въ продължение на столѣтия. Лекомислено и варварски, съ неоправдани жертви той унищожава всичко, което маркира като буржуазно или капиталистическо и хвърля човѣчеството въ такава мизерия отъ която то съ много усилия съ много трудъ и време, може би следъ цѣло столѣтие ще може да се възстанови. Само отъ гледището на тая опасностъ трѣбва да се оцени заслугата на Германия къмъ Европа, воювайки срещу Русия, за да срази комунизма. Комунизмътъ е свѣтовна опасностъ, но най-много той застрашава Европа и претендира той да даде облика на нова Европа.

Дали наистина европейскитѣ народи разбиратъ смисълътъ и значението на тая война? Въ това е позволено да се съмнява човѣкъ. Европейскитѣ държави и народи, съ много малки изключения, не можаха да проникнатъ въ същинското значение на голѣмия двубой. Затова тѣ не съчувствуватъ много на Германия и на нейната историческа мисия. Много причини обясняватъ всичкитѣ тия погрѣшни и, нека кажемъ, опасни за самата Европа разбирания.

Преди всичко много от европейските държави още не могат да се помирятъ съ мисълта, че III-а Европа отива въ миналото на историята. Тѣ все още не се помирятъ съ мисълта, че настоящата стопанска и обществена система е надживѣла отъ епохата; тѣ сж свикнали съ сѣществувателъ редъ на нѣщата и немогатъ да се освободятъ отъ силното англо-саксонско въздействие, считайки, че Германия ще иска да наложи национал-социалистическия строй оторитарно и принудително. Въ такъвъ случай тѣ мислятъ, че ще бждатъ подчинени на една система, на единъ строй тѣмъ чуждъ.

Като идейно движение комунизма има първенство. Комунизмътъ е рожба на социалъ-демократизма; той се откъсна отъ социалъ-демократическитѣ партии. Европейскитѣ социалъ-демократически партии, — най-голѣмата и най-силната отъ тѣхъ бѣ германската, бѣха подъ влиянието на Марксизма. А рускиятъ комунизъмъ е практическо приложение догмитѣ на марксизма. При това комунизма е много опростотворена доктрина, идеология достъпна за маситѣ; съблазнителенъ увличащъ маситѣ, гѣделичкащъ нейнитѣ истинки на рушение.

Комунизма е рушителенъ, той унищожаватъ не само капиталистическия строй но всичко което не е съ него и хвърли въ страшна мизерия руския народъ. Тая сждба очаква и Европа, ако тя падне жертва на руския болшеvizъмъ. Въ комунизма и особено въ руския болшеvizъмъ има нѣщо първично, присжщо на тъмнитѣ маси. Нѣма нищо чудно, че рускитѣ болшевици, — хвърленитѣ грамадни маси въ боя, — се сражаватъ храбро и упорито. Тѣ бранятъ своята примитивна система и бедната си родина, непознавайки и непризнавайки нищо ценно другаде. Болшевишкитѣ поколѣния въ Русия не познаватъ културнитѣ и духовни ценности на „буржуазна Русия“. Още по-малко тѣ познаватъ културата на Европа. Тия поколѣния сж расли и възпитавани въ фанатизъмъ и умраза срещу всичко, което не е руско-комунистическо; тѣ мразятъ Европа, повече и по-дълбоко, отколкото боляритѣ я мразѣха по времето на Петра Велики и съботираха неговитѣ велики реформи. Всичко, което не е руско, тѣ жигосватъ, като европейско и буржуазно. Затова рускитѣ комунисти смѣтатъ, че болшевишка Русия е призована съ историческата мисия да болшевизира свѣта и Европа.

Въ Европа, мнозина си даватъ смѣтка за природата на болшевизма, но и мнозина, особено пролетарскиятъ маси го считатъ и за демократиченъ.

* * *

Германскиятъ националъ-социализъмъ се прояви най-напредъ като реакция, политическа реакция на мирнитѣ договори. Наложениятъ мирни договори целѣха да се запази положението такова, каквото бѣ то преди голѣмата война. Англия и Франция се охраняваха и бранеха привилегированото си положение. Германия подде войната не само за да унищожи мирнитѣ договори, но за да наложи, преустройството на Европа, да срази комунизма, като европейска опасностъ, да предизвика и наложи ново преразпредѣление на земнитѣ простори и свѣтовнитѣ богатства. Това преразпредѣление, разбира се, не може да има характеръ на ново разграбване на тия богатства. То може да се постигне само чрезъ създаване на една наистина Нова Европа.

Идейнитѣ основи на тая Нова Европа нѣма да бждатъ нито тия на сегашния капитализъмъ, нито ония на руския комунизъмъ. Нова Европа, азъ мисля, ще се различава много сжествено и отъ дветѣ тия системи. Тя — Нова Европа — ще бжде, нека го кажемъ, въ широкия смисълъ на думата социалистическа. Всички ценности на миналото ще бждатъ запазени и върху тѣхъ ще се строи бждещето, но въ нейнитѣ основи ще има много нови елементи. Въ социалистическа Нова Европа капиталътъ, въ противоположность на комунистическия строй, нѣма да бжде унищоженъ, но запазенъ като стопанска творческа сила; той — капиталътъ — ще бжде по-социаленъ, т. е. въ служба и полза на обществото, на нацията, като частно-стопанския интересъ — както това сме посочвали не единъ пжтъ — бжде съгласуванъ съ общественитѣ. — Цѣлиятъ стопански животъ ще бжде контролиранъ и направляванъ отъ държавата като представителка на нацията. Въ Нова Европа ще имаме не само контролирано, но ръководено и направлявано народно стопанство.

Дали наистина бждеща Европа нѣма да се организира и устрои по образца на националъ-социалистическа Германия. Това не е толкозъ важно. Националъ-социализмътъ, обаче, ще упражнява своето влияние по силата

на историческите заслуги на Германия и по силата на мѣстото, което тя заема, бидейки въ срѣдата на европейския континентъ и, представляваща при това и една държава отъ 80 милиона, а въ не далечно бъдеще и повече отъ 100 милиона жители.

Въ Нова Европа всѣка държава ще се устройва сама и свободно. Социализмътъ, обаче, въ всѣка страна ще бъде националенъ, а не интернационаленъ. Това значи, че не класитѣ — пролетарята или буржуазията — а сами народитѣ, отдѣлнитѣ държави ще урегулиратъ отношенията по между си за общо сътрудничество и взаимно подпомагане, въ защита на общитѣ интереси на европейската общностъ.

Нова Европа идейно и обществено ще представлява нѣщо цѣлостно, съ една господстваща стопанска и обществена система, тъй както и капитализма бѣ господстващъ строй, но който въ всѣка страна носеше отпечатъка и на националнитѣ особености на даденъ народъ.

Идеята за Нова Европа дойде отъ Германия. Би било погрѣшно да се мисли че Нова Европа ще представлява една държавна цѣлостъ или една единна държава, нѣщо напримѣръ като свърхъ държава, т. е. държава надъ отдѣлнитѣ държави. Сжщо така е погрѣшно да се мисли, че реда въ европейската общностъ ще се поддържа и осигурява отъ нѣкоя свърхъ държавна организация или институция. Това би наподобявало нѣкогашното Общество на Народитѣ, злополучната сждба на което не затрогна никого, освенъ ония на чиито интереси то служеше — победителитѣ. Отношенията между държавитѣ въ Нова Европа ще се уреждатъ и регулиратъ договорно или обичайно или по силата на новото международно право суверенно и свободно. По-скоро тѣ ще се регулиратъ и уреждатъ отъ най-разностранны спогодби и договори — стопански, финансови, политически, военни, юридически, културни и пр. и пр. Разбира се, въ бъдещето устройство на Нова Европа нѣкои държави ще иматъ първенство и ръководяща роля. Пита се, обаче, дали принципитѣ на равенството и свободата нѣма да бъдатъ жертвани или накърнени? Такава опасностъ не е съвсемъ въображаема. Въ случая не можемъ да се позовемъ на обстоятелството, че и сега свободата и равен-

ството — дори и между гражданитѣ на една и сѣща държава, и между държавитѣ—бѣха само формални. Наистина тѣ бѣха формални, но борбата се поде да бждат тѣ реални. Ала въ случая идеята за общоевропейската солидарност и дори за социалната правда, за взаимно зачитание на жизненитѣ интереси и необходимостта да се поддържа по-голѣмо стопанско и политическо обединение (между съставнитѣ части на Нова Европа) тия идеи ще бждат господствуващъ факторъ. Въ бждеще тѣй както свѣтътъ ще се разграничи по материци и въ голѣми стопански и политически простори, идеята за солидарност и единение между народитѣ и раситѣ ще добие още по-реално значение.

* * *

Учението за раситѣ и расовитѣ борби, тепърва добива своето значение. Расовитѣ въпроси, макаръ да не сж били до сега тѣй актуални, не може да се каже, че тѣ и за въ бждеще нѣма да иматъ никакво значение. Погрѣшно е да се пренебрегватъ и омаловажаватъ расовитѣ различия. Раситѣ и народитѣ не сж качествено еднакви. Това не значи, че само бѣлата раса, въ лицето на европейскитѣ народи е най-даровита или най-ценна. Голѣми качества въ всѣко отношение има напимѣръ и жѣлтата раса въ лицето на японскитѣ народѣ.

Наистина, какво представлява днесъ свѣта расово? По настоящемъ не качеството, а количеството отъ човѣшки маси проявява своето въздействие върху хода на събитията. Огромни човѣшки маси сж затворени, безъ простори и свобода. Историята ни учи, че тѣкмо количеството, т. е, постоянно нарастващия брой на човѣшкия родъ въ свѣта изобщо и въ отдѣлнитѣ държави особено, е първоизточника на конфликтитѣ и кървавитѣ борби, на които сме свидетели и днесъ. Тия човѣшки маси се домогватъ до свобода, до стопанска и политическа експанзия, тѣ сж и причината на борбитѣ за надмощие и сигурност. Можеше ли преди години да си помислимъ или да си представимъ една война, като днешната, въ такива изумителни размѣри и по количеството на човѣшкия материалъ и по простора въ който тѣ се разиграватъ?! Отъ единия край на свѣта до другия.

Колкото повече цивилизацията и културата ставатъ общо благо, достъпно за всички народи, толкова народитѣ по-бързо се активизиратъ; тѣ се възраждатъ и предявяватъ вече своитѣ изисквания. Европа сама и по неволя губи мѣстото, което заемаше до сега. Не е зачудо, ако тя бжде принудена да отстъпи първенството си. Въ продължение на вѣкове, тя предаваше и правеше достъпни на всички народи, на всички раси въ свѣта своята цивилизация, култура, своитѣ научни и технически открития и постижения, своята наука, своето държавно устройство, военно изкуство и пр. Цѣлиятъ извънъ европейски свѣтъ — ако можемъ тѣй да се изразимъ — се „европейзираше“, той се възраждаше и тоя новъ свѣтъ сега иска да се освободи отъ господството и първенстващо влияние на стара Европа и на Европа изобщо.

Въ продължение на цѣлиятъ 19 в. Европа изнесе въ задокеанскитѣ страни и особено въ дветѣ Америки и разпространи много свои ценности въ хора, капитали, наука и изкуство въ всичко. Въпрѣки всичко, това не представляваше нѣкаква опасностъ за нея, докато тя все още се размножаваше и бѣлата раса се плодеше нормално. Но хода на живота и тукъ се промѣни.

Народонаселението на Европа за последнитѣ 2-3 десетилѣтия се е увеличило само съ 18⁰%. На Америка за сжщото време е порастнало съ 48⁰% (заедно съ имиграцията). На Азия съ 35⁰%, а на Африка съ 19⁰%. — Народонаселението на Европа на 1910 г. е било 28⁰% отъ цѣлото население на земното кжлбо, за да спадне за по-малко отъ 30 години на 25⁰% отъ населението на нашата планета. Европа значи по население, по размножителна способностъ е значително по-назадъ, въ сравнение съ народитѣ и раситѣ по другитѣ части на свѣта. Искане ми се да вѣрвамъ, че отъ тия последни данни още полесно ще се проумѣ значението и смисълътъ на идеята за Нова Европа. Отъ тѣхъ ще се разбере още по-добре и значението на настоящата война, задачитѣ които тя има да разреши. Разбира се, земя има много, богатствата на свѣта сж изчерпани, за да се помисли, че бѣлата раса е застрашена въ своето сжществуване отъ стесняването на свѣта. Въпросътъ се отнася до рационалното използване на земнитѣ пространства и до справедливото разпредѣление на свѣтовнитѣ богатства.

Нова Еуропа е преди всичко отпоръ срещу напоритъ на комунизма. Европа ще има да избира между дветъ системи, двата стопански и социални строя — комунистическия или социалистическия. Както въ войната нѣма неутрални, а има воюващи и невоюващи, тъй и никой неможе да остане безразличенъ къмъ едната или другата система. Всѣки ще избира между комунизма и социализма. Животътъ е революционизиранъ; стариятъ стопански и общественъ строй е неудържимъ.

Националъ-социалистическа Германия е въ война и съ комунизма; тя воюва въ защита на общитъ европейски интереси. Германия цели да освободи Европа отъ болшевишката опасностъ и да подготви условията за създаването на друга, Нова Европа.

Много пжти самъ посочвалъ, че руския комунизъмъ е чуждъ и опасенъ за Европа, въпрѣки увлечението на маситъ въ доктринитъ на марксизма. Рускиятъ комунизъмъ застрашава и въ друго отношение европейскитъ народи. Той ще понижи нивото и standart'a на живота на цѣлата бѣла раса въ лицето на европейскитъ народи, тъй както той деградира славянството въ Русия, съ даване преднина и изравняване на многобройнитъ и съ голѣма разплодителна способностъ и расово малоценни племена въ Русия. Въ Русия има не десетки, а стотина расово най-различни племена, въ които славянския елементъ започва да потъва. Русия се отславянизира и както загуби православния си характеръ, тъй тя е предъ опасността да заличи и славянския си образъ.

Най-важната предпоставка на една Нова Европа е правилното разпредѣление на жизненитъ пространства. Жизненото пространство на единъ народъ е онзи просторъ, който е необходимъ за едно цѣлостно и хармонично народно стопанство. За Европа напримѣръ, жизнено пространство е Африка. За България жизнено пространство сж земитъ, които естествено ѝ принадлежатъ; били сж български, трѣбва да бждатъ български, защото икономически сж необходимо условие за създаването на цѣлостно жизненоспособно и хармонично национално стопанство. Необходими сж за укрепването на България за да изпълни историческата си мисия, катъ държава въ срѣдата на югоизточна Европа.

Въ Нова Европа за първо време ще има да се решават някои основни задачи. Засилването на европейското сепление и единство и преди всичко самоизхранването и самоиздържането на Европа по време на войната и след войната. Англия твърде много спекулираше с идеята, че континентална Европа поради блокадата и самоизолирането си не ще да е въ състояние да се издържа, главно да се изхрани. Всичките държави сж окупирани от Германия и под нейния контрол, тж сж затруднени въ прехраната си; тжната издржка ще падне изцфло въ тежестъ на Германия. Това ще затрудни и може би ще компрометира нейното военно положение. Гладуваща Европа ще деморализира нейния тилъ. Болшевишката и английската пропаганда изобщо твърде много разчитатъ на болшевизирането и бунтарския духъ, който би завладѣлъ маситъ поради дългото траене на войната. Тая опасностъ, обаче, е еднакво застрашителна за англичанитъ и болшевикитъ. Въ нормално време, т. е. преди войната Централна и Западна Европа, заедно съ Англия неможаха да се изхранятъ съ собствени произведения. Но най-голѣмъ вносъ имаше Англия, която сега е сжщо тж блокирана и изолирана не само отъ Европа, но и отъ огромнитъ ѝ колониални владения.

Нова Европа ще бжде въ несравнено по благоприятни условия по отношение на самоиздържката и самоизхранването си отъ Стара Европа. Централна, Западна Европа и Юго-източна Европа ще бждатъ въ това отношение по-организирани и въ по-тжсно сътрудничество. Стара Европа се продоволствуваше съ хранителни продукти и фуражъ отъ задокеанските страни. Югоизточна Европа е напълно въ състояние, да измѣсти задокеанския вносъ, що се отнася до хранителнитъ продукти. Необходимо е само да се увеличи производителността на единица площъ, т. е. да се рационализира и интензивира земедѣлието. Въ това направление може да се установи полезно сътрудничество между тая частъ отъ Европейския-стопански блокъ и централната и западната частъ на последния. Но юго-източна Европа представлява и другъ интересъ. Унгария, България, Ромжния, Сърбия, Гърция и Албания иматъ заедно надъ 60 милиона човѣка, които въ недалечно бждеще може да нарастнатъ и на 70 — 80 милиона души — това

е единъ значителенъ потребителъ на индустриални и други произведения. Така Юго-източна Европа и Централна и Западна Европа сж естествено свързани икономически; тѣ се допълватъ, тѣ могатъ да си сътрудничатъ въ стопанско и общественото изграждане на Нова Европа. Общността на икономическитѣ интереси създава и политическа и културна и духовна общностъ. Въ бъдеще тия връзки ще бждатъ още по-трайни и тѣ още повече ще си взаимовлияятъ и взаимовъздействуватъ. И сега Дунавскитѣ държави, а това е по-голъмиятъ брой отъ държавитѣ на Юго-изтока гравитиратъ къмъ централна Европа resp. Германия и обратното.

Нова Европа изобщо ще представлява сама по-себе си голѣмъ стопански блокъ — обширенъ стопански просторъ, въ който съставляващитѣ го държави ще се подпомагатъ, ще се допълватъ, ще си сътрудничатъ въ най-всестранно направление, но най-главно икономически. Тѣ ще образуватъ едно цѣло не само географско, както това бѣ до сега, но нѣщо по-единно, съ по-голъмо единение, безъ отдѣлнитѣ държави да губятъ своя суверенитетъ и стопанска свобода. Не ще съмнение, че общността на интереситѣ ще изиска съгласуване на отдѣлнитѣ частни интереси, то може би ще изисква по нѣкога и взаимни отстъпки, но всичко това ще бжде въ интереса на общата европейска солидарностъ.

Подробноститѣ, обаче, върху които ще се организира бъдещата Нова Европа, ще има тепърва да се установяватъ и изготвятъ. Тѣ ще бждатъ предметъ на най-различни спогодби, договори и съгласителни; на установена практика и обичай. И тукъ практиката и науката, особено стопанската и правото, ще има да разрешаватъ много трудни и сложни задачи. Икономическитѣ отношения сигурно ще се урегулирватъ не само отъ общитѣ и отдѣлни интереси на съставнитѣ части, но сигурно по силата на международното и междудържавното трудово право, тъй като днесъ тая нова юридическа дисциплина трасира пътя на вътрешния стопански животъ.

Нова Европа въ стопанско отношение ще бжде нѣщо по-цѣлостно и по-хармонично. Принципътъ за раздѣлянето на труда, който до войната бѣше раздѣлилъ Европа на две групи държави — индустриални и земеделски не може да бжде приложенъ до крайностъ. Едностранчивото

развитие на държавитѣ въ едно или друго направление създаваше условия за конфликти и съперничества. Нито една държава не може да бжде само индустриална или само земеделска. На всѣка нация, на всѣка страна трѣбва да се даде възможностъ за цѣлостно и хармонично стопанско устройство и развитие. Ако преиндустриализирането може да доведе до опасна крайностъ, нито една нация не може да съществува само съ единъ еднообразенъ поминѣкъ каквито и да сж изгодитѣ ѝ отъ това. Разбира се, до сега се допуснаха много увлечения, които обременяватъ стопанския животъ и финанситѣ на държавата съ изкуственото поддържане на производствата, за които липсватъ най-необходимитѣ условия. Дали нѣма да се наложи единъ видъ принудително или задължително нѣкои държави, напримѣръ на Юго-източна Европа, да запазятъ сегашния си аграренъ характеръ. Ние не вѣрваме, защото, това би значило да се спрѣ стопанския и културенъ прогресъ на тая частъ отъ Нова Европа, да се наруши общоевропейската солидарностъ и да се ограничи потрѣбителната имъ способностъ тъкмо на индустриални произведения, на машини, уреди, инструменти и др.

Нова Европа нѣма да се самозатвори въ едно голѣмо стопанство на самозавладяване на самоиздържане — на автаркия. Това е невъзможно. Автаркията бѣ само единъ преходенъ режимъ, който се наложи само въ нѣкои държави и то по понятни причини. Автаркията не е трайна система. Нова Европа ще се изгради на началата на общо сътрудничество и взаимно подпомагане при гарантирана стопанска свобода на всѣка държава въ рамкитѣ на интереситѣ на цѣлата европейска общностъ. Всѣка държава ще бжде суверенъ разпоредителъ съ собственитѣ си жизнени интереси. Бждещата Нова Европа ние не бива да си представяме като нѣщо съвършено откъсната и съвършено изолирана отъ другитѣ стопански блокове.

Така азъ си представявамъ Нова Европа въ нѣколко едри щрихи. Едва ли нѣкой още сега може да проникне въ подробноститѣ на бждещето ѝ устройство. Но всичко това ни сочи на неимовѣрнитѣ усилия, на мъчителнитѣ моменти, които има да се изживѣватъ; то ни сочи и на дългото време и на голѣмиятъ разумъ, умение, похватностъ, на познаване стопанската структура на съставнитѣ държави на психиката на отдѣлнитѣ народи

— изобщо познаването на всички необходими условия за създаването на една наистина Нова Европа. Да ли действително нашето поколение и ония, които идатъ следъ насъ ще сж подготвени и достатъчно прозорливи за да положатъ новитѣ и здрави основи на тоя новъ свѣтъ?

* * *

Така съмъ схваналъ азъ тритѣ стопански и социални системи: капитализма, комунизма и националъ-социализма. Нѣкой може да ме упрекнатъ, че не съмъ обективенъ, за обективностъ не претендирамъ. Азъ имамъ своитѣ политически и идейни убеждения, за да не мога да бжда обективенъ, както това разбиратъ ония, които искатъ да бждатъ само безразлични зрители на сждбоноснитѣ свѣтовни сжбития. Азъ, искамъ да бжда убедителенъ.

Тия три системи днесъ си оспорватъ правото на сжществуване. Въ страшни кървави борби, въ неописуеми родилни мъки се ражда новиятъ общественъ редъ, ражда се Нова Европа, новия свѣтъ, новия гражданинъ. Каквито и да сж отношенията между тѣхъ — между тритѣ системи — колкото и да сж враждебни, тѣ все пакъ неусетно си влияятъ и единъ видъ се оплодяватъ. Така е винаги въ живота.

Новиятъ строй ще има тепърва да се усъвършенствува, защото нѣма дѣло, сътворено отъ човѣкъ, което да е съвършено. Въ всѣки случай новиятъ строй ще бжде социалистически, въ широкия смисълъ на това понятие. Въ него всѣки народъ ще има своя дѣлъ, ала въ неговото изграждане ще участвуватъ новитѣ, младитѣ поколения, ония, които днесъ сж по бойнитѣ фронтове, тия които растатъ и ония, които тепърва ще се родятъ.

КНИГАТА ТРИТЪ СТОПАНСКИ СИСТЕМИ
ОТЪ ПРОФ. АЛЕКСАНДЪРЪ ЦАНКОВЪ
СЕ ОТПЕЧАТА ВЪ 3000 БРОЯ, ОТЪ ТЪХЪ
300 БРОЯ СЖ ИЗЯЩНО ИЗДАНИЕ.
ОТПЕЧАТА „ПОЛИГРАФИЯ“ ПРЕЗЪ 1942Г.

ЗАБЕЛЯЗАНИ ГРЪШКИ

Страница	редъ	напечатано	да се чете
20 отъ долу	13	сж подчинени	бъ подчиненъ
24 " "	2	а въ сжщность сж служели	— а въ сжщность сж служили
26 " "	12	да казваме	за да казваме
30 " "	20	войни е да наложатъ	войни е опита му да наложи
33 " "	5	суровина	суровини
37 отъ горе	6	Луиджи	Луиджо
37 отъ долу	4	резултата	резултанта
40 " "	3	результатна	резултанта
49 " "	10	върху идеалитъ	върху идейтъ
53 " "	8	реорганизируютъ	реагразиризиратъ
54 " "	11	бригзъ	бригдъ
57 отъ горе	4	настаналата се	настанилата се
62 " "	7	медъта	метъта
62 отъ долу	12	2,120 хектара	2,120,000 хектара
68 " "	7	Либихъ	Либигъ
71 отъ горе	16	Той тамъ	Той тѣмъ
80 " "	16	Тиери	Тиеръ
80 отъ долу	16	парламентъоръ	конвента
99 отъ долу	20	бѣсова	(„бѣсове“)
109 послѣденъ	редъ	задоволителни	по-задоволителни